

Klassenjustitie

Overzicht van onderzoek naar selectiviteit in de Nederlandse strafrechtketen

Ben Rovers

[handtekening van Erasmus]

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Klassenjustitie
*Overzicht van onderzoek naar selectiviteit
in de Nederlandse strafrechtketen*

Klassenjustitie

*Overzicht van onderzoek naar selectiviteit
in de Nederlandse strafrechtketen*

Ben Rovers

Sectie Strafrecht & Criminologie
Faculteit der Rechtsgeleerdheid
Erasmus Universiteit Rotterdam

1999

Dit rapport kan schriftelijk, telefonisch of per e-mail worden besteld bij:
Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Rechtsgeleerdheid
Sectie Strafrecht & Criminologie (kamer L6-61)
Postbus 1738 3000 DR Rotterdam
tel. (010) 408 1547
fax (010) 408 9196
e-mail pub@frg.eur.nl
De kosten bedragen f 25.= per rapport.

ISBN 90-75975-05-8
NUGI 694

© 1999 Ben Rovers

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 jo. het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Vooraf	v
Inhoudsopgave	vii
Samenvatting	1
<i>Hoofdstuk 1</i>	
Inleiding, begripsafbakening en probleemstelling	9
1.1 Inleiding	9
1.2 Definitie van klassenjustitie	12
1.3 Probleemstelling, opzet van het onderzoek en indeling van het rapport	21
<i>Hoofdstuk 2</i>	
Beslissingen in het strafrecht en oorzaken van selectiviteit	25
2.1 Inleiding	25
2.2 Beslissingen in (de toepassing van) het strafrecht	25
2.3 Verklaringen voor directe selectiviteit	28
2.4 Verklaringen voor indirecte selectiviteit	32
<i>Hoofdstuk 3</i>	
Empirisch onderzoek naar directe selectiviteit	35
3.1 Inleiding	35
3.2 Inhoud en reikwijdte van de studies	35
3.3 Selectiviteit bij beslissingen van de politie	39
3.4 Selectiviteit bij beslissingen van de officier van justitie	42
3.5 Selectiviteit bij beslissingen van rechters ter zitting	47
3.6 Discussie	50
<i>Hoofdstuk 4</i>	
Empirische aanwijzingen voor indirecte selectiviteit	57
4.1 Inleiding	57
4.2 Aanwijzingen voor indirecte selectiviteit	58

<i>Hoofdstuk 5</i>	
Selectiviteit in historisch perspectief; ontwikkelingen vanaf 1970	65
5.1 Inleiding	65
5.2 Ontwikkelingen in directe selectiviteit	66
5.3 Ontwikkelingen in indirecte selectiviteit	75
5.4 Conclusie	79
<i>Hoofdstuk 6</i>	
Overzicht van ontbrekende kennis	81
6.1 Inleiding	81
6.2 Ontbrekende kennis	81
<i>Hoofdstuk 7</i>	
Normatief kader; absolute of relatieve gelijkheid?	85
7.1 Inleiding	85
7.2 Absolute of relatieve gelijkheid in behandeling?	85
Literatuuroverzicht Nederland (inclusief aangehaalde literatuur)	89
Literatuuroverzicht Buitenland	97

Samenvatting

Onderzoeksvragen

In dit rapport wordt verslag gedaan van een literatuuronderzoek naar klassenjustitie in Nederland. We hebben de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- 1) Is er in Nederland sprake van klassenjustitie en zo ja, in welke mate en in welke onderdelen van de strafrechtketen?
- 2) Hoe heeft het verschijnsel klassenjustitie zich in Nederland ontwikkeld in de periode vanaf 1970 tot heden?
- 3) Welke kennis ontbreekt omtrent dit verschijnsel?

Definitie van klassenjustitie

Onder klassenjustitie verstaan wij de systematische (in tegenstelling tot incidentele) benadeling van (potentiële) justitiabelen met geringe economische hulpbronnen (inclusief allochtonen) in alle onderdelen van de strafrechtketen (wetgeving, opsporing, vervolging, berechting en executie). De benadeling heeft betrekking op de kans van personen om in de strafrechtketen terecht te komen, de kans om er op enig moment weer uit te komen en de behandeling tijdens het verblijf in de keten voorzover deze strafrechtelijke consequenties heeft. De benadeling kan ontstaan door differentiële behandeling van personen in concrete strafzaken (*directe selectiviteit*) of door differentiële behandeling van misdrijven in het algemeen (*indirecte selectiviteit*). Selectiviteit kan zowel het bedoelde als onbedoelde gevolg zijn van beslissingen in de strafrechtketen waarop verschillende partijen invloed uitoefenen, zoals justitie-actoren, justitiabelen, slachtoffers en publiek. De termen klassenjustitie en selectiviteit worden in dit rapport als synoniemen gebruikt.

Beschrijving van de empirische studies naar directe selectiviteit

In deze studies ligt de nadruk op het vaststellen van directe selectiviteit. Dat wil zeggen dat vergelijkbare misdrijven zijn geselecteerd en vervolgens is nagegaan of er sprake is van differentiële behandeling van personen.

In totaal hebben we 47 studies gevonden waarin verslag wordt gedaan van empirisch onderzoek naar verschijnselen die binnen deze definitie van (directe) selectiviteit passen. De meeste studies zijn behoorlijk gedateerd. Klassenjustitie is de laatste 10 jaar nauwelijks onderwerp van empirisch onderzoek geweest. De nadruk in deze literatuur ligt op vervolging (21 studies) en berechting (17 studies) en in mindere mate op opsporing (9 studies). De studies naar selectiviteit in de opsporingsfase hebben alle betrekking op beslissingen van de politie. Veruit de meeste onderzoeken zijn beschrijvend van aard, dat wil zeggen dat de vraag centraal staat *of* er sprake is van selectiviteit. Empirisch onderzoek naar de *oorzaken* van selectiviteit is schaars. Het meeste onderzoek, vooral het onderzoek dat betrekking heeft op de vervolgings- en berechtingsfase, is gebaseerd op strafdossiers en CBS-statistieken. In het onderzoek dat betrekking heeft op de opsporingsfase is vaker gebruik gemaakt van een combinatie van bronnen (observaties, interviews, dossiers). De geografische variatie in de studies is groot. De meeste onderzoeken hebben betrekking op meerderjarige mannen van Nederlandse afkomst, die verdacht worden van traditionele vormen van commune criminaliteit (zoals diefstal, mishandeling en vernieling). Een uitzondering hierop vormen uiteraard de studies waarin selectiviteit naar etniciteit is onderzocht. Ten slotte kunnen we opmerken dat bijna alle studies een *cross-section design* hebben, dat wil zeggen dat verschillende onderzoekseenheden (zaken, personen, arrondissementen) op één tijdstip met elkaar zijn vergeleken.

Samenvattend kunnen we vaststellen dat het onderzoek naar directe selectiviteit ons géén inzicht kan bieden in de achtergronden van klassenjustitie en ook niet in de ontwikkeling van dit verschijnsel in de afgelopen 30 jaar. Het meeste onderzoek is bovendien behoorlijk gedateerd en beperkt zich voornamelijk tot beslissingen in de vervolgings- en berechtingsfase (en in mindere mate ook de opsporingsfase). Wat het onderzoek ons wel kan bieden is een goed beeld van de prevalentie van klassenjustitie in met name de vervolgings- en berechtingsfase en in mindere mate ook in de opsporingsfase.

De uitkomsten van het empirisch onderzoek naar directe selectiviteit

Gelet op de veelheid van beslissingen die in het onderzoek aan de orde komen, en gelet ook op het geringe aantal empirische studies dat we hebben kunnen vinden, zijn er geen algemene uitspraken te doen over selectiviteit bij (specifieke) beslissingen van de politie. Wanneer we alle studies op één hoop vegen, kunnen we vaststellen dat bij vier van de acht studies en bij zeven van de elf onderzochte beslissingen enige vorm van selectiviteit is aangetroffen. Dit is naar onze inschatting wel een sterke indicatie dat er met de beslissingen bij de politie 'iets aan de hand is'.

Het aantal studies naar selectiviteit in de vervolgingsfase bedraagt 21. Elf studies hebben betrekking op de wijze van afdoening door de officier van justitie (OvJ; sepot, transactie, dagvaarding), zeven studies gaan in op de vordering van de OvJ (in termen van strafsoort en strafmodaliteit), vier studies hebben tevens betrekking op de geëiste strafmaat. Daarnaast zijn er ook nog enkele studies gedaan naar het bevel tot voorlopige hechtenis door de rechter-commissaris. Het onderzoek toont aan dat er in zeer veel gevallen sprake is van selectiviteit bij de afdoening door de OvJ: de kans op dagvaarding is *ceteris paribus* groter voor verdachten met geringe economische hulpbronnen. Eenmaal gedagvaard hebben deze verdachten een verhoogde kans om een onvoorwaardelijke vrijheidsstraf tegen zich te horen eisen. (De indicaties voor dit laatste zijn minder sterk.) Daarnaast is in twee studies aangetoond dat ook bij het bevel tot voorlopige hechtenis selectiviteit optreedt. Ten aanzien van de geëiste strafmaat kan worden opgemerkt dat er geen indicaties van klassenjustitie zijn gevonden. Integendeel, wanneer het gaat om transacties of geldboetes, zien we dat juist verdachten met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen worden geconfronteerd met zwaardere eisen respectievelijk veroordelingen.

We hebben 17 studies gevonden naar selectiviteit in de berechtingfase. In al deze studies staat de straftoemeting centraal. In 16 studies is selectiviteit ten aanzien van de opgelegde strafsoort en strafmodaliteit onderzocht, in 11 studies ging de aandacht uit naar de opgelegde strafmaat. Veel onderzoek laat zien dat in de rechtszaal selectiviteit optreedt ten aanzien van de opgelegde strafsoort en -modaliteit: verdachten met geringe economische hulpbronnen krijgen naar verhouding vaker onvoorwaardelijke straffen en vaker vrijheidstraffen opgelegd. Selectiviteit bij de strafmaat is veel minder evident, ofschoon enkele studies hiervan melding maken. Bij financiële sancties (geldboetes) is vaak sprake van selectiviteit in 'omgekeerde

richting', dat wil zeggen dat juist verdachten met (boven)gemiddelde economische hupbronnen zwaardere sancties krijgen opgelegd.

Resumerend kunnen we stellen dat in alle onderdelen van de strafrechtketen verschijnselen van klassenjustitie zijn aangetroffen. De aangetroffen selectiviteit is echter niet altijd even sterk. Soms is sprake van selectiviteit ten aanzien van specifieke zaken en/of specifieke groepen justitiabelen. In het onderstaande overzicht hebben we de verschillende studies nog eens op een rij gezet en geordend naar beslissing in de keten. Bij elke beslissing hebben we een indicatie gegeven van de prevalentie van het verschijnsel klassenjustitie. Deze is gebaseerd op de verhouding van het aantal studies waarin (op zijn minst enige) selectiviteit is aangetroffen ten opzichte van het totaal aantal studies. De indicatie is grof, omdat het in de meeste gevallen gaat om een gering aantal studies. Niettemin biedt dit overzicht in één oogopslag uitsluitsel over directe selectiviteit in de Nederlandse strafrechtketen. We moeten hierbij wel bedenken dat het in veel gevallen om gedateerd onderzoek gaat. Het overzicht laat in ieder geval zien dat selectiviteit op veel plaatsen in de keten is aangetroffen. Alleen bij beslissingen ten aanzien van de strafmaat (door OvJ en rechter) is nauwelijks selectiviteit aangetroffen.

Overzicht van de belangrijkste resultaten van het empirisch onderzoek naar directe selectiviteit

<i>beslissing in de keten</i>	aantal studies totaal	studies waarin selectiviteit	indicatie klassenjustitie**
opsporing van strafbare feiten door politie	5	3	sterk
afhandeling van strafbare feiten door politie	5	2	zwak
bevel voorlopige hechtenis door RC*	2	2	zeer sterk
vervolgingsbeslissing door OvJ*	11	9	zeer sterk
vordering van OvJ*: strafsoort en -modaliteit	7	3	zwak
vordering van OvJ*: strafmaat	4	0	afwezig
straftoemeting door rechter: strafsoort / -mod	16	12	sterk
straftoemeting door rechter: strafmaat	11	4	zwak

* RC = rechter-commissaris; OvJ = officier van justitie

** indicatie=kol.3/kol.2:<25%: zeer zwak; 25-50%: zwak; 50-75%: sterk; >75%: zeer sterk

Indirecte selectiviteit in de Nederlandse strafrechtketen

In de meeste empirisch-toetsende studies ligt de nadruk op directe selectiviteit. Door te kijken naar selecties ten aanzien van misdrijven in het algemeen is het mogelijk indirecte selectiviteit op het spoor te komen. Hiertoe hebben we een aanvullende analyse gedaan op gegevens

over geregistreerde misdrijven in 1994. Uit deze analyse komt onder meer naar voren dat de (gepercipieerde) ernst van een misdrijf een goede indicator is voor de carrière die de pleger van dit misdrijf in de strafrechtketen zal hebben. Bij twee soorten misdrijven zien we echter een duidelijk afwijkend patroon, het gaat om economische misdrijven en misdrijven gedefinieerd in de wegenverkeerswet. Dit zijn bij uitstek misdrijven die vaak voorkomen bij personen met (boven)gemiddelde hulpbronnen. Veel vaker dan bij andere (commune) misdrijven blijkt de 'afdoening' van deze misdrijven (door de OvJ en de rechter) te bestaan uit een transactie of geldboete. Onvoorwaardelijke vrijheidsstraffen worden bij deze misdrijven zelden of nooit opgelegd. Het verschil met de afhandeling van commune criminaliteit is groot te noemen. Dit is een indicatie van indirecte selectiviteit in de Nederlandse strafrechtketen.

Ontwikkeling van klassenjustitie 1970-1999

Er is geen longitudinaal onderzoek beschikbaar op basis waarvan we uitspraken kunnen doen over ontwikkelingen in de tijd. Om toch iets te kunnen zeggen over de ontwikkeling van het verschijnsel klassenjustitie vanaf 1970 tot heden, hebben we een alternatieve strategie gevolgd. We hebben een aantal verklaringen (hypothesen) voor klassenjustitie, die in de literatuur vaak worden genoemd, op een rij gezet en zijn nagegaan (met behulp van bestaand empirisch onderzoek) hoe de omstandigheden en processen die in deze verklaringen worden genoemd zich in de afgelopen 30 jaar ontwikkeld hebben. Het gaat om tien verklaringen die betrekking hebben op beslissingen in verschillende onderdelen van de strafrechtketen (beslissingen ten aanzien van wetgeving, opsporing, vervolging en berechting). Deze analyse stelt ons in staat een indruk te krijgen van de mogelijke ontwikkelingen ten aanzien van klassenjustitie.

De analyse laat een gemengd beeld zien. Enerzijds duiden diverse ontwikkelingen erop dat de selectiviteit bij bepaalde beslissingen waarschijnlijk is afgenomen. Anderzijds zien we ontwikkelingen die waarschijnlijk een selectiviteitbevorderende werking hebben. Met name vooraan in de keten, bij wetgeving en opsporing, doen zich ontwikkelingen voor die we waarschijnlijk kunnen duiden in termen van afnemende selectiviteit. Echter in de vervolgings- en berechtingsfase zien we ontwikkelingen die waarschijnlijk een toename van selectiviteit indiceren. Deze ontwikkelingen hoeven overigens niet altijd endogeen te zijn, dat wil zeggen binnen het strafrechtstelsel plaats te vinden. Ook exogene ontwikkelingen, zoals veranderingen in de publieke opinie, de toename van criminaliteit, het toegenomen aantal immigranten in de

samenleving en veranderingen in de vergoeding voor rechtshulp, kunnen van invloed zijn op toenemende selectiviteit in deze onderdelen van de strafrechtketen.

Ontbrekende kennis

Veel onderzoek dat we hebben besproken heeft betrekking op specifieke beslissingen in de vervolgings- en berechtingsfase. Over selectiviteit in de opsporingsfase is relatief weinig bekend, terwijl er naar verhouding veel hypothesen over zijn geformuleerd. Over de executie van sancties is nog minder bekend. Voor beslissingen in beide fasen geldt dat er veel veranderingen hebben plaatsgevonden in de voorbije periode. Hierbij kan onder andere worden gewezen op de veranderingen in organisatie en methodiek van het opsporingsonderzoek bij de politie en op de toegenomen output in termen van aantallen sancties en sanctiemodaliteiten. Speciale aandacht verdienen ook de bijzondere opsporingsdiensten. Over selectiviteit bij deze diensten is hoegenaamd niets bekend. Onderzoek in de vervolgings- en berechtingsfase heeft nu vooral betrekking op de vervolgingsbeslissing van de OvJ en de straftoemeting door de rechter. Ofschoon dit belangrijke beslissingen zijn, zou het ook gewenst zijn (meer) inzicht te krijgen in mogelijke selectiviteit bij andere beslissingen, zoals beslissingen omtrent in verzekeringstelling, voorlopige hechtenis, inbeslagname van goederen, veroordeling van verdachten, et cetera. Het onderzoek zou zich minder moeten richten op beschrijving en meer op verklaring en er zou meer longitudinaal onderzoek moeten worden gedaan om inzicht te krijgen in ontwikkelingen in de tijd. Dit inzicht ontbreekt nu. Om zowel beschrijving als verklaring een stap voorwaarts te brengen stellen we een cyclische onderzoeksprocedure voor waarbij kwantitatief en kwalitatief onderzoek elkaar afwisselen.

De onvermijdelijke normativiteit bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten

In de eerste onderzoeksvraag wordt iets gezegd over *de mate* waarin het verschijnsel klassenjustitie zich voordoet. Met andere woorden, hoe *sterk* is de selectiviteit? Op deze vraag als zodanig kan geen empirisch gefundeerd antwoord worden gegeven, omdat een empirisch referentiepunt ontbreekt. Dit referentiepunt kan alleen worden gevonden

door normatieve uitgangspunten te formuleren. Een antwoord op de vraag naar de 'mate' van selectiviteit betekent dus eigenlijk een antwoord op de vraag hoe 'afkeurenswaardig' het nu eigenlijk is.

Afhankelijk van hun normatieve uitgangspunt zullen sommigen de gevonden selectiviteit beschouwen als een marginaal en derhalve niet-problematisch verschijnsel. Anderen zullen geneigd zijn deze als substantieel, ongewenst en problematisch te definiëren. De interpretatie zal onder andere afhangen van het antwoord dat men formuleert op de vraag of gelijke behandeling in de strafrechtketen een absoluut of relatief karakter moet hebben; moet gelijkheid in behandeling worden afgemeten aan het misdrijf (de absolute interpretatie) of aan de persoon die het misdrijf pleegt (de relatieve interpretatie)? Een korte bespreking van beide opvattingen van het gelijkheidsbeginsel heeft ons geleerd dat zowel de toepassing van het absolute als het relatieve gelijkheidsbeginsel in de *praktijk* van het strafrecht niet zonder 'rechtvaardigheidsproblemen' is.

Hoofdstuk 1

Inleiding, begripsafbakening en probleemstelling

1.1 Inleiding

Geruchtmakende incidenten bepalen in veel gevallen het beeld dat mensen zich vormen bij de term klassenjustitie. In elk tijdvak passeren er wel enkele ‘grote zaken’ die hiermee in verband worden gebracht. In de voorbije jaren waren dat in Nederland onder meer de ‘Van-der-Valkzaak’ (belastingontduiking door populaire horecaketten) en de ‘Kluivert-zaken’ (veroorzaken van auto-ongeluk met dodelijke afloop en vermeende verkrachting door bekende voetballer).¹ Deze zaken zijn vooral ‘geruchtmakend’ geworden door de intensieve media-aandacht, die met name wordt gewekt door de betrokkenheid van publieke figuren. Vermeende klassenjustitie kan in zulke gevallen gemakkelijk leiden tot een explosief mengsel. De Amerikaanse ‘O.J.-Simpsonzaak’ (1995) mag in dit verband historisch worden genoemd. Niet eerder was er zo’n uitzinnige media-aandacht voor een rechtzaak. Behalve uit de beroemdheid van de verdachte kan dat in dit geval ook uit de aard van de zaak worden verklaard: in deze rechtzaak speelden maar liefst twee aanklachten van klassenjustitie, die bovendien lijnrecht tegenover elkaar stonden. Ter herinnering: O.J. Simpson was een bekende Amerikaanse football-speler die extra roem en rijkdom had vergaard door optredens in televisieprogramma’s en commercials. Hij werd verdacht van de moord op zijn ex-vrouw en een man die in haar gezelschap verkeerde. Simpson was in meer dan één opzicht een bijzondere figuur; behalve dat hij beroemd was en een lange weg naar de top had afgelegd (waar Amerikanen, zoals bekend, een zwak voor hebben), bezat hij twee eigenschappen die in de Verenigde Staten niet zo vaak samen worden aangetroffen: hij was zwart en rijk. Belangrijk detail: de slachtoffers waren blank. En zo kon het gebeuren dat de ene helft van het land, -het zwarte, arme deel-, de beschuldigende vinger naar justitie wees en stelde dat Simpson het zoveelste slachtoffer dreigde te worden van een rechtssysteem dat zwarten systematisch benadeelt. De andere helft van het land, -de blanke middenklasse-, wees eveneens de beschuldigende vinger naar het rechtssysteem. Hun aandacht betrof echter de uitgebreide staf van dure advocaten waarvan Simpson zich kon bedienen en die hem

¹ De vraag of deze zaken voorbeelden zijn van klassenjustitie, laten we hier buiten beschouwing.

uiteindelijk, zo was de overheersende opinie in dit deel van de bevolking, ten onrechte een vrijspraak bezorgde.

Hoewel dit soort incidenten in belangrijke mate het beeld van klassenjustitie bepalen, verschaffen ze weinig informatie over de wijze waarop het strafrechtstelsel werkt. Om erachter te komen of de incidenten symptomatisch zijn dan wel toevalstreffers, moeten we de aandacht niet richten op afzonderlijke gebeurtenissen, hoe sprekend ook, maar op *patronen* in gebeurtenissen die blijken geven van *systematische* benadeling van bepaalde groepen. De analyse van incidenten die in de media veel aandacht hebben gekregen, biedt wat dit aangaat weinig soelaas. Overigens kan de media-aandacht op zichzelf als positief worden beschouwd, omdat het duidelijk maakt dat er in de samenleving een zekere gevoeligheid bestaat voor ongewenste selectiviteit in het strafrecht.

De oorsprong van de term klassenjustitie moet ergens in het midden van de vorige eeuw worden gesitueerd. Marx beschouwde het recht als een geformaliseerde neerslag van de wil van de heersende klasse (1848). Het rechtssysteem wordt door deze klasse gebruikt om de ongelijke (economische) machtsverhoudingen in de samenleving te bestendigen. Vanuit deze optiek is het recht altijd *klassen*-recht. In het begin van deze eeuw, wanneer proletarische revoluties wederom aanstaande lijken, is een hernieuwde aandacht voor het verschijnsel klassenjustitie waar te nemen. De uitwerking van Liebknrecht (1907) is klassiek geworden, ofschoon hij een tamelijk enge definitie hanteert; hij beperkt zich tot het gedrag van rechters tijdens het proces. In Nederland heeft onder andere Meijer-Wichmann (1930: 95-99) over dit onderwerp gepubliceerd. Zij merkt op dat klassenjustitie intrinsiek verbonden is met de inrichting van de samenleving: als er geen klassenverschillen zijn, kan er ook geen klassenjustitie bestaan. Na de Tweede Wereldoorlog is het thema zo goed als afwezig in de (*mainstream*) literatuur. In bekende criminologie-inleidingen, zoals die van Bongers (1954), Van Bemmelen (1958) en Kempe (1967), komt het thema niet of nauwelijks aan de orde. In deze werken staan de dader en de achtergronden van zijn gedrag centraal. Hierin komt verandering aan het einde van de jaren zestig. Van Wieringh (1986) wijst erop dat Hoefnagels in zijn *Beginselen van criminologie* (1969) de criminologie omkeert: 'Het accent ligt niet meer op de dader, maar op de vraag hoe misdaad gedefinieerd wordt' (1986: 207). Deze 'ommekeer' plaatst de klassen-aspecten van het strafrecht wederom in het middelpunt van de aandacht. Het zijn vooral Groningse criminologen (onder leiding van Jongman) die in later jaren het thema tot onderwerp van systematisch empirisch onderzoek zullen maken. De laatste tien jaar

neemt het thema geen prominente plaats in op de wetenschappelijke onderzoeksagenda.

Bij het bestuderen van klassenjustitie hebben veel auteurs, in navolging van Marx en Liebknecht, een politiek-ideologische invalshoek gekozen. Dit ligt voor de hand, omdat de oorspronkelijke inhoud van het begrip gerelateerd is aan een specifiek maatschappijbeeld. In deze studies wordt vooral een visie op de samenleving gepresenteerd, waarbij de aandacht in het bijzonder uitgaat naar de wijze waarop maatschappelijke verhoudingen zich vertalen in de werking van het strafrecht. In de onderhavige studie is voor een *empirische* invalshoek gekozen. Dit betekent dat we de ideologische lading van het begrip vertalen naar empirische categorieën. In onze definitie van klassenjustitie geven we hieraan vorm door begrippen als *selectie en selectiviteit* centraal te stellen. Meer hierover in de volgende paragraaf.

Meijer-Wichmann stelde terecht vast dat het bestaan van een verschijnsel als klassenjustitie gerelateerd is aan het bestaan van klassen in de samenleving. Dit roept de vraag op of en zo ja, in welke mate er in deze tijd nog sprake is van klassenjustitie. Veel sociologen zijn van mening dat de maatschappelijke ongelijkheid in de samenleving sinds de Tweede Wereldoorlog is afgenomen (Dronkers en Ultee 1995). Anderen wijzen er echter op dat deze trend sinds het midden van de jaren tachtig is omgebogen en dat sedertdien de maatschappelijke tegenstellingen weer groter worden. Er zou sprake zijn van maatschappelijke tweedeling.² In een bijdrage aan de Volkskrant betoogt Schuyt dat het verschijnsel klassenjustitie in onze samenleving niet meer zo prominent lijkt te bestaan als vijftientig jaar geleden (VK 20-5-1996). Hij schrijft deze ontwikkeling toe aan afnemende klassentegenstellingen en aan veranderingen in de rechterlijke macht (er is meer openheid gekomen). Tegelijkertijd wijst hij er echter op dat de ongelijkheid in toegang tot rechtshulp weer is toegenomen, nadat lange tijd sprake was van een trend naar meer gelijkheid. Schuyt voorspelt dan ook dat het verschijnsel klassenjustitie binnen tien jaar zal terugkeren.

In het betoog van Schuyt blijft de vraag *of* het verschijnsel klassenjustitie daadwerkelijk verdwenen is, onbeantwoord. In dit rapport proberen we met behulp van een literatuuronderzoek een antwoord te formuleren op deze vraag. Dit zullen we doen door een overzicht te presenteren van het empirisch onderzoek dat sinds 1970 in Nederland is verricht. We zullen de resultaten van dit onderzoek beschrijven en evalueren.

² Zie overzicht van discussie in rapport van de WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1996).

In de volgende paragraaf gaan we in op enkele definitiekwesties en zullen we de term klassenjustitie naar inhoud en reikwijdte afbakenen. In paragraaf 1.3 presenteren we onze definitieve probleemstelling, de aanpak van het onderzoek en de opzet van het rapport.

1.2 Definitie van klassenjustitie

De term klassenjustitie wordt gebruikt om zeer uiteenlopende verschijnselen aan te duiden. Om hiervan een indruk te krijgen, hebben we de laatste vijf jaargangen van de Volkskrant (vanaf 1994) *gescreend* op het gebruik van deze term. Hieronder volgen enkele voorbeelden, die we aansluitend zullen bespreken.

1. De psycholoog Van Duyne betoogt dat het onderscheid dat traditioneel wordt gemaakt tussen organisatiecriminaliteit (legale onderneming pleegt misdrijf) en georganiseerde criminaliteit (illegale onderneming pleegt misdrijf) klassenjustitie in de hand werkt. De sancties die staan op beide vormen van criminaliteit verschillen, terwijl de economische schade bij georganiseerde criminaliteit niet per se groter is dan bij organisatiecriminaliteit. Van de zwaardere sancties op georganiseerde criminaliteit worden vooral mensen uit lagere sociale klassen de dupe (VK 7-5-1998).
2. In een arme buurt in Groningen vinden rellen plaats waarbij de politie veel te laat komt opdagen. Een bewoner beschuldigt de politie van klassenjustitie, omdat deze, naar zijn mening, in een rijkere buurt veel alerter gereageerd zou hebben (VK 10-1-1998).
3. Leden van een racistische partij hebben aangekondigd te zullen demonstreren in de Utrechtse binnenstad. Daarop kondigen linkse anti-racisten een tegendemonstratie aan. De burgemeester verbiedt beide demonstraties, maar verwacht wordt dat beide partijen toch naar de Utrechtse binnenstad zullen komen om te demonstreren. Om dit te verhinderen arresteert de politie 'potentiële demonstranten' op grond van een wetsartikel (WSr 435a) dat straf stelt op het in het openbaar dragen van kledingstukken of onderscheidingstekens die een uiting zijn van een staatkundig streven. Personen met een 'links uiterlijk' blijken voor de politie gemakkelijker te herkennen dan personen met een 'rechts uiterlijk', zodat er vooral 'links uitziende' personen worden opgepakt. Een actiecomité spreekt later van klassenjustitie (VK 6-3-1995).
4. De zoon van een bekend Amsterdams zakenman licht twee uitgevers op en wordt hiervoor pas na vier jaar veroordeeld tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf. Deze straf wordt echter niet meteen ten uitvoer gelegd, omdat de veroordeelde eerst in staat wordt gesteld om te promoveren aan de universiteit. De slachtoffers –de uitgevers– spreken van klassenjustitie en beschuldigen de vader ervan zijn uitgebreide netwerk aangewend te hebben om zijn zoon uit de gevangenis te houden (VK 6-6-1995, 14-7-1995). Nog een voorbeeld: in een ingezonden brief verbaast een lezer zich over het feit dat een persofficier heeft laten weten dat het Openbaar Ministerie in een strafzaak tegen een zakenman (lid van de raad van bestuur van een bank) is overgegaan tot een schikking, omdat de verdachte anders zijn baan bij de

- bank zou moeten opgeven en het echtpaar aangetast zou worden in zijn sociale positie. "Heel letterlijke klassenjustitie", constateert de briefschrijver (VK 1-3-1997).
5. In een Siciliaanse stad heeft de burgemeester besloten dat hoogopgeleiden zwaarder beboet moeten worden voor het op het verkeerde moment buiten zetten van een vuilniszak. De gedachte is dat hoogopgeleiden een hoger inkomen hebben. 'Een originele vorm van klassenjustitie', constateert de journalist (VK 5-5-1998).
 6. De criminoloog Franke bespreekt hoe in de negentiende eeuw rijke veroordeelden zich een luxe detentie konden veroorloven met allerlei privileges die gewone gevangenen niet bezaten (VK 20-4-1996). Een vergelijkbaar voorbeeld wordt gegeven in een ingezonden brief waarin een gedetineerde beschrijft hoe de gebroeders Van der Valk (van de gelijknamige horecaketten), die in voorlopige hechtenis zitten, een voorkeursbehandeling krijgen van bewaarders en ander parket- en gevangenispersoneel (VK 5-3-1994).
 7. De Christelijke politiebond ACP is boos op de burgemeester van Rotterdam, omdat deze geen disciplinaire straf wil opleggen aan een politiecommissaris die met teveel alcohol op achter het stuur is aangetroffen. De commissaris heeft al een voorwaardelijke gevangenisstraf en een boete opgelegd gekregen en de burgemeester vindt dat hij daarmee genoeg gestraft is. "klassenjustitie", oordeelt de bond, omdat politiemensen in lagere regionen in zulke gevallen veel harder worden aangepakt en vaak zelfs hun ontslag krijgen (VK 10-9-1994).
 8. Voetbalscheidsrechters die kennelijk in het voordeel fluiten van een grote club, zoals Ajax of Feyenoord, worden meer dan eens van klassenjustitie beschuldigd door de coach van de verliezende club (VK 6-2-1995, 8-5-1998). Een ander voorbeeld uit de voetbalsport: na rellen bij verschillende wedstrijden wordt een amateurclub door de KNVB uit de competitie gezet. Aangezien het hier om een voetbalclub van woonwageneigenaren gaat, vraagt de journalist zich af of er sprake is van klassenjustitie (25-10-1995).

Het moge duidelijk zijn dat de term klassenjustitie op veel verschijnselen van toepassing wordt verklaard. Dit roept verschillende vragen op. Door het formuleren van antwoorden op deze vragen kunnen we de inhoud van het begrip afbakenen.

A) Wat is het constituerende element van klassenjustitie?

Alle hier genoemde voorbeelden hebben gemeen dat er sprake is van een gebeurtenis waarbij een groep of individu (mogelijk) wordt bevoor- of benadeeld. In het eerste voorbeeld worden ondernemers en ondernemingen die als legaal worden gekwalificeerd bevoordeeld ten opzichte van ondernemers die als illegaal worden gekwalificeerd. In voorbeeld 2 wordt de arme buurt benadeeld ten opzichte van de rijke buurt. In voorbeeld 3 worden de anti-racisten benadeeld ten opzichte van de racisten. In voorbeeld 4 wordt een zoon van een rijke zakenman bevoordeeld ten opzichte van andere, niet nader gedefinieerde, verdachten in het strafproces. Enzovoorts. Deze bevoor- of benadeling

impliceert dat er sprake moet zijn van een gebeurtenis waarbij de beslissende partij over verschillende handelingsalternatieven kan beschikken. Er moet, met andere woorden, sprake zijn van enige vorm van selectie. Deze selectie kan er toe leiden dat bepaalde individuen of groepen worden bevoordeeld of benadeeld ten opzichte van andere individuen of groepen. We kunnen spreken over selectiviteit wanneer bepaalde groepen of individuen *systematisch* worden bevoor- of benadeeld. Om selectiviteit vast te kunnen stellen, moeten we dus meer dan één gebeurtenis in ogenschouw nemen en bij voorkeur zoveel mogelijk. *Wij beschouwen selectiviteit, dat wil zeggen selectie die leidt tot systematische benadeling of bevoordeling van bepaalde groepen of individuen ten opzichte van andere groepen of individuen, als het constituerende element van klassenjustitie.*³ Op basis van individuele gebeurtenissen kan dus geen uitspraak worden gedaan over klassenjustitie. Dit betekent dat ten aanzien van de voorbeelden 2,3,4,7 en 8 niet met zekerheid kan worden gezegd of er sprake is van klassenjustitie. Bij de voorbeelden 1,5 en (het eerste deel van) 6 is dit wel het geval, omdat hier sprake is van *systematische* bevoor- of benadeling.

Met de termen 'benadeling' en 'bevoordeling' introduceren we een normatief element in de definitie. Wanneer is hiervan immers sprake en wie bepaalt dat? Het is niet uit te sluiten dat hierover zeer verschillend wordt gedacht. Zou het daarom niet beter zijn simpelweg te spreken over *verschillen* in behandeling en de waardering hiervan achterwege laten? Wij menen van niet. De termen bevoordeling en benadeling geven richting aan de verschillen in behandeling. Door deze richting uit de definitie te halen, verliest het begrip klassenjustitie zijn historische betekenis. Immers, zonder deze richting in de definitie moeten we bijvoorbeeld het feit dat justitiabelen met een hoog inkomen worden benadeeld ten opzichte van justitiabelen met een laag inkomen ook beschouwen als klassenjustitie. Wanneer wij het derhalve in deze studie spreken over selectiviteit, beperken we ons tot selectiviteit in één richting. We sluiten daarmee niet uit dat er ook selectiviteit in een andere richting kan optreden, maar dat heeft niet onze primaire aandacht. Verderop (bij punt E) doen we een poging de inhoud van de begrippen benadeling/bevoordeling vast te stellen. We proberen hierbij zoveel mogelijk objectieve criteria aan te leggen. Het spreekt voor zich dat onze invulling, gelet op het onvermijdelijke normatieve karakter, voor discussie vatbaar is. We gaan nu eerst in op de richting van de

³ De aanduidingen 'bevoordeling' en 'benadeling' zijn inwisselbaar. Het perspectief is weliswaar verschillend, maar de implicaties zijn identiek.

selectiviteit: wie worden door de verschillen in behandeling bevoor- respectievelijk benadeeld?

B) Wie worden door klassenjustitie benadeeld?

Voor een antwoord op deze vraag sluiten we aan bij de oorspronkelijke betekenis van het begrip klassenjustitie, zoals vermeld in de inleiding. Wij vertalen de term 'klasse' in sociaal-economische termen, waarbij we groepen onderscheiden naar kenmerken als opleidingsniveau, inkomen, economisch bezit, beroepsstatus en arbeidsstatus. Ofschoon etniciteit geen sociaal-economisch kenmerk is, zullen we het hier ook als zodanig beschouwen, omdat relatief veel leden van etnische minderheden in Nederland in een marginale sociaal-economische positie verkeren. Deze afbakening sluit selectiviteit naar andere kenmerken, zoals geslacht en geografische herkomst, uit.⁴ Overigens gaat achter deze keuze nog een andere keuze schuil: bij selectiviteit denken we alleen aan natuurlijke personen. Rechtspersonen, zoals bedrijven, instellingen en overheidslichamen, laten we buiten beschouwing. De voorbeelden die hiervoor zijn genoemd bij 5 en 8 voldoen dus niet aan onze definitie van klassenjustitie, omdat de selectiviteit betrekking heeft op andere kenmerken dan sociaal-economische. In het laatste geval heeft de selectiviteit bovendien betrekking heeft op rechtspersonen (voetbalclubs) in plaats van natuurlijke personen. Samenvattend: *klassenjustitie heeft betrekking op benadeling van personen met geringe economische hulpbronnen (gemeten naar opleidingsniveau, inkomen, economisch bezit, beroepsstatus, arbeidsstatus of etniciteit)*. Wat benadeling precies inhoudt, komt aan de orde bij vraag E.

C) Waar doet het verschijnsel klassenjustitie zich voor?

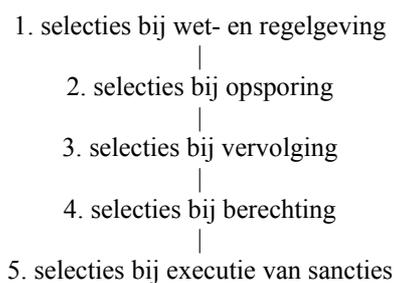
Hiervoor hebben we vastgesteld dat klassenjustitie betrekking heeft op (verzamelingen van) gebeurtenissen waarbij selecties in het geding zijn die er toe leiden dat personen met geringe economische hulpbronnen (en allochtonen) systematisch worden benadeeld. De voor de hand liggende vervolgvraag luidt dan: waar doen deze selecties zich voor? Het woord 'justitie' in de term klassenjustitie impliceert al een zekere afbakening:

⁴ Over sekseverschillen bij bijvoorbeeld straftoemeting, zie: Timmerman en Breembroek (1985); over regionale verschillen bij straftoemeting zie: Fiselier (1991) en Berghuis (1992).

het moet gaan om gebeurtenissen die binnen een ‘justitieel kader’ plaatsvinden. Nu is het mogelijk dit kader naar behoefte breed of eng te definiëren. Hiervoor noemden we Liebknecht, die zich beperkte tot gebeurtenissen in de rechtzaal. Jongman (1993) volgt Geffken, die stelt dat klassenjustitie betrekking heeft op gebeurtenissen waarbij het strafrecht wordt toegepast. Deze selectie behelst grofweg de gebeurtenissen die zich voordoen in het kader van opsporing, vervolging en berechting. Overigens kan ook de executie van sancties hieronder worden verstaan, ofschoon dit in de literatuur niet als een aparte categorie wordt genoemd. In aanvulling op deze *toepassingen* van het recht is het ook mogelijk de *totstandkoming* van het recht (en regelgeving) in de definitie opnemen. Immers, ook dit proces laat zich duiden in termen van selectie en selectiviteit. We kunnen aldus de volgende selecties in de strafrechtketen onderscheiden (zie figuur 1.1).

Strafbaarstelling en sanctionering van gedrag treffen we in allerlei wetten aan. Deze verzameling van wetten en gedragingen is dermate omvangrijk dat het gangbare praktijk is alleen te kijken naar wetten in formele zin en daarbinnen alleen naar gedragingen die als misdrijf gecodificeerd zijn. Aangezien alleen de wetgever in formele zin misdrijven mag definiëren, omvat deze verzameling dus alle

*Figuur 1.1 Selecties in de strafrechtketen*⁵

misdrijven (Mevis 1997: 18-24).⁶ Opsporing van misdrijven vindt plaats door algemene en bijzondere opsporingsambtenaren, die we kunnen

⁵ Het is mogelijk dit schema naar believen te verfijnen. Dit zullen we doen wanneer we het empirisch onderzoek bespreken.

⁶ Deze afbakening impliceert dat de voorbeelden genoemd bij 5,7 en 8 niet als klassenjustitie kunnen worden bestempeld, omdat het in deze voorbeelden gaat om (de toepassing van) regelgeving door anderen dan de formele wetgever.

aantreffen bij respectievelijk de politie en bijzondere opsporingsdiensten. Vervolging vindt in alle gevallen plaats door het

Openbaar Ministerie (OM) en berechting (in eerste aanleg) door de arrondissementsrechtbanken. Als er hoger beroep wordt ingesteld en aansluitend beroep in cassatie komen ook de gerechtshoven respectievelijk de Hoge Raad in beeld. De executie van sancties is formeel in handen van het OM. In de praktijk zijn hier verschillende instellingen bij betrokken, afhankelijk van het type sanctie dat is opgelegd. Alle hier genoemde justitie-actoren creëren, in aanvulling op de formele wetgever, tevens recht of regelgeving. Denk hierbij aan jurisprudentie, richtlijnen van het OM, opsporingsbeleid bij de politie, et cetera.

In navolging van Jongman (1993) zouden we een onderscheid kunnen maken tussen *klassenrecht* en *klassenjustitie*. Wij kiezen ervoor de gehele strafrechtketen tot het domein van onze definitie te rekenen, omdat selecties in de verschillende stadia onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en in alle gevallen kunnen leiden tot (directe of indirecte) selectiviteit ten aanzien van personen. Bovendien kun je stellen dat in *kwantitatieve* zin de betekenis van de selectie het grootst is bij het begin van de strafrechtelijke keten. Hoe verder in de keten, des te geringer de aantallen waarop de selecties betrekking hebben. Zo laten Van Dijk et al. (1995: 53) zien dat het aantal opgelegde vrijheidsstraffen in 1994 ongeveer 2 promille bedroeg van het geschatte aantal misdrijven in dat jaar.

Samenvattend kunnen we stellen *dat klassenjustitie betrekking heeft op selectiviteit in alle onderdelen van de strafrechtketen, van de definitie van gedragingen als misdrijf tot en met de executie van sancties.*

D) Welke vormen van selectiviteit kunnen we onderscheiden?

De beslissingen die we tot nu toe hebben besproken, zijn nogal ongelijksoortig van aard. Om hierin enige ordening aan te brengen, maken we een onderscheid tussen directe en indirecte selectiviteit.

Directe selectiviteit heeft betrekking op beslissingen ten aanzien van *concrete personen in strafzaken*. We spreken in dit geval van selectiviteit indien verdachten of veroordeelden met uiteenlopende sociaal-economische achtergrondkenmerken bij soortgelijke misdrijven verschillend worden behandeld. Deze beslissingen zijn dus alleen aan de orde wanneer concrete individuen als verdachte of veroordeelde in beeld zijn. Hiervan is sprake vanaf het moment dat de politie of een bijzondere opsporingsdienst personen als verdachte aanmerkt. Alle beslissingen die

vervolgens betrekking hebben op deze individuele personen (in de sfeer van opsporing, vervolging, berechting en executie) behoren tot de verzameling beslissingen waarop de term directe selectiviteit van toepassing kan zijn.

Indirecte selectiviteit heeft betrekking op beslissingen ten aanzien van (de behandeling van) *misdriften in het algemeen*. Kenmerk van deze beslissingen is dat er geen concrete individuen in beeld zijn, hooguit in abstracto. Voorbeelden hiervan zijn beslissingen omtrent strafbaarstelling door de formele wetgever, jurisprudentie, vervolgingsrichtlijnen van het OM en opsporingsbeleid bij OM en politie. Samengevat gaat het dus om beslissingen die zijn neergelegd in wetten, regels en beleid. Ook bij deze beslissingen kan selectiviteit naar personen optreden, zij het dat deze niet direct is, maar verloopt via beslissingen ten aanzien van (de behandeling van) misdriften. Dit mechanisme kan eenvoudig worden verduidelijkt: het strafbaar stellen van zoiets als omkoping impliceert een selectie naar personen die over voldoende financiële middelen beschikken om dit misdrijf (succesvol) te kunnen plegen, het strafbaar stellen van dronken rijden selecteert naar personen die in het bezit zijn van een auto. Er kan in dit stadium dus indirecte selectiviteit optreden, doordat achtergrondkenmerken van personen (in dit geval: geld- en autobezit) systematisch variëren met het vóórkomen van gedragingen die strafbaar worden gesteld. Nu zijn de voorbeelden die we hier noemen nogal a-typisch. Diverse auteurs hebben betoogd dat selecties in dit stadium vooral in het nadeel zijn van mensen ‘aan de onderkant’ van de samenleving (Hulsman 1965; Bianchi 1967, 1980, Hoefnagels 1969). Met andere woorden, de selectie is zodanig dat vooral personen met geringe economische hulpbronnen een verhoogde kans hebben om in de strafrechtketen terecht te komen. Voor een deel ligt dit ook voor de hand: normering en sanctionering van gedrag zijn gebaseerd op de bescherming van bepaalde rechtsgoederen (bijvoorbeeld eigendom). Wanneer zo’n rechtsgoed ongelijk verdeeld is in de samenleving, ligt het voor de hand dat ook de ‘schendingen’ van dit goed ongelijk verdeeld zijn.⁷

Kortom, selectiviteit in de strafrechtketen kan zowel een direct als indirect karakter hebben. Directe selectiviteit heeft betrekking op individuele personen in concrete zaken, indirecte selectiviteit heeft betrekking op de behandeling van misdriften in het algemeen.

⁷ Dit hoeft overigens niet te betekenen dat de maatschappelijke impact van deze schendingen dezelfde verdeling kent: één beursfraudeur kan meer maatschappelijke schade veroorzaken dan duizend bijstandsfraudeurs.

E) Waarin komt selectiviteit tot uiting?

We hebben inmiddels vastgesteld dat klassenjustitie betrekking heeft op systematische benadeling van (potentiële) verdachten en veroordeelden met geringe economische hulpbronnen in verschillende onderdelen van de strafrechtketen. We hebben echter nog niet gedefinieerd op welk type gebeurtenissen deze selectiviteit zoal betrekking heeft en hoe benadeling in dit verband moet worden gedefinieerd. We beperken ons hier tot gebeurtenissen waarbij de actor die de overheid vertegenwoordigt (i.e. de wetgever, de opsporingsdienst, het OM, de rechter of de executerende instelling) een *beslissing* neemt die *strafrechtelijke consequenties* heeft voor de (potentiële) verdachte respectievelijk veroordeelde. We doelen hierbij op beslissingen die van invloed zijn op de wijze waarop een (potentiële) strafzaak wordt afgedaan. We kunnen grofweg 3 typen beslissingen onderscheiden:

- 1 beslissingen die van invloed zijn op de kans van een persoon om als verdachte in de strafrechtketen terecht te komen
- 2 beslissingen die van invloed zijn op de kans van een verdachte respectievelijk veroordeelde om (op enig moment) weer uit de strafrechtketen te komen
- 3 beslissingen die van invloed zijn op de wijze waarop de verdachte respectievelijk veroordeelde in de keten wordt behandeld

Het gaat dus om beslissingen omtrent bijvoorbeeld verdenking (ad 1), vervolging en berechting (ad 2) en strafsoort die wordt opgelegd (ad 3). Deze opsomming kan naar believen worden uitgebreid en verfijnd. De beslissingen ad 1 en 2 zijn eenvoudig te operationaliseren. Denk hierbij aan de stroomschema's die vaak worden gepresenteerd om de fuikwerking van het strafrecht te tonen. De beslissingen ad 3 zijn heel divers. Te denken valt aan de toepassing van uiteenlopende dwangmiddelen en beslissingen omtrent strafsoort en executieregime. Het moet in alle gevallen echter gaan om beslissingen die een strafrechtelijke consequentie hebben voor de betrokkene. Onvriendelijke bejegening van veroordeelden door bewakers valt hier bijvoorbeeld niet onder.

Nu we weten op welk type beslissingen selectiviteit van toepassing kan worden verklaard, kunnen we ook definiëren wat we onder benadeling verstaan: *er is sprake van benadeling wanneer er ceteris paribus een grotere kans bestaat om in de strafrechtketen te komen, een kleinere kans om er op enig moment uit te komen en wanneer*

de behandeling in de keten zwaardere strafrechtelijke consequenties heeft.

F) Door wie of wat ontstaat selectiviteit?

Selectiviteit ontstaat door de beslissingen van actoren in de strafrechtketen. In formele zin zijn deze actoren dus verantwoordelijk voor het bestaan van klassenjustitie. Dit impliceert echter geenszins dat klassenjustitie altijd het gevolg is van *doelbewust handelen* van deze actoren. Selectiviteit kan ook de onbedoelde uitkomst zijn van gebeurtenissen waarop niet alleen justitie-actoren invloed uitoefenen, maar ook justitiabelen en mogelijk ook slachtoffers en het publiek. In het volgende hoofdstuk zullen we een aantal oorzaken van selectiviteit noemen. *In de definitie van klassenjustitie hoort dit aspect (de oorzaak van de selectiviteit) echter niet thuis.*

Naar aanleiding van de antwoorden op de hiervoor gestelde vragen kunnen we de volgende (samengevatte) definitie van klassenjustitie definiëren:

Onder klassenjustitie verstaan wij de systematische benadeling van (potentiële) justitiabelen met geringe economische hulpbronnen (inclusief allochtonen) in alle onderdelen van de strafrechtketen.

- **systematisch** betekent dat er sprake moet zijn structurele (i.t.t. incidentele) selectiviteit;
- **benadeling** houdt in een grotere kans om in de strafrechtketen terecht te komen, een kleinere kans om er op enig moment weer uit te komen en een zwaardere behandeling gedurende het verblijf in de strafrechtketen (in strafrechtelijke termen);
- **benadeling** kan ontstaan door differentiële behandeling van personen in concrete strafzaken (directe selectiviteit) en door differentiële behandeling van misdrijven in het algemeen (indirecte selectiviteit);
- **benadeling** kan zich voordoen in alle onderdelen van de strafrechtketen: van wet- en regelgeving tot en met de executie van sancties in concrete gevallen.

1.3 Probleemstelling, opzet van het onderzoek en indeling van het rapport

Met name in de jaren zeventig en begin jaren tachtig is in Nederland veel empirisch onderzoek gedaan naar klassenjustitie. We zullen dit onderzoek, als ook de empirische studies die recenter zijn verschenen, inventariseren en evalueren. Dit moet leiden tot een antwoord op de vraag (1) *of in Nederland sprake is van klassenjustitie en zo ja, in welke mate en in welke onderdelen van de strafrechtketen*. Daarnaast zullen we ook proberen een antwoord te vinden op de vraag (2) *hoe het verschijnsel klassenjustitie zich in Nederland heeft ontwikkeld in de periode vanaf 1970 tot heden*. Tenslotte zullen we ingaan op de vraag (3) *welke kennis ontbreekt in de empirische onderzoeksliteratuur*.

Voor het beantwoorden van de eerste onderzoeksvraag beperken we ons tot primaire publicaties van na 1970 die betrekking hebben op het Nederlandse strafrechtstelsel en waarin klassenjustitie (zoals hier gedefinieerd) het hoofdthema is of op zijn minst een belangrijk thema. Onder primaire publicaties verstaan wij publicaties waarin nieuw, empirisch onderzoeksmateriaal wordt gepresenteerd of nieuwe analyses op bestaand materiaal. Secundaire publicaties en publicaties waarin geen empirische analyses worden gepresenteerd, blijven hier buiten beschouwing. Het antwoord op de tweede vraag is gebaseerd op een analyse van indirect empirisch bewijsmateriaal. De derde onderzoeksvraag wordt beantwoord naar aanleiding van de inventarisaties ten behoeve van de eerste twee vragen.

Voor alle duidelijkheid zij hier nog eens opgemerkt dat veel studies naar selectiviteit in de strafrechtketen géén betrekking hebben op de sociaal-economische achtergrond van de justitiabele (wat wij klassenjustitie noemen). Het kan hierbij gaan om andere persoonskenmerken van de justitiabele (bijvoorbeeld geslacht, strafrechtelijk verleden, etc.), om regionale verschillen in behandeling, om verschillen tussen individuele rechters, et cetera. Deze studies blijven hier buiten beschouwing. Ook studies waarin alleen de variërende bejegening van justitiabelen aan de orde is, zullen we niet bespreken. Er moet sprake zijn van beslissingen met een strafrechtelijke consequentie. Ten slotte: ook studies die betrekking hebben op selectiviteit in andere rechtsgebieden dan het strafrecht, vallen buiten het bestek van deze studie.

In paragraaf 1.2 hebben we een definitie van klassenjustitie geformuleerd waarin we dit begrip situeren in alle onderdelen van de strafrechtketen (van wetgeving tot en met de executie van sancties). De bespreking van de empirische onderzoeksliteratuur hierna beperkt zich tot opsporing door de politie, vervolging, en berechting (in eerste

aanleg). We hebben geen empirische literatuur kunnen vinden over selectiviteit bij opsporing door bijzondere opsporingsdiensten en ook niet over selectiviteit bij berechting in tweede en derde aanleg. Hetzelfde geldt voor selectiviteit bij de executie van sancties. Publicaties over selectiviteit bij wet- en regelgeving hebben een theoretisch/normatief karakter of zijn empirisch-beschrijvend van aard. Door het ontbreken van expliciete empirische toetsingen vallen ook deze studies buiten het bestek van de onderhavige studie.

De opzet van dit rapport is verder als volgt. Om de resultaten van het empirisch onderzoek theoretisch te kaderen, geven we in hoofdstuk 2 een overzicht van veel gehoorde verklaringen voor klassenjustitie. Voorafgaand hieraan presenteren we de beslissingen in (de toepassing van) het strafrecht waarop deze verklaringen van toepassing (kunnen) zijn. In hoofdstuk 3 beschrijven we het empirisch onderzoek naar directe selectiviteit in Nederland. Dit is de bulk van het onderzoek. In hoofdstuk 4 besteden we kort aandacht aan indirecte selectiviteit. Tezamen geven de hoofdstukken 3 en 4 een antwoord op de eerste onderzoeksvraag. In hoofdstuk 5 wordt de tweede onderzoeksvraag beantwoord: hoe het verschijnsel klassenjustitie zich in de periode vanaf 1970 heeft ontwikkeld. In hoofdstuk 6 wordt een antwoord gegeven op de derde onderzoeksvraag: welke kennis ontbreekt? Ten slotte wordt in hoofdstuk 7 kort ingegaan op de onvermijdelijke normativiteit bij het interpreteren van de onderzoeksresultaten.

Aan dit rapport is een samenvatting toegevoegd alsmede twee literatuuroverzichten. Het eerste literatuuroverzicht bevat behalve alle in dit rapport genoemde titels, maar ook Nederlandse titels die niet in dit rapport zijn besproken. Het gaat om niet-empirische studies of om studies die niet helemaal binnen onze definitie van klassenjustitie passen. Het tweede overzicht bevat buitenlandse literatuur over klassenjustitie.

2.1 Inleiding

Het aantal verklaringen van klassenjustitie is aanzienlijk groter dan het aantal studies waarin geprobeerd is deze verklaringen te toetsen aan de empirie. De meeste verklaringen hebben dan ook een hoog hypothetisch gehalte. Dit geldt in het bijzonder voor verklaringen die betrekking hebben op selectiviteit in de opsporingsfase; de verhouding tussen hoeveelheid hypothesen en hoeveelheid empirisch onderzoek is hier bijzonder scheef. Niettemin zullen we een aantal veel gehoorde verklaringen de revue laten passeren. De meeste ervan hebben betrekking op specifieke beslissingen in de keten, sommige hebben een algemener bereik.⁸ In de beschrijving is een onderscheid gemaakt naar verklaringen voor directe respectievelijk indirecte selectiviteit. Binnen deze indeling zijn de verklaringen geordend naar onderdeel van de strafrechtketen (achtereenvolgens wet- en regelgeving, opsporing, vervolging, berechting en executie). We onthouden ons van uitspraken over de empirische houdbaarheid of de plausibiliteit van deze verklaringen.

Alvorens in de paragrafen 2.3 en 2.4 op deze verklaringen in te gaan, presenteren we eerst een overzicht van beslissingen in (de toepassing van) het strafrecht. Verklaringen voor selectiviteit zijn in de meeste gevallen van toepassing op specifieke beslissingen in de strafrechtketen.

2.2 Beslissingen in (de toepassing van) het strafrecht

Analoog aan de verklaringen voor directe en indirecte selectiviteit moeten we een onderscheid maken tussen beslissingen die betrekking hebben op individuen in concrete strafzaken (deze kunnen directe selectiviteit opleveren) en beslissingen die betrekking hebben op misdrijven in het algemeen (deze kunnen indirecte selectiviteit opleveren).

De *eerste categorie* beslissingen beperkt zich tot die onderdelen van de strafrechtketen waar concrete individuen als (potentiële)

⁸ Verklaringen die van toepassing zijn op meer dan één onderdeel in de strafrechtketen, bespreken we slechts één keer, om herhaling in de tekst te voorkomen.

verdachten of veroordeelden in beeld zijn. Dit is het geval bij een deel van de opsporingsbeslissingen, bij vervolgingsbeslissingen en bij beslissingen omtrent berechting en executie van sancties. Nu is het ondoenlijk om alle beslissingen met strafrechtelijke consequenties in kaart te brengen, maar we kunnen wel een overzicht geven van een aantal belangrijke, veel voorkomende beslissingen in verschillende onderdelen van de strafrechtketen:

- staande houden van verdachten door opsporingsambtenaren
- aanhouden van verdachten door opsporingsambtenaren
- proces-verbaal opmaken wegens plegen van misdrijf
- vorgeleiding aan de officier van justitie
- bevel tot in verzekeringstelling door officier van justitie
- vordering van gerechtelijk vooronderzoek door officier van justitie
 - vordering tot voorlopige hechtenis
 - binnentreden van woningen/bijzondere plaatsen
 - beslagleggen op vorderingen
- afdoeningsbeslissing door officier van justitie
 - seponeren
 - transigeren
 - dagvaarden
 - vordering van officier van justitie
 - strafsoort
 - vrijheidsstraf
 - geldboete
 - onbetaalde arbeid
 - strafmaat
 - strafmodaliteit
- veroordeling door rechter ter zitting
 - bewezenverklaring van het ten laste gelegde feit
 - strafbaarverklaring van bewezen feit
 - strafbaarverklaring van verdachte
- straftoemeting door rechter ter zitting
 - strafsoort
 - strafmaat
 - strafmodaliteit
- executie van sanctie door het Openbaar Ministerie
 - implementatie
 - regime
 - verlof/beëindiging

Deze lijst kan naar believen worden uitgebreid door beslissingen toe te voegen en/of te verfijnen. Bovenstaand overzicht beoogt slechts een idee te geven van het grote aantal (strafrechtelijke) beslissingen dat wordt genomen of kan worden genomen wanneer een persoon als verdachte respectievelijk veroordeelde in de strafrechtketen terecht komt. Deels beïnvloeden deze beslissingen elkaar ook weer. Zo houdt bijvoorbeeld de rechter ter zitting in zijn straftoemeting rekening met de vordering van de

officier van justitie, maar omgekeerd zal ook de officier van justitie bij het opstellen van zijn vordering rekening houden met de verwachte straftoemeting door de rechter.

De beslissingen die hier zijn weergegeven volgen globaal het schema van opsporing, vervolging, berechting en executie. De activiteiten van verschillende justitie-actoren die in het overzicht zijn genoemd zijn echter niet helemaal langs de lijnen van deze indeling te begrijpen. Zo kunnen officieren van justitie activiteiten verrichten in het kader van zowel opsporing, vervolging als berechting. Berechting vindt plaats door rechters (ter zitting), maar uitspraken van bijvoorbeeld rechter-commissarissen kunnen weer niet als berechting worden gekwalificeerd (wel als rechtspraak). Kortom, actoren en activiteiten kunnen niet op dezelfde dimensie worden geordend. In het algemeen kan wel worden opgemerkt dat de activiteiten van welke actor ook meer gereguleerd zijn naarmate deze activiteiten verder in de keten plaatsvinden; beslissingen omtrent vervolging en berechting zijn in menig opzicht meer gereguleerd dan beslissingen omtrent opsporing.

De *tweede categorie* beslissingen heeft betrekking op misdrijven in het algemeen. Deze beslissingen treffen we aan in alle onderdelen van de strafrechtketen; ze hebben een wetgevend, regelgevend of beleidsmatig karakter. Het doet er niet zoveel toe of het hierbij gaat om geschreven of ongeschreven regels, omdat ze in de praktijk in potentie dezelfde uitwerking kunnen hebben. Belangrijke beslissingen zijn bijvoorbeeld:

- strafbaarstelling van gedrag door de formele wetgever
- vaststellen van sancties voor strafbaar gesteld gedrag
 - strafsoort
 - strafmaat
- beleid ten aanzien van opsporingsonderzoek (bij politie, OM en bestuur)
 - prioriteiten ten aanzien van bepaalde misdrijven
 - allocatie van middelen binnen opsporingsapparaat
- richtlijnen voor vervolging
 - wijze van afdoening voor verschillende misdrijven
 - inhoud van de vordering voor specifieke misdrijven
- richtlijnen voor berechting (binnen arrondissementen)
 - regels voor straftoemeting
- beleid ten aanzien van de executie van sancties
 - vaststellen van verschillende sanctieregimes voor uiteenlopende misdrijven

Het vaststellen van mogelijke selectiviteit als gevolg van dit type beslissingen is lastig en levert doorgaans veel discussie op. Dit verklaart wellicht waarom er weinig empirisch-toetsend onderzoek is gedaan naar indirecte selectiviteit in de strafrechtketen. Bij beslissingen die

betrekking hebben op concrete strafzaken is het mogelijk achteraf, nadat concrete beslissingen hebben plaatsgevonden, een patroon te ontdekken dat geduid kan worden in termen van selectiviteit. Echter, bij dit soort algemene beslissingen gaat het om de vaststelling van selectiviteit vooraf. De empirische vaststelling van ongelijkheid in het recht (en regelgeving) is vele malen complexer dan het vaststellen van ongelijkheid in de toepassing van het recht. In het eerste geval spelen normatieve argumenten een (nog) grotere rol dan in het tweede geval.⁹

In de praktijk van het strafrecht zal het hier gehanteerde onderscheid naar type beslissing niet altijd even duidelijk zijn. Neem het voorbeeld waarin de politie besluit om een bepaald type misdrijven te gaan ophelderen; het is echter bekend of evident dat de daders van deze misdrijven in een specifieke groep moeten worden gezocht. Dan is de beslissing om deze misdrijven aan te pakken tevens een beslissing om een bepaalde groep aan te pakken. Soms zullen dergelijke overwegingen, die respectievelijk indirecte en directe selectiviteit kunnen opleveren, niet te achterhalen zijn.

2.3 Verklaringen voor directe selectiviteit

Directe selectiviteit bij de opsporing kan ontstaan doordat bij opsporingsambtenaren bepaalde verwachtingen leven over misdadigers. Deze verwachtingen kunnen gebaseerd zijn op ervaringen in het verleden (Fijnaut 1971, Brusten 1977) of op vooroordelen en stereotiepe beelden (Veendrick & Jongman 1976, Brusten 1977, Jongman 1978, Timmerman 1987, Aalberts & Kamminga 1983). Deze verwachtingen blijken vooral in het nadeel te werken van personen met geringe economische hulpbronnen. Wanneer de politie dus geconfronteerd wordt met deze personen, vooral als ze uiterlijk goed te herkennen zijn, zoals kleurlingen, zal ze beter opletten, strenger controleren, et cetera. Overigens hoeft de selectie niet altijd betrekking te hebben op het uiterlijk, ook gedragskenmerken die mogelijk samenhangen met iemands sociale status (zogenaamde secundaire klasse-kenmerken), zoals stoer en uitdagend gedrag, kunnen voor de politie aanleiding zijn tot extra controle, etc. (Jongman 1978).¹⁰

⁹ Een en ander neemt echter niet weg dat het wel degelijk mogelijk is empirisch-toetsend onderzoek te doen naar indirecte selectiviteit.

¹⁰ Junger en Zeilstra (1989) zijn van mening dat er geen relatie hoeft te bestaan tussen de attitudes van agenten en hun gedrag. Zij benadrukken dat op politieagenten een

Als de politie eenmaal een verdachte heeft, moet ze een beslissing nemen over de verdere afhandeling van de zaak. Ook hierbij kan selectiviteit optreden. Schilt & Jongman (1976) betogen dat de kans op selectiviteit in het algemeen zal toenemen wanneer de discretionaire bevoegdheden van de betrokken justitie-actor groter zijn. Volgens Timmerman (1987) heeft de politie-ambtenaar bij de afhandeling van relatief lichte misdrijven meer ruimte voor eigen inbreng dan bij de afhandeling van zware misdrijven. Dit zou betekenen dat de kans op selectiviteit groter is bij de afhandeling van (verdachten van) lichte misdrijven.¹¹

Selectiviteit bij de afhandeling van strafzaken door de politie wordt ook in verband gebracht met cultuurverschillen die voortvloeien uit sociale afstanden. Zo stelt Brusten (1977) dat agenten die zich in sterkere mate identificeren met dominante waarden en normen in de samenleving, eerder geneigd zullen zijn deviante personen te sanctioneren. Dit zijn vaak personen met geringe economische hulpbronnen. Ook de status die verdachten toekennen aan de politie kan hierbij een rol spelen: hoe geringer de status die wordt toegekend, des te groter de 'statusfrustratie' bij de politie en des te groter ook de kans op sancties. Opnieuw geldt dat dit fenomeen zich vooral zal voordoen bij verdachten met geringe hulpbronnen. Er worden in dit verband ook twee oorzaken genoemd die mogelijk bevoordeling van verdachten met een 'hoge status' in de hand werken. Volgens Moerings (1975) is de politie minder geneigd (hard) op te treden als het gaat om personen met macht en invloedrijke relaties. Het machtsargument is hierbij doorslaggevend (de verdachte is mogelijk in staat de betrokken politie-agenten achteraf te treffen met maatregelen). Volgens Timmerman (1987) zijn deze verdachten ook in het voordeel omdat ze verbaal sterker zijn en aldus beter in staat zijn de politie tot een mildere behandeling te bewegen (praten leidt altijd tot mildere oplossingen).

Er worden in de literatuur drie oorzaken genoemd voor directe selectiviteit bij de vervolgingsbeslissing. De ene heeft betrekking op het feit dat officieren van justitie bij hun beslissing tot vervolging (en bij hun vordering) rekening houden met secundaire klasse-kenmerken van verdachten. Als de verdachte een ongunstige 'prognose' heeft, is de kans groter dat hij wordt gedagvaard en aansluitend een vrijheidsstraf tegen zich hoort eisen (Kerckvoorde 1979). Ook recidive, hier beschouwd als

normatieve dwang rust zich volgens bepaalde regels te gedragen en zich niet te laten leiden door persoonlijke opvattingen.

¹¹ Strikt genomen doet deze verklaring geen uitspraak over selectiviteit naar sociaal-economische achtergrond. Het is een uitspraak over de prevalentie van het verschijnsel selectiviteit bij verschillende soorten beslissingen.

een secundair klasse-kenmerk, beïnvloedt de vervolgingsbeslissing in negatieve zin (Timmerman 1987). In beide gevallen worden verdachten met geringe hulpbronnen benadeeld, omdat hun prognose doorgaans ongunstiger is en ze vaker recidiveren.

Een tweede oorzaak voor directe selectiviteit bij de vervolgingsbeslissing heeft betrekking op het feit dat de officier van justitie zijn beslissing individualiseert, dat wil zeggen dat hij rekening houdt met de individuele omstandigheden van de verdachte. Volgens Timmerman (1987) leidt dit *de facto* tot benadeling van personen met geringe economische hulpbronnen. Hij geeft als voorbeeld de transactie; de officier van justitie zal deze afdoening vooral toepassen op personen die over voldoende geldelijke middelen beschikken. Deze personen ontlopen daarmee verdere vervolging, terwijl personen die over minder middelen beschikken voor hetzelfde misdrijf zullen worden gedagvaard en mogelijk een vrijheidsstraf krijgen opgelegd.

Een derde oorzaak die wordt genoemd als oorzaak van selectiviteit in de vervolgingsfase is de bewijslast: personen met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen plegen doorgaans misdrijven die bewijstechnisch moeilijk liggen. Deze zaken zijn door de bank genomen ingewikkelder dan de zaken waarvan personen met geringe hulpbronnen worden verdacht. De eerste categorie zaken wordt dan ook vaker geseponeerd op technische gronden. Van de Bunt (1986) koppelt hieraan de verwachte tegenstand in de rechtszaal; wanneer een officier van justitie veel tegenstand verwacht (bijvoorbeeld een advocaat die hoog wordt aangeslagen) dan zal hij extra eisen stellen aan de bewijslast. Als er sprake is van zwak bewijsmateriaal, zal hij de verdachte sneller het voordeel van de twijfel gunnen. De verwachte tegenstand in de rechtszaal hangt, zo is de verwachting, samen met de economische hulpbronnen waarover een verdachte kan beschikken.

Drost (1993) stelt dat bevoordeling van verdachten in de rechtszaal vooral voortvloeit uit de belangenposities die zij innemen in de samenleving: een verdachte met (boven)gemiddelde hulpbronnen zal minder snel worden veroordeeld, omdat de belangen van deze persoon in belangrijke mate synchroon lopen met algemene belangen van de economie en de samenleving. Veroordeling zou dan ook een inbreuk vormen op het algemeen belang.¹²

Evenals bij de opsporing worden cultuurverschillen opgevoerd als oorzaak van selectiviteit in de berechtingsfase. Zo betogen Rombouts (1997) en Jongman (1981) dat een grotere sociale afstand tussen rechter

¹² Deze verklaring is weinig bruikbaar, want de juistheid ervan valt niet empirisch vast te stellen, anders gezegd: de verklaring is ontoetsbaar.

en verdachte tot gevolg heeft dat er vaker communicatiestoornissen zullen optreden. Bovendien zal een rechter in die gevallen meer moeite hebben zich in te leven in de positie van de verdachte. Rombouts heeft het in dit geval over ‘selectieve interpretatie van de sociale werkelijkheid’, die vooral in het nadeel zal werken van personen met een andere maatschappelijke achtergrond dan de rechter. Komter (1991) noemt een aantal redenen waarom rechters eerder zullen twijfelen aan de onschuld van allochtone verdachten. Ze wijst in dit verband onder andere op cultuurverschillen ten aanzien van het ontkennen van schuld en ten aanzien van spreekstijlen die in het openbaar worden gebezigd.¹³

De kwaliteit van de rechtsbijstand wordt genoemd als een klassengebonden factor die van invloed is op de beslissing van de rechter (Jongman 1981, Timmerman 1987). Ook de invloed van secundaire klasse-kenmerken wordt hier weer genoemd, in het bijzonder de prognose van de verdachte; hoe geringer deze prognose in termen van gezin, werk, inkomen, etc., des te groter is de kans op een negatieve beslissing (Jongman 1981). Het zal intussen duidelijk zijn dat verondersteld wordt dat de kwaliteit van de rechtshulp als ook de prognose van de verdachte variëren met de economische hulpbronnen waarover deze kan beschikken.

Ten slotte kan hier nog melding worden gemaakt van de stelling van Heijder (1975), een variatie op de hiervoor genoemde hypothese over discretionaire bevoegdheden. Heijder betoogt dat de wetgever steeds vaker gebruik maakt van vage normstellingen, waardoor de rechter als wetstoepasser steeds meer ruimte krijgt om zijn eigen normen en waarden als leidraad te nemen. Dit zou vooral in het nadeel werken van personen aan de ‘onderkant’ van de samenleving.

2.4 Verklaringen voor indirecte selectiviteit

Er bestaat eigenlijk maar één hypothese over selectiviteit in de wetgevingsfase, die in verschillende bewoordingen in de literatuur kan worden aangetroffen. Het basisidee is als volgt: de samenleving wordt gekenmerkt door ongelijkheden tussen individuen en groepen. Hieruit vloeien machtsverschillen voort. Machtige groepen zijn via de politiek in staat te bepalen welke gedragingen strafbaar worden gesteld. Vooral gedragingen die een bedreiging vormen voor de status van de machthebbers, zullen worden gecriminaliseerd. Machtsongelijkheid in de

¹³ Overigens vindt Komter in haar eigen onderzoek geen relatie tussen de door haar genoemde cultuurverschillen en verschillen in straftoemeting.

samenleving vertaalt zich aldus in selectieve wetgeving ten nadele van de machtelozen. Dit zijn doorgaans de groepen die over weinig economische hulpbronnen beschikken (Hoekema 1977, Bianchi 1980).

Diverse auteurs hebben betoogd dat selectiviteit in dit stadium doorwerkt in alle volgende stadia van de strafrechtketen. Hierdoor wordt de oorspronkelijke selectiviteit telkens opnieuw bevestigd en gereproduceerd (Meijer-Wichmann 1920, Snel 1977, Rombouts 1977, Schuyt 1977). We kunnen hier echter aan toevoegen dat dit mechanisme ook voor de andere stadia in de strafrechtketen opgaat: selecties in stadium 2 werken door in stadium 3, en die weer in stadium 4 et cetera. In het algemeen kan daarom worden gesteld dat de *impact* van de selectiviteit groter is naarmate deze meer vooraan in de keten plaatsvindt.

Indirecte selectiviteit bij de opsporing kan diverse oorzaken hebben. Zo varieert de kans dat een bepaald misdrijf bij de politie bekend wordt. Moerings (1975) betoogt dat de mogelijkheden om een misdrijf verborgen te houden voor de politie, variëren met de economische hulpbronnen waarover daders kunnen beschikken; hoe meer hulpbronnen, des te meer mogelijkheden heeft iemand om zich terug te trekken uit de publieke ruimte en zijn activiteiten verborgen te houden voor anderen. De kans dat een misdrijf ter kennis komt van de politie varieert ook met de mate waarin sprake is van persoonlijk slachtofferschap. Misdrijven waarvan individuele personen het slachtoffer worden, zullen vaker worden aangegeven bij de politie dan misdrijven waarbij sprake is van collectief of diffuus slachtofferschap. Dit laatste is vaak het geval bij wittenboordencriminaliteit. Deze vorm van criminaliteit heeft dan ook een geringere kans om in de registratie van de politie terecht te komen (Moerings 1975, De Roos 1987).

Indirecte selectiviteit bij de opsporing kan ook ontstaan door selecties die plaatsvinden bij de strafzaken die in onderzoek worden genomen. Fijnaut (1971) betoogt dat economische en georganiseerde criminaliteit nauwelijks in beeld komen, omdat doorgaans de kennis ontbreekt om deze vaak ingewikkelde misdrijven op te helderen. Hierdoor blijft de politie zich richten op traditionele vormen van criminaliteit die vooral aan de 'onderkant' van de samenleving kunnen worden aangetroffen. Ook de succesvolle afronding van opsporingsonderzoek kan van invloed zijn op selectiviteit. Wanneer blijkt dat daders van bepaalde misdrijven niet succesvol kunnen worden vervolgd en veroordeeld, zal dit terugslaan op het opsporingsonderzoek en de keuzes die hierbij worden gemaakt: men zal in het vervolg vooral zaken in onderzoek nemen waarvan men redelijk zeker is dat ze (in een later stadium) succesvol kunnen worden afgerond. Dit zijn naar

verhouding vaak eenvoudige misdrijven, gepleegd door personen met geringe economische hulpbronnen.

Over de oorzaken van indirecte selectiviteit bij vervolging, berechting en executie is weinig geschreven. Dit houdt wellicht verband met het feit dat pas de laatste jaren, en dan nog vooral bij het OM, sprake is van (toenemende) regelgeving ten aanzien van de afhandeling van strafzaken.

Hoofdstuk 3

Empirisch onderzoek naar directe selectiviteit

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het empirisch onderzoek naar directe selectiviteit in de Nederlandse strafrechtketen. In deze studies is geprobeerd zoveel mogelijk te controleren voor de aard van het misdrijf (zodat sprake is van vergelijkbare feiten) om vervolgens te onderzoeken of er verschillen zijn in de wijze waarop personen met uiteenlopende sociaal-economische kenmerken worden behandeld.

In paragraaf 3.2 geven we een beschrijving van de empirische studies die we hebben gevonden. We gaan hierbij in op vragen als: wat is onderzocht, welke bronnen zijn gebruikt, op welke populaties hebben de studies betrekking, hoe zijn de onderzoeken uitgevoerd, et cetera. In de paragrafen 3.3 tot en met 3.5 worden achtereenvolgens de studies besproken die betrekking hebben op selectiviteit bij beslissingen van de politie, selectiviteit bij beslissingen van de officier van justitie en selectiviteit bij beslissingen van rechters ter zitting. Per justitie-actor geven we een overzicht van de belangrijkste resultaten. De studies zelf zijn samengevat in schema's.¹⁴ In de laatste paragraaf wordt een discussie gewijd aan de gevonden resultaten.

3.2 Inhoud en reikwijdte van de studies

In totaal hebben we 47 empirische studies gevonden waarover na 1970 (voor het eerst) is gerapporteerd. Een groot deel van deze studies (20) is gebaseerd op gegevens die betrekking hebben op de periode tussen 1970 en 1980. Een kleiner aantal (12) heeft betrekking op de periode vóór 1970 en een iets groter aantal (13) op de periode tussen 1980 en 1990. Het aantal studies dat is gebaseerd op gegevens over de periode vanaf 1990 is blijven steken op 1. Al met al kunnen we daarom concluderen dat het empirisch materiaal door de bank genomen gedateerd is. Klassenjustitie is de laatste 10 jaar nauwelijks onderwerp van empirisch onderzoek geweest.

¹⁴ Om de presentatie toegankelijk en overzichtelijk te houden, hebben we ervoor gekozen niet alle studies afzonderlijk te bespreken, maar te volstaan met een samenvatting door middel van schema's.

Klassenjustitie, zo hebben we in hoofdstuk 1 gedefinieerd, heeft betrekking op selectiviteit in alle onderdelen van de strafrechtketen, die loopt van wetgeving tot en met de executie van sancties. Deze onderdelen zijn niet allemaal even prominent vertegenwoordigd in het onderzoek. Vooral de vervolgings- en berechtingsfase zijn onderwerp van onderzoek geweest; veruit de meeste studies die we hebben besproken, hebben betrekking op deze twee fasen (38 van de 47 studies). Binnen deze twee fasen zijn het weer bepaalde beslissingen die relatief veel aandacht hebben gekregen, vooral de afdoeningsbeslissing (seponeren, transigeren, dagvaarden) en de vordering (geëiste strafsoort en –maat) van de officier van justitie en de straftoemeting door de rechter ter zitting. Ofschoon er in de (theoretische) literatuur veel aandacht is voor selectiviteit in de opsporingsfase, is het aantal empirische studies op dit terrein zeer beperkt. De studies die we in dit verband hebben aangetroffen, hebben alle betrekking op de politie. Over mogelijke selectiviteit bij bijzondere opsporingsdiensten is hoegenaamd niets bekend. Ook de executiefase heeft nauwelijks empirische aandacht gekregen.

Veruit de meeste studies houden zich bezig met de vraag *of* en zo ja, in welke mate sprake is van selectiviteit bij bepaalde beslissingen in de strafrechtketen. Er zijn zoals we hiervoor hebben gezien tal van hypothesen geopperd ter verklaring van deze selectiviteit. Van expliciete toetsing van deze hypothesen is echter nauwelijks sprake. Een zeer populaire hypothese voor het verklaren van selectiviteit in de rechtzaal is bijvoorbeeld de variërende toegang tot rechtshulp: verdachten met veel economische hulpbronnen kunnen zich kwalitatief hoogwaardige rechtshulp veroorloven en zijn daardoor mogelijk in het voordeel bij de behandeling van hun zaak. Een concrete (en kritische) toetsing van deze hypothese hebben we in de literatuur niet kunnen aantreffen. Hetzelfde geldt voor tal van andere, veel gebruikte hypothesen ter verklaring van klassenjustitie. Als het onderzoek laat zien dat er sprake is van selectiviteit, wordt vervolgens meestal *verondersteld* dat er bepaalde processen werkzaam zijn. We kunnen daarom concluderen dat het meeste onderzoek beschrijvend van aard is en dat verklarend/toetsend onderzoek naar klassenjustitie (waardoor ontstaat het?) nog in de kinderschoenen staat.

Het meeste onderzoek, vooral in de vervolgings- en berechtingsfase, is gebaseerd op gegevens uit strafdossiers of statistieken. Het onderzoek naar selectiviteit in de vervolgingsfase (beslissingen van de officier van justitie en van de rechter-commissaris)

is bijna in zijn geheel op deze bronnen gebaseerd.¹⁵ Bij ruim een kwart van het onderzoek is gebruik gemaakt van observaties en/of interviews. Het gebruik van deze bronnen treffen we vooral aan bij onderzoek in de opsporingsfase (8 van de 9 studies) en in mindere mate in de berechtingsfase (4 van de 17 studies). Het aantal studies dat gebruik maakt van een combinatie van deze bronnen (dossiers aangevuld met interviews en/of observaties) is op de vingers van twee handen te tellen (5 studies in de opsporingsfase en 2 in de berechtingsfase). De overwegende keuze voor dossiers en statistieken ligt echter, gelet op de meest vóórkomende onderzoeksvraag: het vaststellen van eventuele selectiviteit, wel voor de hand.

Wanneer we kijken naar de geografische reikwijdte van de studies zien we een redelijke spreiding over verschillende niveaus. Een belangrijk deel van de studies (19) is gebaseerd op gegevens over Nederland, een iets groter aantal (23) heeft betrekking op twee of meer geografische eenheden (meestal arrondissementen, soms gemeenten). Vijf studies zijn gebaseerd op gegevens over één geografische eenheid (bijv. één gemeente of één arrondissement).

Het merendeel van de studies heeft betrekking op meerderjarige justitiabelen van Nederlandse afkomst. Een uitzondering hierop vormen uiteraard de onderzoeken waarin het mogelijke verschil in behandeling tussen autochtonen en allochtonen centraal staat. Vrouwen en minderjarigen zijn ondervertegenwoordigd in de studies. In de meeste gevallen gaat het om een gevarieerde groep justitiabelen, dat wil zeggen dat zowel *first offenders* als recidivisten deel uitmaken van de onderzoekspopulatie. Het overgrote deel van de onderzoeken heeft betrekking op commune criminaliteit (misdrijven uit het wetboek van strafrecht), waarbij vermogenscriminaliteit het meest vóórkomt. Daarnaast zijn er ook enkele onderzoeken waarin andersoortige misdrijven aan de orde zijn. Hierbij gaat het meestal om misdrijven geregeld in de wegenverkeerswet (dronken rijden), de opiumwet en de wet wapens en munitie (voorheen de vuurwapenwet). Al met al lijkt dit een redelijke afspiegeling van de personen en feiten waarmee het OM en de rechter doorgaans te maken hebben.

Ten slotte kunnen we opmerken dat alle studies (op één na) een zogenaamde *cross-section* opzet hebben, dat wil zeggen dat verschillende onderzoekseenheden (strafzaken, personen, arrondissementen) op één tijdstip met elkaar zijn vergeleken. Longitudinaal onderzoek, dit is onderzoek waarin één of meer onderzoekseenheden in de tijd worden

¹⁵ Alleen de studie van Kannegieter & Strikwerda (1988) is gebaseerd op interviews met officieren van justitie.

vergeleken, hebben we -zoals gezegd- nauwelijks aangetroffen. Dit betekent dat uit het onderzoek geen conclusies kunnen worden getrokken over ontwikkelingen in de tijd. De opzet van het onderzoek was verder zodanig, dat in de meeste gevallen waarin een samenhang werd aangetroffen tussen strafrechtelijke behandeling en de sociaal-economische status van (potentiële) justitiabelen, één of meer controles zijn uitgevoerd op schijnverbanden. Met andere woorden, in bijna alle gevallen is nagegaan of de gevonden samenhang niet kon worden verklaard uit de werking van andere factoren (een zogenaamde multivariate onderzoeksopzet). Een uitzondering hierop vormt het onderzoek naar selectiviteit in de opsporingsfase. Bij vier van de negen studies is geen sprake van een gecontroleerde onderzoeksopzet. Dit heeft vooral te maken met het relatief grote aantal observatie-studies. De mate waarin gecontroleerd is op schijnverbanden, varieert per onderzoek. Hierbij moet worden opgemerkt dat de controle zich noodzakelijkerwijs heeft beperkt tot factoren die op enigerlei wijze uit de gegevens konden worden gedistilleerd. Zoals hiervoor reeds is opgemerkt zijn de bronnen die het meest zijn gebruikt (dossiers, statistieken) in dit opzicht nogal beperkt, dat wil zeggen dat slechts voor een gering aantal factoren kon worden gecontroleerd.

Bij de bespreking van de onderzoeksresultaten in de volgende paragrafen is het handig de hier genoemde kenmerken van het onderzoek in het achterhoofd te houden. Wat het onderzoek ons *niet* kan bieden is inzicht in de achtergronden van klassenjustitie en de ontwikkeling van dit verschijnsel in de afgelopen 30 jaar. Het meeste onderzoek is bovendien behoorlijk gedateerd en beperkt zich hoofdzakelijk tot beslissingen in de vervolgings- en berechtingsfase (en in mindere mate ook de opsporingsfase). Wat het onderzoek ons *wel* kan bieden is een goed beeld van de prevalentie van klassenjustitie in de vervolgings- en berechtingsfase en in mindere mate ook in de opsporingsfase (alleen politie).

3.3 Selectiviteit bij beslissingen van de politie

Onderzoek naar selectiviteit bij beslissingen van de politie heeft betrekking op zowel de opsporing als de afhandeling van strafbare feiten. Hieronder verstaan wij gemakshalve ook de beslissingen die formeel door de (hulp)officier van justitie in het kader van het opsporingsonderzoek worden genomen, zoals de inverzekeringstelling. Studies naar opvattingen en gedragingen van politiefunctionarissen waarin geen concrete verbinding wordt gelegd met strafrechtelijke

consequenties voor de verdachten, zijn hier buiten beschouwing gelaten. Deze studies, die meestal vooroordelen of bejegening tot onderwerp hebben, vallen buiten onze definitie van klassenjustitie. Voorbeelden hiervan zijn onder andere: Buruma et al. (1978), Esmeijer & Luning (1978), Punch (1983), Aalberts & Kamminga (1983) en Willemse et al. (1984).

In totaal hebben we negen studies gevonden. Zes ervan hebben betrekking op de opsporing van strafbare feiten (staande houden, aanhouden, ophouden voor verhoor), vier studies hebben betrekking op de afhandeling van strafbare feiten van meestal minderjarige verdachten (opmaken van proces-verbaal, in verzekering stellen van verdachten).¹⁶ Het gaat dus om een gering aantal studies dat bovendien betrekking heeft op zeer uiteenlopende beslissingen van verschillende politiediensten (zoals de surveillancedienst, de recherche, jeugd- en zedenzaken, de vreemdelingendienst). Niettemin zullen we proberen in algemene termen enkele uitspraken te doen over de resultaten van dit onderzoek, dat we hebben samengevat in schema 3.1.

Van de zes studies die betrekking hebben op de opsporing van strafbare feiten zijn er drie die uitkomsten hebben opgeleverd die we kunnen interpreteren in termen van selectiviteit.¹⁷ Junger-Tas (1977) beschrijft de resultaten van een observatie-onderzoek bij diverse surveillance-diensten. Zij rapporteert verschillende vormen van directe selectiviteit: kleurlingen werden vaker gecontroleerd in het verkeer (terwijl er niets werd geconstateerd) en ze moesten vaker mee naar het bureau (terwijl er geen overtreding was vastgesteld). Een deel van deze selectiviteit gold ook 'slordig geklede' personen en langharigen. Observatie-onderzoek van Jongman en Veendrick (1976) laat

¹⁶ In één studie komt zowel de opsporing als de afhandeling van strafbare feiten aan bod.

¹⁷ Eigenlijk gaat het om vijf in plaats van zes studies. De studie van Bovenkerk & Luning (1979) hebben we volledigheidshalve wel opgenomen in ons overzicht, maar de opzet van dit onderzoek was zodanig dat er geen resultaten konden worden genoteerd.

Schema 3.1 Overzicht van studies naar directe selectiviteit bij beslissingen van de politie

Algemene informatie over studie			Informatie over selectiviteit			Methode van onderzoek*			Resultaten
Auteur(s) (jaar)	Tijdvak gegevens	Locatie onderzoek	Beslissing	(potentiële) Justitietabellen	SES-indicator	Bronnen	Design	Analyse	Wel (+) of géén (-) selectiviteit*
Fijnaut (1971)	dec 1968 – mrt 1969	politiekorps in middelgrote stad	aanhouden van verdachten van geregistreerde misdrijven	134 meerderjarige verdachten van vermogensdelicten	beroep	dossiers, observaties en interviews bij politie	C	-	- aanhouden (buiten heterdaad)
Jongman & Veendrick (1976)	1976	stad Groningen	ophouden voor verhoor, pv opmaken	342 op straat aangehouden personen	opleiding, beroep, buurt	observatie van assistentie-surveillance	C	C	-/+ verhoor/pv (bij substantieel contact tussen agent en verdachte)
Andriessen (1976)	dossiers: 1/71-8/72 observatie: 1972-1974	Den Haag/ A'dam	pv opmaken, in verzekering stellen	1512 minderjarige verdachten van uiteenlopende misdrijven	beroep vader	dossiers, observaties bij kinderpollitie	C	C	-/+ pv/verzekering (alleen gering indirect effect in Den Haag)
Junger-Ias & v.d.Zee-Nefkens (1977)	aug. 1976	8 gemeenten diverse grootte	staande houden van verdachten, ophouden voor verhoor	1290 op straat aangehouden personen (uiteenlopende misdrijven)	etniciteit huidskleur	observaties bij politie-surveillance	C	-	+ staande houden + ophouden voor verhoor
Bovenkerk & Luning (1979)	etmaal 1978	randstad	staande houden van verdachten	1 blanke automobilist, 1 kleurling	etniciteit	veld-experiment	C	C	niet vast te stellen (onderzoeksopzet mislukt)
Van der Hoeven (1986)	1983/1984	Eindhoven Rotterdam Utrecht	opmaken van pv wegens misdrijf	nim 2500 verdachten van diverse misdrijven	etniciteit	registratie politie, observaties	C	-	- opmaken van pv wegens misdrijf
Junger & Zeilstra (1989)	1985	35 gemeenten	opmaken van pv wegens misdrijf	188 jeugdige verdachten van uiteenlopende misdrijven	etniciteit beroep werk	CBS-statistieken, self-report	C	C	- opmaken van pv wegens misdrijf
Aalberts (1990)	1983-1988 (div. perioden)	13 gemeenten	aanhouden van verdachten (nl. vreemdelingen)	nim 2300 vreemdelingen	nationaliteit huidskleur	dossiers interviews observaties	C	-	- aanhouden (buiten heterdaad)
Rovers (1997)	1995	Rotterdam	ophouden voor verhoor	nim 3800 kinderen (12 jaar; algemene populatie)	SES ouders etniciteit	self-report survey	C	C	+ ophouden voor verhoor

* design: C = cross-section (verschillende onderzoekseenheden op 1 tijdstip vergeleken); L = longitudinaal (dezelfde onderzoekseenheden in de tijd vergeleken)
analyse: C = expliciete controle, beperkt of uitgebreid, op schijnverbanden selectiviteit; het gaat hier alleen om selectiviteit in de 'verwachte' richting, d.w.z. benadeling van personen met een lage SES

vergelijkbare resultaten zien. Zij vonden dat personen uit bepaalde buurten en personen met een lage sociaal-economische status (SES) een grotere kans hadden om meegenomen te worden naar het bureau voor verhoor. Dit gold overigens alleen in gevallen waarin sprake was van een substantieel contact tussen de surveillance-agenten en de wetsovertreder. Het meest recente onderzoek is van Rovers (1997). Hij verrichtte een zelfrapportage-onderzoek onder 12-jarige leerlingen in het basisonderwijs in Rotterdam en vroeg deze kinderen of ze wel eens bepaalde delicten hadden gepleegd en of ze wel eens op een politiebureau waren ondervraagd in verband met het plegen van een delict. Na controle voor het aantal gerapporteerde delicten, bleken er grote verschillen te bestaan in het aantal gerapporteerde politiecontacten: kinderen van ouders met een lage SES en Antilliaanse en Marokkaanse kinderen bleken, onafhankelijk van hun delictgedrag, een aanzienlijk grotere kans te hebben om met de politie in aanraking te komen.¹⁸ In de overige twee studies, die van Fijnaut (1971) en Aalberts (1990) werden geen sporen van directe selectiviteit aangetroffen.

Van de vier studies die betrekking hebben op de afhandeling van strafbare feiten zijn er twee waarin enige vorm van selectiviteit is aangetroffen. In de eerder genoemde studie van Jongman & Veendrick (1976) bleek dat personen met een lage SES en personen uit bepaalde ("slechte") buurten niet alleen een meer dan evenredige kans hadden om voor verhoor naar het bureau te moeten komen, maar ook de kans om vervolgens geverbaliseerd te worden bleek bovengemiddeld. Andriessen (1976) onderzocht de wijze waarop de kinderpolitie in Amsterdam en Den Haag zaken van minderjarige verdachten afhandelt. In het bijzonder werd hierbij gelet op beslissingen omtrent het opmaken van een proces-verbaal en beslissingen omtrent inverzekeringstelling. De sociaal-economische achtergrond van de verdachten bleek geen rechtstreekse rol te spelen bij deze afdoeningen. In Den Haag bleek wel een samenhang te bestaan tussen enerzijds de SES van een verdachte en anderzijds recidive en coöperatiebereidheid. De laatste twee factoren bleken wel van invloed op de afdoening. In de twee meest recente studies, die van Van der Hoeven (1986) en Junger en Zeilstra (1989) is geen directe selectiviteit aangetroffen bij het opmaken van processen-verbaal.

Concluderend mogen we stellen dat, gelet op de veelheid van beslissingen die hier aan de orde zijn, en gelet ook op het geringe aantal

¹⁸ Aanvullende berekeningen zijn uitgevoerd op de data van Rovers om de selectiviteit ten aanzien van SES vast te kunnen stellen. In de genoemde publicatie uit 1997 wordt alleen gerapporteerd over selectiviteit ten aanzien van etniciteit.

empirische studies dat we hebben kunnen vinden, er geen algemene uitspraken kunnen worden gedaan over selectiviteit bij (specifieke) beslissingen van de politie. Wanneer we echter alle studies op één hoop vegen, kunnen we vaststellen dat er bij zeven van de elf beslissingen die zijn onderzocht enige vorm van directe selectiviteit is aangetroffen. Dit is naar onze inschatting wel een sterke indicatie dat er ‘iets aan de hand is’.

3.4 Selectiviteit bij beslissingen van de officier van justitie

Studies naar selectiviteit bij beslissingen van de officier van justitie kunnen betrekking hebben op zeer uiteenlopende beslissingen (zie hoofdstuk 2). De belangrijkste is wellicht de vervolgingsbeslissing in engere zin, deze heeft betrekking op de wijze van afdoening van een strafzaak (seponeren, transigeren of dagvaarden) en de vordering (strafsoort, strafmaat en strafmodaliteit). Ook onderzoek naar beslissingen van de rechter-commissaris zullen we in deze paragraaf bespreken.¹⁹

De meeste studies die we hebben gevonden, hebben betrekking op de wijze van afdoening door de officier van justitie (11 van de 21 studies). In zeven studies is (ook) de vordering van de officier van justitie onderwerp van onderzoek. In drie studies is gekeken naar het opleggen van voorlopige hechtenis door de rechter-commissaris. De studies zijn samengevat in schema 3.2.

In de meeste studies waarin de wijze van afdoening is onderzocht, zijn sporen van selectiviteit aangetroffen (9 van de 11 studies). Per studie zijn er wel grote verschillen ten aanzien van de personen en zaken waarop deze selectiviteit betrekking heeft. In het ene geval doet het zich alleen voor bij mishandeling (en niet bij andere misdrijven), in een ander geval bij alle onderzochte misdrijven. De ene keer gaat het alleen om minderjarigen (en niet om meerderjarigen), de andere keer alleen om mannen (en niet om vrouwen).

Onderzoek naar de vordering van de officier van justitie laat zien dat selectiviteit hier in veel mindere mate een rol speelt. Slechts in drie van de zeven studies is selectiviteit aangetroffen ten aanzien van de

¹⁹ Bij deze beslissingen is weliswaar sprake van rechtspraak, maar niet van berechting.

Schema 3.2 Overzicht van studies naar directe selectiviteit bij beslissingen van de officier van justitie (en de rechter-commissaris)

Algemene informatie over studie		Informatie over selectiviteit			Methode van onderzoek*				Resultaten
Auteur(s) (jaar)	Tijdvak gegevens	Locatie onderzoek	Beslissing	Justitabelen	SES-indicator	Bronnen	Design	Analyse	Wel (+) of geen (-) selectiviteit*
Van der Werff (1971)	1966	4 arrondissementsen	vordering van OvJ	655 verdachten van rijden onder invloed	beroep	strafdossiers	C	C	- strafsoort - strafmaat
Jongman & Smaale (1972a)	1968	Nederland	afdoening door OvJ (sepot)	1771 verdachten van eenv. diefstal (Ned. mannen, 19-21 jr en 29-31 jaar)	beroep	CBS-staten	C	C	+ sepot (bij jonge verdachten 19-21 jr) - sepot (bij oudere verdachten 29-31 jr) + sepot
Jongman & Smaale (1972b)	1968	Nederland	afdoening door door OvJ (sepot)	± 333 verdachten van eenv. diefstal (Ned. mannen 19-25 jr) (geseponeerde zaken)	beroep	CBS-staten	C	C	
Jongman & Smaale (1973)	1968	Nederland	afdoening door OvJ (sepot)	± 1455 verdachten van eenvoudige diefstal (ook vrouwen en minderjaren)	beroep, werk	CBS-staten	C	C	-/+ sepot (alleen bij mannen)
Franken (1973)	1964	Nederland	afdoening door OvJ	± 1046 verdachten van rijden onder invloed (vervolgde en geseponeerde zaken)	beroep, inkomen	strafdossiers arrond.-parketten	C	C	-/+ afdoening (alleen effect van beroep, niet van inkomen)
Jongman & Smaale (1974)	div. jaren tussen 1965-1969	Nederland	afdoening door OvJ (sepot)	± 4370 verdachten van eenv./gekw. diefstal, eenv./zware mishandeling (Ned. mannen 18-25 jaar)	beroep	CBS-staten	C	C	+ sepot (zowel bij 'lichte' als 'zware' misdrijven)
Jongman, Smaale & De Jong (1974)	1971	Nederland	afdoening door OvJ (sepot)	± 367 verdachten van eenv. diefstal (Ned. mannen 18-22 jr, first offenders)	beroep	CBS-staten PV's	C	C	controle op uitkomsten van vorige onderzoek, selectiviteit blijft bestaan na extra controle 'zwaarte' misdrijf
Van Leeuwen & Oomen (1974)	1961, 1962	Nederland	bevel/duur voorlopige hechtenis door rechter-comm.	1149 verdachten van commune misdrijven, 332 verdachten van belastingontduiking	opleiding beroep inkomen werk	CBS & FIOD-staten	C	C	-/+ bevel/duur voorlopige hechtenis (alleen i.a.v. werk)

Schema 3.2 Vervolg 1

Algemene informatie over studie		Informatie over selectiviteit			Methode van onderzoek*			Resultaten	
Auteur(s) (jaar)	Tijdvak gegevens	Locatie onderzoek	Beslissing	Justitiabelen	SES-indicator	Bronnen	Design	Analyse	Wel (+) of geen (-) selectiviteit*
Schilt & Jongman (1976)	1972	Nederland	afdoening door OvJ (sepot)	± 6000 verdachten van eenv. diefstal/in vereniging	beroep, werk, etniciteit	CBS-staten	C	C	+ sepot (beledissepot; geen verschil tussen Nederlanders en buitenlanders)
Van Eck (1977)	1976	1 groot arrondissement	afdoening door OvJ (sepot)	± 276 verdachten van mishandeling en openlijk geweld	beroep	strafdossiers pakket	C	C	- sepot
Van der Werff & Van der Zee-Nieffens (1978)	okt-dec 1974	Nederland	vordering van OvJ	± 1754 verdachten van misdrijven W/Sr (mannen 18 jr e.o.)	nationaliteit, werk, beroep	CBS-staten, strafdossiers pakket	C	C	+ strafsoort - strafmaat
Van Straelen (1978)	1974	ressort Den Haag	vordering van OvJ	2297 verdachten van eenv/gekwal, diefstal, vernieling en mishandeling	beroep, werk, nationaliteit	strafdossiers pakket	C	C	-/+ strafsoort (alleen bij eenv. diefstal en vernieling effect van werk)
Junger-Tas & Van der Zee-Nieffens (1980)	1977	5 arrondissementen	bevel voorlopige hechtenis door rechter-comm.	± 765 mindejarige preventief gehechte verdachten	werk, opleiding, etniciteit	CBS-staten, pakket-dossiers	C	-	(vergelijk staat geen conclusie toe over selectiviteit)
Berghuis & Tigges (1981)	apr 1976 – apr 1977	6 arrondissementen	bevel voorlopige hechtenis door rechter-comm.	± 1000 verdachten van diefstal met braak (Ned. mannen 18 jr e.o.)	etniciteit	CBS-staten, rechtbank-dossiers	C	C	+ bevel voorlopige hechtenis
Van Straelen & Van Dijk (1981)	1974	1 ressort Den Haag	afdoening door OvJ (sepot)	± 2297 verdachten van eenv/gekwal, diefstal, vernieling en mishandeling (mannen 18 jr e.o.)	beroep, werk	strafdossiers ressort	C	C	-/+ sepot (alleen bij mishandeling, niet bij de andere 3 misdrijven)
Zoomer (1981)	1973-1976	3 ressorten Den Haag Den Bosch A'dam	vordering van OvJ	± 1527 verdachten van diverse (zware commune) misdrijven	beroep, werk	strafdossiers ressorten	C	C	- strafsoort

Schema 3.2 Vervolg 2

Algemene informatie over studie		Informatie over selectiviteit			Methode van onderzoek*			Resultaten	
Auteur(s) (jaar)	Tijdvak gegevens	Locatie onderzoek	Beslissing	Justitiabelen	SES- indicator	Bronnen	Design	Analyse	Wel (+) of geen (-) selectiviteit*
Kamnegijer & Strikwerda (1988)	1987	3 arrond. in noorden van Ned.	vordering van OvJ	beoordeling van hypo- thetische (diefstal)casus	werk	interviews met 18 OvJ's	C	C	+ strafsoort (voor meeste OvJ's is werk factor bij eis) - strafmaat
Maas & Stuyling de Lange (1989)	1985	Nederland	afdoening door OvJ	alle verdachten van misdrijven W/St, opiumwet en vuurwapenwet in registratie van CBS	etniciteit	CBS-staten	C	C	+ sepot (+ transactie, zeer kleine aantallen)
Timmerman & Van der Zee (1990)	feb-dec 1985	ressort Leeuwarden	afdoening door OvJ (dagvaardern)	1001 verdachten van eenv. mishandeling, diefstal, vernieling	werk	parket dossiers	C	C	- afdoening (dagvaardern) (geen directe selectiviteit, wel indirect)
De Leng & Hille (1991)	1988	5 arrondis- sementen	vordering van OvJ	± 710 verdachten van winkel/diefstal	etniciteit	strafblossiers	C	C	- strafsoort - strafmaat
Beijers, Hille & De Leng (1994)	1988	5 arrondis- sementen	vordering van OvJ	± 1899 verdachten van winkel/diefstal, rijden onder invloed, eenv. mishande- ling, doorrijden na aanrijd.	etniciteit	strafblossiers arrondisse- menten	C	C	- strafsoort - strafmaat

* design: C = cross-section (verschillende onderzoekseenheden op 1 tijdstip vergeleken), L = longitudinaal (dezelfde onderzoekseenheden in de tijd vergeleken)

analyse: C = expliciete controle, beperkt of uitgebreid, op schijnverbanden

selectiviteit: het gaat hier alleen om selectiviteit in de 'verwachte' richting, d.w.z. betadeling van personen met een lage SES

geëiste strafsoort. Selectiviteit ten aanzien van de geëiste strafmaat is in geen enkele studie aangetroffen (het gaat om vier studies). Uiteraard is het aantal studies hier te gering om algemene uitspraken te doen, maar op basis van deze resultaten lijkt het gerechtvaardigd te concluderen dat er ten aanzien van de geëiste strafsoort enige indicatie is van selectiviteit, bij de geëiste strafmaat ontbreekt deze indicatie. Wanneer er geldboetes worden geëist is juist sprake van hogere boetes wanneer verdachten een gemiddeld of bovengemiddeld inkomen hebben.

Ten slotte hebben we ook nog drie studies gevonden die betrekking hebben op het bevel tot voorlopige hechtenis. Een belangrijke beslissing, omdat dit dwangmiddel van invloed is op de eis van de officier van justitie en op de straftoemeting door de rechter. De opzet van één van deze studies is helaas zodanig, dat het niet mogelijk is uitspraken te doen over selectiviteit. In zowel de studie van Van Leeuwen & Oomen (1974) als in de studie van Berghuis en Tigges (1981) zijn sporen van selectiviteit aangetroffen.²⁰ Uit de eerste studie komt naar voren dat opleiding, beroep en inkomen niet van invloed zijn op de beslissing van de rechter-commissaris om voorlopige hechtenis op te leggen. Het hebben van werk blijkt wel van invloed: werklozen krijgen naar verhouding vaker voorlopige hechtenis opgelegd. Uit de tweede studie komt naar voren dat bij het bevel tot voorlopige hechtenis (bij verdachten van diefstal met braak) sprake is van selectiviteit naar etniciteit.²¹

Samenvattend mogen we concluderen dat veel onderzoek laat zien dat er sprake is van selectiviteit bij de wijze van afdoening van strafzaken door de officier van justitie. De kans op een dagvaarding is *ceteris paribus* groter voor verdachten met geringe economische hulpbronnen. Bovendien hebben deze verdachten daarna een verhoogde kans om een onvoorwaardelijke vrijheidsstraf tegen zich te horen eisen. (De indicaties voor dit laatste zijn minder sterk.) Daarnaast is in twee studies aangetoond dat ook bij de toepassing van voorlopige hechtenis selectiviteit optreedt. Ten aanzien van de strafmaat kan worden opgemerkt dat er géén indicaties van selectiviteit zijn. Integendeel, wanneer het gaat om transacties of geldboetes, zien we dat juist verdachten met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen worden geconfronteerd met zwaardere eisen.

²⁰ Over het materiaal van Van Leeuwen en Oomen (1974) is eerder, maar beperkter, gerapporteerd door Oomen (1970).

²¹ In beide studies is onderzocht of de rechter-commissaris een bevel tot voorlopige hechtenis heeft gegeven. Het is niet duidelijk in hoeverre hierin de invloed van de officier van justitie tot uiting komt (deze vordert immers de voorlopige hechtenis).

3.5 Selectiviteit bij beslissingen van rechters ter zitting

Beslissingen in dit stadium beperken zich tot uitspraken van rechters ter zitting in strafzaken die zij voorgelegd krijgen. Er zijn twee typen beslissingen te onderscheiden. Enerzijds beslissingen die betrekking hebben op de veroordeling (bewezenverklaring van het ten laste gelegde feit, strafbaarverklaring van het bewezen feit en strafbaarverklaring van de verdachte) en anderzijds beslissingen die betrekking hebben op de straftoemeting (strafsoort, strafmaat en strafmodaliteit).

Voordat we deze studies bespreken, moeten we erop wijzen dat de rechter vaak oordeelt conform de eis van de officier van justitie. Dit geldt vooral voor de strafsoort en –modaliteit en in iets mindere mate ook voor de strafmaat (die valt vaak lager uit bij de rechter). Op het laatste wordt door officieren vaak geanticipeerd. Selectie door de rechter kan op deze manier een direct gevolg zijn van selectie door de officier van justitie. Voor het onderzoek naar selectiviteit is het dan ook belangrijk dat de output wordt vergeleken met de input in dezelfde fase, anders is de selectie bij de berechting als zodanig niet te distilleren.

We hebben in totaal 17 studies gevonden. Deze hebben alle betrekking op de straftoemeting in eerste aanleg. In 16 studies is gekeken naar de strafsoort (en –modaliteit) en in 11 studies (ook) naar de strafmaat. Het onderzoek is samengevat in schema 3.3.

In 12 van de 16 studies wordt melding gemaakt van selectiviteit bij de vaststelling van de strafsoort en -modaliteit.²² Verdachten met geringe sociaal-economische hulpbronnen krijgen naar verhouding vaker een onvoorwaardelijke straf opgelegd (in plaats van een voorwaardelijke straf) en ze krijgen ook vaker een vrijheidsstraf opgelegd (in plaats van een geldboete). Selectiviteit bij de vaststelling van de strafmaat is in veel minder gevallen aangetroffen. In 4 van de 11 studies waarin dit verschijnsel is onderzocht, blijkt sprake van (enige) selectiviteit. In de overige 7 studies is géén selectiviteit aangetroffen. Hierbij moet overigens worden opgemerkt dat bij het vaststellen van de strafmaat in een aantal gevallen wel selectiviteit in een andere richting

²² Omdat het in de meeste gevallen om gedateerde studies gaat (van vóór 1989) speelt de strafsoort ‘onbetaalde arbeid’ nauwelijks of géén rol.

Schema 3.3 Overzicht van studies naar directe selectiviteit bij beslissingen van rechters ter zitting

Algemene informatie over studie		Informatie over selectiviteit			Methode van onderzoek*			Resultaten	
Auteur(s) (jaar)	Tijdvak gegevens	Locatie onderzoek	Beslissing	Justitiabelen	SES-indicator	Bronnen	Design	Analyse	Wel (+) of geen (-) selectiviteit*
Van Leeuwen & Oomen (1974) Oomen (1970)	1961-1962	Nederland	strafloemeting	1149 verdachten van commune misdrijven, 332 verdachten van belastingontduiking	opleiding, beroep, inkomen	CBS & FIOD staten	C	C	-/+ strafsoort en strafmaat (alleen bij commune delicten)
Van der Werff (1971)	1966	4 arrondissementsen	strafloemeting	655 verdachten van rijden onder invloed	beroep	strafdossiers	C	C	- strafsoort - strafmaat
Steenhuis (1972)	1960 - 1964	ressort L-warden	strafloemeting	1674 verdachten van rijden onder invloed	beroep	strafdossiers	C	C	+ strafsoort
Moor-Smeets (1975)	1952-1954	Rotterdam	strafloemeting	244 verdachten van havendiefstal	werk	zittings-formulieren	C	C	- strafsoort - strafmaat
Jongman & Schilt (1976)	1972	Nederland	strafloemeting	3450 maal veroordeelden (18-25 jr) van eenv. diefstal / in vereniging	beroep, werk, nationalit.	CBS-staten	C	C	+ strafsoort - strafmaat
Snel (1977)	mei-juni 1975	2 arrond. rechtbank. A'dam & Haarlem	strafloemeting	161 verdachten van rijden onder invloed, vermogen, agressieve delicten	beroep	observaties in rechtbank	C	C	+ strafsoort
Van Straelen & Van der Werff (1977)	okt-dec 1974	Nederland	strafloemeting	436 verdachten van misdrijven W/St (Ned. mannen)	beroepsprestige	strafdossiers	C	C	- strafsoort - strafmaat
V.d. Werff & V.d. Zee-Nefkens (1978)	okt-dec 1974	Nederland	strafloemeting	1754 verdachten van misdrijven W/St (Ned. mannen)	natio-naliteit	strafdossiers	C	C	+ strafsoort - strafmaat
Strikwerda, Timmerman & Jongman (1983)	1930-1980	Nederland	strafloemeting	geen analyse van individuele gevallen, macro-analyse	werk	statistiek over straf-toemeting en werkloosheid	L	-	- strafsoort

Schema 3.3. Vervolg

Algemene informatie over studie		Informatie over selectiviteit		Methode van onderzoek*			Resultaten		
Auteur(s) (jaar)	Tijdvak gegevens	Locatie onderzoek	Beslissing	Justitiabelen	SES-indicator	Bronnen	Design	Analyse	Wel (+) of geen (-) selectiviteit*
Jongman, Timmerman & Kamneger (1984)	1965-1979	Nederland	strafloemeting	100 werkloze + 100 werkende verdachten van eenv. diefstal (mannen 18-24 jr)	werk	CBS-staten	C	C	+ strafsoort - strafmaat
Bosma (1985)	1971,1973 1975,1977 1979	5 arrond. / Nederland	strafloemeting	1613 verdachten van eenv. diefstal (mannen 18 jr e.o.)	etniciteit	CBS-staten	C	C	+/- strafsoort (alleen first offenders)
Timmerman, Bosma & Jongman (1986)	1971,1973 1975,1977 1979	5 arrond. / Nederland (2 steekproeven)	strafloemeting	1613 verdachten van eenv. diefstal (mannen 18 jr e.o.)	etniciteit	CBS-staten	C	C	+/- strafmaat (alleen bij first offenders)
Kamneger & Strikwerda (1987)	feb-dec 1985	3 arrond. rechtbanken in Noorden	strafloemeting	725 verdachten van (eenv./gekw.) diefstal, vernieling en mishandeling (Ned. mannen 18 jr e.o.)	werk	observaties rechtbank, strafdosiers	C	C	+ strafsoort (bij diefstal van first offenders) - strafsoort bij vernieling en mishandeling - strafmaat
Harryvan (1987)	nov 1985- mei 1986	2 arrond. rechtbanken; Assen Groningen	strafloemeting	± 200 verdachten van rijden onder invloed (Ned. mannen)	beroep, werk	observaties in rechtbank, strafdosiers	C	C	+ strafsoort - strafmaat
Kamneger & Strikwerda (1988)	1987	3 arrond. rechtbanken in Noorden	strafloemeting	beoordeling van hypo-thetische (diefstal)casus, reactie op Kamneger & Strikwerda (1987)	werk	interviews met 17 rechters	C	C	+ strafsoort (vooral bij first offenders) -/- strafmaat
Maas & Stuyling de Lange (1989)	1985	Nederland	strafloemeting	alle geregistreerde verdachten van misdrijven WvSr, opiumwet en vuurwapenwet	etniciteit	CBS-staten	C	C	+ strafsoort -/- strafmaat (alleen bij seksuele, hardheids- en levensdelicten)
Bruisma & Van Grinsven (1990)	1985	6 arrond. rechtbanken in 5 rersorten	strafloemeting	± 1210 veroordeelden van WvSr, vuurwapenwet, opiumwet, telegraaf- en telefoonwet	inkomen	strafdosiers	C	C	+ strafsoort -/- strafmaat (alleen bij first offenders)

* design: C = cross-section (verschillende onderzoekseenheden op 1 tijdstip vergeleken); L = longitudinaal (dezelfde onderzoekseenheden in de tijd vergeleken)
analyse: C = expliciete controle, beperkt of uitgebreid, op schijnverbanden selectiviteit; het gaat hier alleen om selectiviteit in de 'verwachte' richting, d.w.z. benadeling van personen met een lage SES; strafsoort = strafsoort en -modaliteit

werd aangetroffen, dat wil zeggen dat verdachten met veel economische hulpbronnen hogere boetes opgelegd krijgen.

De selectiviteit die optreedt bij het vaststellen van de strafsoort, strafmodaliteit of strafmaat is niet algemeen. Verschillende studies geven aan dat deze selectiviteit zich met name (of alleen) bij *first offenders* voordoet en in mindere mate (of niet) bij recidivisten. Het valt niet te zeggen of selectiviteit bij bepaalde misdrijven vaker voorkomt dan bij andere. De aanwijzingen hiervoor zijn te diffuus. Ten overvloede zij hier vermeld dat de meeste studies betrekking hebben op commune criminaliteit. Echter, ook bij de afhandeling van misdrijven die buiten het wetboek van strafrecht vallen, zoals rijden onder invloed en overtredingen van de opium- en vuurwapenwet, is selectiviteit aangetroffen.

Samenvattend kunnen we stellen dat selectiviteit bij de berechting zich vooral manifesteert bij de strafsoort en strafmodaliteit: verdachten met geringe economische hulpbronnen krijgen naar verhouding vaker vrijheidsstraffen en vaker onvoorwaardelijke straffen opgelegd. Dit resultaat kan robuust worden genoemd: het onderzoek heeft plaatsgevonden in verschillende perioden, is gebaseerd op verschillende bronnen, verschillende operationaliseringen, verschillende groepen verdachten, et cetera. Selectiviteit bij de strafmaat is veel minder evident, ofschoon enkele studies hiervan melding maken. Bij geldboetes is vaak sprake van selectiviteit in 'omgekeerde richting'.

3.6 Discussie

In de voorgaande paragrafen zijn de resultaten beschreven van het empirisch onderzoek naar directe selectiviteit. In deze paragraaf plaatsen we hierbij een aantal kanttekeningen. We zullen enerzijds de resultaten nader kwalificeren en anderzijds enkele algemene punten van kritiek formuleren op het onderzoek.

In alle onderdelen van de strafrechtketen zijn verschijnselen van klassenjustitie aangetroffen, maar ze zijn vaak niet alom tegenwoordig; selectiviteit naar sociaal-economische status treedt op bij bepaalde beslissingen, ten aanzien van bepaalde misdrijven, bij specifieke groepen verdachten, et cetera. De omvang van het fenomeen, om het zo maar eens uit te drukken, is in veel onderzoek dus marginaal. Betekent dit nu ook dat het verschijnsel marginaal is? Wij geloven van niet. Het zou tamelijk schokkend zijn te moeten ontdekken dat selectiviteit in enig onderzoek een meer dan marginaal verschijnsel is, want dit zou betekenen (als het onderzoek correct is) dat bijvoorbeeld factoren die samenhangen met het misdrijf een *ondergeschikte* rol spelen bij

beslissingen van justitie-actoren. Dit is het scenario van een bananenrepubliek. Alles wijst er echter op dat misdrijfgerelateerde factoren in Nederland veruit het meeste gewicht in de schaal leggen. Niettemin kunnen zelfs in deze situatie (onbewuste) mechanismen ontstaan die selectiviteit veroorzaken. Deze mechanismen zullen dan wel een ‘marginale’ rol spelen *ten opzichte van* factoren die gerelateerd zijn aan het misdrijf. Dit neemt niet weg dat als gevolg van deze mechanismen concrete individuen zullen worden benadeeld. Deze overweging heeft voor ons een rol gespeeld bij de wijze waarop we het onderzoek hebben gecategoriseerd: als er maar ergens sprake is van selectiviteit in een onderzoek, ook al is het niet in algemene zin (maar bij specifieke delicten, personen, etc), dan hebben we dit onderzoek gekwalificeerd als een onderzoek waarin selectiviteit is aangetroffen. Wanneer geen rekening wordt gehouden met het a-priori marginale karakter van selectiviteitsmechanismen, dan zou een dergelijk onderzoek wellicht anders gekwalificeerd worden.

De eerste indruk van het onderzoek is dat er veel tegenstrijdige resultaten zijn gevonden. In het verleden zijn hierover ook heftige debatten gevoerd.²³ De kern van deze debatten was telkens dat onderzoeksintrinsieke factoren verantwoordelijk werden gehouden voor de verschillen in uitkomsten. Dit is heel wel mogelijk, maar er zijn ook andere interpretaties denkbaar. Uit de discussie in de vorige alinea kunnen we bijvoorbeeld afleiden dat tegenstrijdige onderzoeksresultaten het gevolg kunnen zijn van de marginaliteit van het verschijnsel, waardoor het in het ene geval wel wordt aangetroffen en in het andere geval niet. Dit betekent derhalve dat we uit tegenstrijdige onderzoeksresultaten niet automatisch kunnen afleiden dat het in een aantal gevallen om ondeugdelijk onderzoek gaat. Bovendien moet niet worden uitgesloten dat onbekende factoren de tegenstrijdigheden veroorzaken. Dit kunnen factoren zijn die samenhangen met persoonskenmerken, met kenmerken van het misdrijf, maar ook met andere processen en omstandigheden van invloed op de uiteindelijke beslissing. Zie in dit verband ook onze kritiek op het landelijke onderzoek, verderop in deze paragraaf.

Om klassenjustitie op het spoor te komen is het van belang dat onderzoekers rekening houden met alternatieve verklaringen voor het verschil in behandeling. De mate waarin onderzoekers dit doen varieert echter per studie. Het is mogelijk dat klassenjustitie alleen wordt

²³ Zie o.a. Buikhuisen (1977a, 1977 b), Jongman, Drost & Schilt (1977a, 1977b, 1977c), Van Straelen en van der Werff (1977), Leuw en Lissenberg (1977a, 1977 b) en Drost, Jongman en Schilt (1977a, 1977b).

aangetroffen in studies waarin geen rekening is gehouden met deze alternatieve verklaringen. Dit blijkt niet het geval. Ook in studies waarin uitgebreide controles zijn uitgevoerd op tal van alternatieve verklaringen is selectiviteit naar sociaal-economische status aangetoond. Overigens moeten we deze eis (zoveel mogelijk controles invoeren) ook enigszins relativeren. Het controleren voor alternatieve verklaringen is op zichzelf goed en noodzakelijk, maar we moeten uitkijken dat we het kind niet met het badwater weggooien: hoe meer controlefactoren we opnemen, hoe groter ook de kans dat er factoren bijzitten die samenhangen met de sociaal-economische status van justitiabelen. Dan mag het lijken alsof SES van minder belang is wanneer rekening wordt gehouden met meer controlefactoren, maar intussen zijn er via een achterdeur allerlei SES-gerelateerde factoren in de analyse gekomen.

Ook het tijdvak kan van invloed zijn op het resultaat. Mogelijk tonen studies van recente datum een ander beeld dan oudere studies. Om dit te na te gaan hebben we een zeer grove maat geconstrueerd: we hebben alle studies van vóór 1980 bij elkaar geteld en alle studies die daarna zijn verschenen. Beide verzamelingen bestaan (toevallig) uit evenveel studies, namelijk 22.²⁴ Vervolgens hebben we binnen deze verzamelingen het aantal studies geteld waarin enige vorm van selectiviteit is gerapporteerd. Het percentage studies van vóór 1980 waarin selectiviteit is gerapporteerd, bedraagt 82 procent, bij de studies van na 1980 ligt dit percentage op 59. Bij de recente studies is dus in minder gevallen sprake van selectiviteit. In hoeverre we aan dit verschil betekenis moeten hechten valt nog te bezien. De aantallen waarop de percentages zijn gebaseerd, zijn immers erg klein. Bovendien zitten in de eerste verzameling veel vergelijkbare studies, die zijn uitgevoerd door dezelfde onderzoeker (Jongman), en die telkens een vergelijkbaar (positief) resultaat laten zien. Wanneer je deze studies niet meetelt, worden de verschillen tussen oud en nieuw onderzoek geringer. We concluderen dan ook dat het verschil in resultaten tussen oud en nieuw onderzoek marginaal is.

In de studies die we hebben besproken is gebruik gemaakt van uiteenlopende SES-operationalisering, zoals de hoogte van het inkomen, het al of niet hebben van werk, hoogte van de opleiding, beroepsstatus en etniciteit. Het is mogelijk de relatie van deze afzonderlijke kenmerken met selectiviteit in ogenschouw te nemen en te bezien of er verschillen optreden bij het gebruik van uiteenlopende operationalisering. Dit is misschien wel het geval. Toch maken we in

²⁴ Drie studies hebben we buiten beschouwing gelaten, omdat daarvan geen uitkomst ten aanzien van selectiviteit bekend is.

deze studie geen onderscheid tussen de verschillende indicatoren van SES en beschouwen we ze allemaal als operationaliseringen van dezelfde onderliggende theoretische dimensie, namelijk sociaal-economische status. Dit doen we om verschillende redenen. In de eerste plaats vloeit het voort uit onze vraagstelling en uit de wijze waarop we het begrip klassenjustitie hebben gedefinieerd. Ten tweede is het aantal studies te gering om geldige uitspraken te kunnen doen op basis van afzonderlijke indicatoren. Ten slotte mogen we aannemen dat er een sterke samenhang bestaat tussen de verschillende kenmerken; personen met een laag inkomen zijn naar verhouding vaker laag opgeleid, et cetera. Dit betekent dat het in deze studie hoe dan ook niet goed mogelijk is de invloed van de afzonderlijke kenmerken te isoleren.

Schilt & Jongman (1976) hebben betoogd dat de kans op selectiviteit toeneemt naarmate de justitie-actor een grotere discretionaire bevoegdheid heeft. Ofschoon deze hypothese zeer plausibel is, gaat hij niet algemeen op. Zo hebben de officier van justitie en de rechter een grote discretionaire bevoegdheid bij beslissingen ten aanzien van de strafmaat. Toch zijn er nauwelijks aanwijzingen dat hierbij selectiviteit optreedt. Overigens is er zo goed als niets bekend over mogelijke selectiviteit bij sterk geformaliseerde beslissingsprocessen, zoals bijvoorbeeld de veroordeling van verdachten door een rechter. Hier is geen onderzoek naar gedaan. Het algemeen heersende idee is dat bij dit type beslissingen nauwelijks of geen selectiviteit zal optreden. Dat valt natuurlijk nog te bezien.²⁵ Overigens is het in dit verband opvallend te noemen dat er relatief weinig onderzoek is gedaan naar beslissingen in de opsporingsfase. Daar bestaan immers zeer ruime discretionaire bevoegdheden ten aanzien van het opsporen van strafbare feiten en verdachten.

Ten slotte formuleren we twee algemene punten van kritiek op het door ons besproken onderzoek. Om directe selectiviteit vast te kunnen stellen moeten de kenmerken van het misdrijf (en de omstandigheden waarin dit plaatsvond) zoveel mogelijk worden gelijkgeschakeld. Hoe groter de spreiding van deze kenmerken in een onderzoek des te groter ook de kans dat ten onrechte wordt aangenomen dat sprake is van klassenjustitie, omdat de variërende kenmerken van het misdrijf een 'storende' factor vormen die van invloed kan zijn op de beslissing. De gelijkschakeling van misdrijven is in veel studies echter een zwak punt. In de meeste onderzoeken die betrekking hebben op vervolging en

²⁵ Het onderzoek van Crombag et al. (1992) doet vermoeden dat het heel wel mogelijk is dat bij deze beslissing selectiviteit optreedt.

berechting is gebruik gemaakt van dossiers en statistieken. In deze bronnen ontbreken belangrijke gegevens omtrent het misdrijf, zodat het kan lijken of de geselecteerde misdrijven (tamelijk) gelijksoortig zijn, terwijl ze in werkelijkheid sterk kunnen variëren op kenmerken die relevant zijn voor de beslissing.

Een tweede punt van kritiek betreft de landelijke studies. Bij het bestuderen van strafrechtelijke beslissingen in verschillende organisatorische contexten (zoals politie-organisaties, parketten, rechtbanken, etc.), moet rekening worden gehouden met de onafhankelijke invloed van deze organisaties op de beslissingen. Dat dit geen overbodige luxe is bewijzen de studies van onder andere Fiselier (1991) en Berghuis (1992). Zij tonen aan dat er grote verschillen bestaan tussen arrondissementen in de wijze waarop strafzaken worden afgedaan. In de landelijke studies die wij hebben besproken is hiervoor niet of nauwelijks gecontroleerd. Dit kan tot foutieve conclusies leiden wanneer verschillen in behandeling tussen organisaties samenhangen met verschillen in sociaal-economische achtergrondkenmerken van verdachten (waarmee de betreffende organisaties te maken hebben). Het is dan mogelijk dat ten onrechte wordt geconcludeerd dat er sprake is van selectiviteit naar sociaal-economische status, omdat de verschillen in behandeling in feite worden veroorzaakt door verschillen in organisatiecultuur. Het is echter ook mogelijk dat door organisatieverschillen de selectiviteit naar sociaal-economische status juist verborgen blijft.²⁶ Hoe dan ook, in landelijk onderzoek dient rekening gehouden te worden met de invloed van deze belangrijke factor.

Rest ons de vraag te beantwoorden wat de besproken studies ons te vertellen hebben. Kunnen we überhaupt conclusies trekken op basis van dit materiaal? Wij menen van wel. Bij praktisch elke studie die we hier hebben besproken, kunnen vraagtekens worden gezet, vraagtekens bij de methode van onderzoek, vraagtekens bij de kwaliteit van de bronnen, vraagtekens bij de gebruikte metingen, vraagtekens bij de generaliseerbaarheid van de resultaten, et cetera. Het lijkt ons niet verstandig in te *zoomen* op deze individuele feilen, omdat het zicht op het geheel hierdoor wordt vertroebeld. Juist door de studies in samenhang te bezien ontstaat een betrouwbaar beeld van de belangrijkste resultaten.

²⁶ Welk effect optreedt hangt af van de aard van de samenhang.

Hoofdstuk 4

Empirische aanwijzingen voor indirecte selectiviteit

4.1 Inleiding

Empirisch-toetsend onderzoek naar indirecte selectiviteit in de strafrechtketen is schaars. We wezen daar al op in hoofdstuk 2. Toch wordt door veel auteurs aangenomen dat deze vorm van selectiviteit alom aanwezig is. Sporadisch empirisch onderzoek wijst ook in deze richting. De Roos (1987), Soetenhorst (1986) en Haveman (1998) hebben gewezen op de selectieprocessen die zich voordoen bij de toestandkoming van (straf)wetgeving. Andere auteurs (Fijnaut 1971, 1996, Van Duyne 1997, De Haan 1997) hebben gewezen op de selecties die zich voordoen bij het opsporingsonderzoek van de politie; doordat de aandacht vooral uitgaat naar traditionele vormen van criminaliteit, komen met name personen aan de ‘onderkant’ van de samenleving als verdachte in beeld. Echter, ook bij andersoortige beslissingen in de strafrechtspleging is gewag gemaakt van indirecte selectiviteit. Zo vonden Timmerman en van der Zee (1990) dat werklozen vaker dan werkenden een transactie-aanbod van de officier van justitie afslaan, waardoor ze vaker voor de rechter moeten verschijnen. De standaardbedragen die worden gehanteerd bij transacties blijken in de praktijk dus selectief te werken naar sociaal-economische kenmerken.

Om in aanvulling op het schaarse onderzoek iets meer te kunnen zeggen over indirecte selectiviteit, zijn we op zoek gegaan naar kwantitatieve aanwijzingen hiervoor in de Nederlandse strafrechtspleging. De studies in het vorige hoofdstuk hebben betrekking op selecties ten aanzien van personen bij gelijke misdrijven. Door te kijken naar selecties ten aanzien van misdrijven is het mogelijk indirecte selectiviteit op het spoor te komen. Hiertoe hebben we een secundaire analyse uitgevoerd op bestaande gegevens over misdrijven en de afhandeling hiervan. We merken op dat nadere empirische bestudering gewenst is om meer inzicht te krijgen in dit fenomeen. De hier gepresenteerde analyse is niet meer dan een aanzet hiertoe.

4.2 Aanwijzingen voor indirecte selectiviteit

Het onderzoek dat in het vorige hoofdstuk is gepresenteerd, heeft hoofdzakelijk betrekking op *directe selectiviteit*; onderzocht is of er bij vergelijkbare misdrijven (formeel én materiaal) sprake is van een verschil in behandeling van personen met uiteenlopende sociaal-economische kenmerken. Zoals we in hoofdstuk 1 reeds hebben betoogd, is het ook mogelijk naar *indirecte selectiviteit* te kijken. Hiervan is sprake wanneer personen met verschillende sociaal-economische kenmerken uiteenlopende misdrijven plegen en deze misdrijven in de strafrechtketen verschillend worden behandeld. Ofschoon het hierbij gaat om verschillende misdrijven, dat wil zeggen gedragingen die niet onder dezelfde strafrechtelijke noemer vallen, moeten ze materieel als gelijkwaardig kunnen worden beschouwd; we kunnen niet spreken over indirecte selectiviteit wanneer het gaat om gedragingen die materieel ongelijkwaardig zijn. Dit brengt ons op een enigszins glibberig pad, want wanneer is sprake van ‘materieel gelijkwaardige (of vergelijkbare) gedragingen’? Men zou immers kunnen betogen dat de materiële (on)vergelijkbaarheid van gedrag wordt ‘gedekt’ door de juridische codificering. Met andere woorden, als gedragingen materieel vergelijkbaar zijn, vallen ze onder dezelfde strafrechtelijke noemer en als ze materieel onvergelijkbaar zijn, vallen ze onder verschillende strafrechtelijke noemers. Dit lijkt ons om twee redenen geen goed uitgangspunt. Ten eerste kunnen we binnen specifieke juridische categorieën (bijvoorbeeld diefstal) materieel zeer uiteenlopende gedragingen aantreffen; in de hiervoor besproken studies hebben we hiervan meer dan voldoende aansprekende voorbeelden kunnen aantreffen. Ten tweede is het heel wel mogelijk om gedrag dat is benoemd in verschillende juridische categorieën een materiële vergelijkbaarheid toe te kennen. In de praktijk doen rechters dit bijvoorbeeld wanneer ze voor verschillende misdrijven een zelfde strafmaat hanteren.

De constatering dat de materiële (on)vergelijkbaarheid van gedrag niet volledig wordt gedekt door formele (strafrechtelijke) categorieën, is van belang voor ons.²⁷ Dit betekent dat het zinvol kan zijn om onderzoek te doen naar selecties in de strafrechtketen die betrekking hebben op misdrijven om zo te beoordelen of er mogelijk sprake is van

²⁷ De vraag hoe materiële vergelijkbaarheid dan wel moet worden geoperationaliseerd hoeft hier niet beantwoord te worden. Over criteria als ‘ernst’ en ‘strafwaardigheid’ van gedrag bestaan uitgebreide discussies. Voor ons is slechts van belang te weten dat materiële en formele vergelijkbaarheid geen identieke grootheden zijn. Zonder deze constatering heeft een discussie over indirecte selectiviteit überhaupt geen zin.

indirecte selectiviteit. Wij hebben een dergelijke analyse uitgevoerd op basis van gegevens over de Nederlandse strafrechtspleging in 1994. Door te bestuderen welke misdrijven in verschillende onderdelen van de strafrechtspleging ‘onderwerp van onderzoek’ zijn, kunnen we een grove indicatie verkrijgen van mogelijk indirecte selectiviteit. We spreken over een ‘grote indicatie’, omdat we geen empirische informatie hebben over de sociaal-economische achtergrond van de verschillende daderpopulaties. Hierover hebben we alleen veronderstellingen.

In tabel 4.1 zien we de selectie van misdrijven in vijf stadia van de strafrechtspleging in Nederland in 1994.²⁸ Het gaat om de volgende stadia: geregistreerde misdrijven, opgehelderde misdrijven, ingeschreven strafzaken bij de (arrondissements-)parketten, afdoeningen door het openbaar ministerie (inclusief de meest voorkomende afdoeningen) en afdoeningen door rechters (inclusief de meest voorkomende sancties). Door in ieder stadium specifieke categorieën van misdrijven (zaken) te relateren aan het totale aantal, is het mogelijk de aard van de behandelde zaken tussen verschillende stadia te vergelijken en aldus een indruk te krijgen van selecties.²⁹

In de eerste rij van deze tabel (totaal generaal) is goed te zien hoe groot –in kwantitatieve zin– de selectie is in verschillende stadia. Bijvoorbeeld het aantal afdoeningen door de rechter (99.326) bedraagt circa 36 procent van het aantal ingeschreven strafzaken (274.814) en circa 8 procent van het totaal aantal door politie en marechaussee geregistreerde misdrijven (1.305.300).³⁰

Het is echter interessanter te bezien hoe groot het aandeel van specifieke misdrijven in verschillende stadia is. We zullen dit toelichten aan de hand van de verzamelcategorie geweldsmisdrijven. We zien dat geregistreerde geweldsmisdrijven (5% van het totaal aantal geregistreerde misdrijven) meer dan gemiddeld worden opgehelderd

²⁸ Dit is het meest recente jaar waarvoor al deze gegevens beschikbaar zijn.

²⁹ Het spreekt voor zich dat we hiermee geen zicht krijgen op selecties die voorafgaan aan de registratie van misdrijven door de politie.

³⁰ De ratio's zijn bij benadering, omdat de misdrijven in de diverse stadia niet uit dezelfde verzameling komen. Dit verklaart onder andere waarom het aantal ingeschreven strafzaken in 1994 groter was dan het aantal opgehelderde misdrijven. Overigens spelen hierbij ook andere factoren een rol, zoals het feit dat niet alle bij de rechtbank aangebrachte zaken afkomstig zijn van de politie, ook verschillen in definities spelen een rol. Deze zaken zijn echter niet van belang voor het betoog.

Tabel 4.1 Selectie van misdrijven in vijf stadia van de strafrechtspleging (Nederland, 1994)

	geregistreerde misdrijven ¹	opgehelderde misdrijven ²	ingeschreven strafzaken bij parketten ³	afdoening door het Openbaar Ministerie ⁴		afdoening door de rechter ⁵			
				total	sepot	transactie	total	geldboete	gevangenis
totala generaal (= 100 %)	1.305.300	236.300	274.814	149.835	58.295	52.149	99.326	45.476	24.801
verdeling naar type misdrijven (%)									
Wetboek van Strafrecht	92,1	79,0	62,2	60,4	73,2	34,7	64,0	43,8	80,6
w.v. <i>gewelddismisdrijven</i>	5,0	12,6	10,5	8,4	13,3	4,6	12,7	7,7	18,1
w.v. verkrachting	0,1	0,4	0,4	0,2	0,5	0,0	0,3	0,0	0,9
aanranding	0,2	0,3	0,2	0,3	0,5	0,0	0,2	0,0	0,1
overige seksuele misdrijven	0,1	0,4	0,5	0,3	0,8	0,0	0,6	0,0	1,0
bedreiging	0,8	2,2	1,4	1,4	2,3	0,6	1,3	1,1	1,1
misdrijven tegen het leven	0,3	0,9	0,9	0,4	0,8	0,0	0,8	0,1	2,3
mishandeling	2,1	6,2	4,8	4,5	6,4	3,7	5,6	6,1	3,3
dood/lich. letsel door schuld	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
diefstal met geweld	1,2	1,7	2,0	1,0	1,5	0,0	3,4	0,3	8,3
afpersing	0,2	0,4	0,3	0,2	0,3	0,0	0,4	0,0	1,0
<i>vermogensmisdrijven</i>	74,9	54,5	42,2	42,0	43,6	24,1	41,8	25,9	56,8
w.v. valsheidsmisdrijven	0,9	2,3	6,1	3,7	4,8	4,0	7,0	3,0	6,8
eenvoudige diefstal	28,3	23,7	15,4	18,6	13,8	12,6	10,5	10,1	11,4
gekwalificeerde diefstal	44,5	25,6	16,7	15,1	17,6	5,2	19,6	8,4	34,1
verduistering	0,5	1,0	1,0	1,1	1,5	0,6	1,0	0,9	0,7
bedrog	0,5	1,2	0,7	0,9	1,3	0,3	0,6	0,4	0,8
heling en schuldheiling	0,1	0,7	2,3	2,6	4,1	1,4	3,1	3,1	3,1
<i>vernietiging en openbare orde</i>	11,9	10,8	8,8	9,4	14,3	5,7	8,9	9,6	5,0
w.v. tegen de openbare orde	0,9	2,4	3,3	3,3	5,6	1,7	3,1	2,9	1,9
discriminatie	0,0	0,1	0,1	0,1	0,3	0,0	0,1	0,1	0,0
gemeengevaarl. misdrijven	0,5	0,7	0,5	0,4	0,8	0,0	0,6	0,1	0,9
tegen het openbaar gezag	0,2	0,6	1,2	1,2	1,5	1,1	1,4	1,8	1,1
schemnis der eerbaarheid	0,2	0,4	0,2	0,3	0,5	0,0	0,1	0,1	0,0
vernietiging	10,0	6,6	3,6	4,1	5,9	2,6	3,6	4,7	1,1

-> *vervolg op volgende pagina*

(12.6% van de opgehelderde misdrijven is een geweldsmisdrijf).³¹ De opgehelderde geweldsmisdrijven worden minder dan gemiddeld door het OM afgedaan (8.4% van de door het OM afgedane zaken betreft een geweldsmisdrijf). Als geweldsmisdrijven door het OM worden afgedaan gaat het meestal om septs (13.3%). Transacties komen bij geweldsdelicten relatief weinig voor (4.6% van de aangeboden transacties betreft een geweldsmisdrijf). Als een geweldsmisdrijf voor de rechter wordt gebracht, is de kans bovengemiddeld dat er een evangenisstraf wordt opgelegd: ruim 18 procent van de opgelegde vrijheidsstraffen heeft betrekking op een geweldsmisdrijf. Kortom: een pleger van een (geregistreerd) geweldsmisdrijf heeft een meer dan gemiddelde kans om a) opgepakt te worden door de politie en b) vervolgens voor een rechter te verschijnen die hem een vrijheidsstraf oplegt. De selectie is het sterkst bij diefstal met geweld. Het aandeel van dit misdrijf in de geregistreerde criminaliteit bedraagt 1.2 procent tegenover 8.3 procent bij de opgelegde vrijheidsstraffen.

Bij vermogensmisdrijven zijn de verhoudingen omgekeerd. Hier is de kans om als dader (van een geregistreerd misdrijf) verder in de keten te komen juist minder dan gemiddeld: bijna driekwart (74.9%) van de geregistreerde criminaliteit is vermogenscriminaliteit, het aandeel in de opgehelderde misdrijven ligt echter veel lager (54.5%), het aantal vermogenszaken dat zowel door OM als rechter wordt afgedaan ligt nog lager (42%). Afdoening door het OM betreft vooral septs, bij vermogensmisdrijven worden naar verhouding weinig transacties aangeboden. Eenmaal voor een rechter heeft een verdachte van een vermogensmisdrijf wel een meer dan gemiddelde kans om een vrijheidsstraf opgelegd te krijgen. Dit blijkt vooral te gelden voor verdachten van gekwalificeerde diefstal: meer dan éénderde van alle opgelegde vrijheidsstraffen betreft gekwalificeerde diefstal terwijl deze misdrijven minder dan éénvijfde deel uitmaken van de aan rechters voorgelegde zaken.

Voor plegers van (geregistreerde) vernieling en misdrijven tegen de openbare orde geldt grosso modo dat de kans om in de strafrechtketen terecht te komen en er te blijven beneden het gemiddelde ligt. Vrijheidsstraffen worden bij dit misdrijf naar verhouding niet vaak opgelegd.

³¹ Hierbij moet worden aangetekend dat de verhouding tussen het percentage geregistreerde misdrijven en het percentage opgehelderde misdrijven niet alleen wordt bepaald door endogene factoren, dat wil zeggen beslissingen van de justitie-actor (in dit geval de politie); sommige misdrijven worden vaker opgehelderd dan andere, omdat bijvoorbeeld het slachtoffer en de dader bekenden van elkaar zijn.

In het tweede deel van de tabel zien we bij drie categorieën misdrijven (wegenverkeerswet -WVW, economische delicten en opiumwet) enkele interessante fluctuaties. Dat het aandeel van WVW-misdrijven bij de opgehelderde misdrijven veel groter is dan bij de geregistreerde misdrijven (17.3% tegen 6.8%) ligt, gelet op de wijze van ontdekking van dit type misdrijven (vooral dronken rijden), voor de hand. Eenmaal gesnapt is de kans bovengemiddeld om voor een rechter te komen, maar in tegenstelling tot de commune misdrijven die we tot nu toe hebben besproken, zien we dat het zowel bij de afdoening door het OM als bij de afdoening door een rechter vooral om ‘geldelijke afdoeningen’ gaat. Ook bij economische delicten zien we een dergelijk patroon, met dit verschil dat het hierbij vooral om transacties gaat en in mindere mate om geldboetes die door een rechter zijn opgelegd.³² In tegenstelling tot de meeste andere misdrijven zal bij dit type misdrijven vaak sprake zijn van een rechtspersoon als dader. Dit verklaart deels het grote belang van de afdoening middels transacties en geldboetes. Voor overtreders van de opiumwet geldt dat zij in ieder stadium van de strafrechtketen een bovengemiddelde kans hebben om ‘door te gaan naar de volgende ronde’.³³

Ofschoon de gepresenteerde gegevens niet meer dan een ruwe indicatie verschaffen van de selecties in verschillende stadia van de strafrechtketen, kunnen we toch enkele interessante conclusies trekken.

1) De aard van het misdrijf lijkt een goede indicator van de carrière die de pleger van dit misdrijf in de strafrechtketen zal hebben. We zien dit vooral terug bij geweldsmisdrijven (langere carrière) en bij vermogensmisdrijven, vernieling en misdrijven tegen de openbare orde (kortere carrière). Geweldsmisdrijven worden doorgaans als ‘ernstiger’ gepercipieerd dan vermogensmisdrijven, vandalisme en openbare-ordemisdrijven.

2) Wanneer we kijken naar het mogelijke daderprofiel bij verschillende misdrijven, dan zijn er twee typen misdrijven waarbij men, op grond van de aard van het misdrijf, mag aannemen dat de sociaal-economische achtergrond van de verdachten afwijkend is, in de zin dat een relatief groot deel van de verdachten een gemiddeld of bovengemiddeld welstandsniveau heeft. Het gaat om WVW-misdrijven

³² Uit het feit dat economische delicten slechts 0.3 procent uitmaken van de opgehelderde misdrijven, terwijl het om 14 procent van de ingeschreven strafzaken gaat, kan worden afgeleid dat deze misdrijven vooral via bijzondere opsporingsdiensten bij het OM terecht te komen.

³³ Ook bij deze misdrijven moeten we rekening houden met het feit dat niet alle zaken bij het OM door de politie zijn aangeleverd, waardoor de vergelijking tussen de eerste twee kolommen en de derde kolom niet helemaal zuiver is.

en economische delicten. Uitgerekend bij deze twee misdrijven zien we een zeer afwijkend selectiepatroon: veel vaker dan bij de andere (commune) misdrijven bestaat de sanctie uit een transactie of geldboete. Het verschil met de andere misdrijven is groot te noemen. Deze bevinding bevestigt de uitkomsten van de studies die in hoofdstuk 3 zijn besproken. Ofschoon die studies in de meeste gevallen betrekking hebben op commune criminaliteit, zagen we ook daar dat de opgelegde strafsoort systematisch varieert met de sociaal-economische achtergrond van de dader; voor personen met een (boven)gemiddelde SES geldt dat ze naar verhouding vaker een voorwaardelijke (i.t.t. een onvoorwaardelijke) straf krijgen opgelegd en vaker een geldboete (i.t.t. een vrijheidsstraf). Hoe je de verschillende misdrijven in tabel 4.1 ook weegt, het is op zijn minst opvallend te noemen dat de misdrijven die hoogstwaarschijnlijk in sociaal-economisch opzicht een ‘afwijkende’ daderpopulatie kennen, zo anders worden behandeld door (wetgever) OM en rechtbank. Het lijkt daarom gerechtvaardigd in deze gevallen te spreken van indirecte selectiviteit.

3) De laatste conclusie die we op grond van dit materiaal kunnen trekken is, dat selectiviteit ten aanzien van bepaalde misdrijven niet in alle (hier gepresenteerde) stadia van de strafrechtspleging dezelfde kant op hoeft te gaan. Zo is de kans dat WVV-zaken voor de rechter worden gebracht bovengemiddeld (uitgaande van het aantal ingeschreven strafzaken), terwijl de kans op een vrijheidsstraf vervolgens duidelijk beneden het gemiddelde ligt. Dit impliceert de noodzaak om het selectie-traject zo compleet mogelijk te bezien (van begin tot eind), omdat op basis van beperkte(re) gegevens verkeerde conclusies getrokken zouden kunnen worden.³⁴

³⁴ Om bij het voorbeeld van de WVV-misdrijven te blijven: wanneer alleen wordt gekeken naar wie de zaken afdoet (OM of rechter), en niet naar de wijze van afdoening, dan zou je kunnen concluderen dat plegers van WVV-misdrijven juist zwaarder worden gestraft, omdat hun zaken naar verhouding vaak voor de rechter worden gebracht. Immers, het aandeel van WVV-misdrijven in de door rechters afgedane zaken is hoger dan het aandeel van deze misdrijven in de zaken die zijn ingeschreven bij de rechtbank (20.5 tegen 15.6%).

Hoofdstuk 5

Selectiviteit in historisch perspectief; ontwikkelingen vanaf 1970

5.1 Inleiding

De empirische studies die we in de vorige twee hoofdstukken hebben besproken, bieden onvoldoende aanknopingspunten voor een antwoord op de tweede onderzoeksvraag: *hoe het verschijnsel klassenjustitie zich in Nederland heeft ontwikkeld in de periode vanaf 1970 tot heden*. Er is geen longitudinaal onderzoek beschikbaar waarop we ons kunnen baseren en de besproken *cross-section* studies bieden te weinig houvast om een trend aan te kunnen geven. Weliswaar is in recente studies (na 1980) in minder gevallen selectiviteit aangetroffen dan in studies van oudere datum (vóór 1980), maar het is prematuur hieraan stellige conclusies te verbinden. Dit betekent dat we alleen via een omweg enig inzicht kunnen verkrijgen in mogelijke ontwikkelingen in de tijd. We doen dit door een aantal verklaringen van klassenjustitie op een rij te zetten en te beoordelen (op grond van bestaand empirisch onderzoek) in welk opzicht de daarin genoemde processen en omstandigheden in de afgelopen dertig jaar zijn veranderd. Deze indirecte werkwijze stelt ons in staat een redelijke (weliswaar grove) indruk te krijgen van de ontwikkeling van het verschijnsel klassenjustitie in Nederland. De indruk is grof, omdat we niet weten hoe groot de geldigheid van de door ons genoemde verklaringen is. Het is mogelijk dat we ontwikkelingen analyseren die niet van belang zijn voor het verschijnsel klassenjustitie. We beperken ons vanzelfsprekend tot toetsbare verklaringen.³⁵

Hierna geven we een overzicht van acht verklaringen die zijn gegeven voor het verschijnsel klassenjustitie. Deze verklaringen hebben voor het merendeel betrekking op specifieke beslissingen in de strafrechtketen. Het gaat om 'veelgehoorde' verklaringen die we in hoofdstuk 2 reeds hebben besproken.³⁶ We hebben overigens niet de

³⁵ Verklaringen als die van Cnoop Koopmans (1969), dat klassenjustitie ontstaat doordat de bezittende klasse het justitie-systeem gebruikt om de bezitsloze klasse eronder te houden, zijn niet toetsbaar en zullen derhalve niet worden besproken.

³⁶ Hier en daar zijn enkele verklaringen samengevat of geherformuleerd om de consistentie van het betoog geen geweld aan te doen. Voor de herkomst van de verschillende verklaringen (de auteurs) verwijzen we de lezer naar hoofdstuk 2. Verklaring 8 hebben we zelf toegevoegd.

pretentie een volledig overzicht te verschaffen. Bij iedere verklaring gaan we kort in op de ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan ten aanzien van de omstandigheden en processen die in de verklaring worden genoemd.³⁷ Net als in hoofdstuk 2 maken we hierbij een onderverdeling naar verklaringen voor directe respectievelijk indirecte selectiviteit. Het hoofdstuk wordt besloten met een conclusie.

5.2 Ontwikkelingen in directe selectiviteit

In deze paragraaf bespreken we vier verklaringen voor directe selectiviteit in (verschillende onderdelen van) de strafrechtketen. Nogmaals: directe selectiviteit heeft betrekking op ongelijke behandeling van personen in vergelijkbare (concrete) strafzaken.

Verklaring 1: Directe selectiviteit bij aanhouden van verdachten door de politie als gevolg van selectieve beeldvorming over daders

Bij de politie bestaan bepaalde beelden over daders. Deze beelden kunnen gebaseerd zijn op eerdere ervaringen, maar ook op vooroordelen en stereotyperingen. Het overheersende beeld is dat daders vooral gezocht moeten worden in groepen met een geringe sociaal-economische status. Als gevolg hiervan hebben personen uit deze groepen een grotere kans om in de strafrechtketen terecht te komen.

Het is waarschijnlijk dat selectieve beeldvorming over daders een verschijnsel van alle tijden is. Toch zijn er enkele redenen om aan te nemen dat deze beeldvorming nu in mindere mate tot selectiviteit bij de opsporing zal leiden dan pakweg 30 jaar geleden. Eén reden kan worden gevonden in de organisatieveranderingen bij de politie. Besluitvorming ten aanzien van de misdrijven die in aanmerking komen voor opsporing is en wordt steeds meer gesystematiseerd en vindt plaats op grotere afstand van de direct uitvoerende rechercheurs (Naeyé, 1995). Deze systematisering van het opsporingsonderzoek en deels ook de standaardisatie (onder andere als gevolg van een toegenomen aantal richtlijnen van het openbaar ministerie) geven minder ruimte aan de 'realisering' van vooroordelen door individuele rechercheurs. Met andere woorden, de kans is kleiner geworden dat vooroordelen van individuele opsporingsambtenaren een rol spelen bij de selectie. Een tweede reden is dat het aanhouden van verdachten op straat op grond van vooroordelen een vorm van politie-optreden is die tegenwoordig veel minder

³⁷ De empirische houdbaarheid van de assumpties die ten grondslag liggen aan de verklaringen, zullen we niet problematiseren.

voorkomt: politie-surveillanten hebben nu hun handen vol aan het afhandelen van de binnengekomen meldingen. Dit betekent uiteraard niet dat hierbij geen selectiviteit kan optreden, maar de ruimte voor eigen initiatief (om aanhoudingen op straat te verrichten) is als gevolg van deze toegenomen case-load wel drastisch verminderd. In dit opzicht doen de studies van Junger-Tas (1977) en die van Veendrick & Jongman (1976) gedateerd aan.

Overigens is het niet uitgesloten dat zich nieuwe vormen van directe selectiviteit ontwikkelen. In de pro-actieve fase van het opsporingsonderzoek wordt immers informatie verzameld (door criminele inlichtingendiensten, CID's) over personen of rechtspersonen die in de toekomst mogelijk een bedreiging vormen voor de rechtsorde. Hiervoor hoeven nog geen concrete aanwijzingen te zijn (Meesters & Niemeijer 1998). Hier liggen 'oude' problemen van selectiviteit op de loer, want welke ongekende mechanismen gaan schuil achter het proces van informatieselectie door de CID's?³⁸ Draisma (1998) wijst er erop dat hier mogelijk dezelfde factoren een rol spelen als in het reactieve opsporingsonderzoek, zoals haalbaarheid van het onderzoek, beschikbare kennis, et cetera. Een mogelijk verschil met het traditionele 'reactieve' onderzoek is wel dat de eventuele selectiviteit zich hier op een ander niveau voordoet, omdat de informatieverzameling zich meer richt op grootschalige criminele netwerken. Mogelijke selectiviteit op dit niveau onttrekt zich aan onze definitie van klassenjustitie; de aandacht gaat immers vooral uit naar daders van 'bovenkant'-criminaliteit. Verschillende auteurs (Fijnaut 1996, Van Duyne 1997, De Haan 1997) hebben echter gewezen op het feit dat de verschuiving in het opsporingsonderzoek van 'onderkant'- naar 'bovenkantcriminaliteit' waarschijnlijk marginaal is. Cijfers hierover zijn echter niet voor handen.

Voorlopig mogen we aannemen dat de hier genoemde ontwikkelingen door de bank genomen de kans hebben verkleind dat selectieve beeldvorming ten aanzien van daders leidt tot directe selectiviteit bij de opsporing (i.e. benadeling van personen met geringe economische hulpbronnen).

³⁸ Meesters en Niemeijer (1998) melden ook dat de informatieverzameling door CID's steeds verder naar voren schuift in het opsporingsonderzoek. Dit vergroot de kans op selectiviteit in de informatieverzameling.

Verklaring 2: Directe selectiviteit bij afdoeningsbeslissing (inclusief vordering) door de officier van justitie en straftoemeting door de rechter als gevolg van individualisering

Hoe meer de officier van justitie en de strafrechter rekening houden met persoonlijke, sociaal-economische omstandigheden van de verdachte, des te groter is de kans dat vervolging en straftoemeting in het nadeel werken van verdachten met geringe economische hulpbronnen. Aangezien deze personen sociaal-economisch het minst te verliezen hebben, zijn er voor de officier van justitie en de rechter minder drempels om bij deze groep tot vervolging over te gaan en onvoorwaardelijke vrijheidsstraffen te eisen respectievelijk op te leggen.

De toegenomen case-load heeft vooral bij het openbaar ministerie en in mindere mate ook bij de rechterlijke macht geleid tot (verdergaande) standaardisatie van beslissingen omtrent vervolging respectievelijk straftoemeting. Bij het OM is dit het beste te zien: het aantal landelijk uitgevaardigde richtlijnen is sterk toegenomen. De beleidsdoelen van het OM worden veel meer dan in het verleden het geval was centraal vastgesteld. Ook bij de rechterlijke macht is sprake van een ontwikkeling in de richting van meer standaardisatie en uniformering bij de straftoemeting. Deze ontwikkeling staat echter nog in de kinderschoenen. Niettemin wordt er de laatste jaren in toenemende mate gediscussieerd over en onderzoek gedaan naar (de mogelijkheden van) landelijke standaardisatie bij de straftoemeting (Schmidt 1992, Malsch 1996, Oskamp 1998).

De case-load is echter niet alleen toegenomen, maar ook van karakter veranderd; de misdrijven die bij justitie terecht komen zijn zwaarder en complexer geworden. Deze ontwikkeling zorgt er voor dat meer zaken worden afgedaan door de meervoudige kamer. Dit verhoogt weer de kans op individualisering. Immers, hoe complexer de misdrijven des te geringer de mogelijkheden van een rechter om terug te vallen op standaardoplossingen.³⁹

De algehele trend is er dus één van standaardisatie en uniformering. Deze trend heeft een negatief effect op de mate waarin officieren van justitie en rechters in staat zijn beslissingen te individualiseren. Tegelijkertijd zien we echter een verschuiving in het aanbod van zaken, die van invloed is op de wijze van afdoening: complexere zaken kunnen in mindere mate op een gestandaardiseerde

³⁹ In hoofdstuk 2 werd de stelling van onder andere Timmerman en Jongman aangehaald, waarin zij beweren dat de discretionaire bevoegdheden in de opsporingsfase groter zijn naarmate de misdrijven 'lichter' zijn. Hier zien we dus een omgekeerde situatie; de discretionaire mogelijkheden van rechters nemen juist af bij 'lichte' misdrijven, omdat daarvoor standaardafdoeningen gelden.

wijze worden afgedaan. De hier beschreven ontwikkelingen geven ons dan ook aanleiding te veronderstellen dat de mate waarin beslissingen worden geïndividualiseerd tegelijkertijd is afgenomen (vooral bij de politierechter) en toegenomen (vooral bij de meervoudige kamer). Nadere analyses zijn nodig om hier preciezere uitspraken over te kunnen doen.

Verklaring 3: Directe selectiviteit bij straftoemeting als gevolg van de variërende toegang tot rechtshulp

Verdachten met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen beschikken over meer financiële middelen om zich van gespecialiseerde rechtshulp te voorzien dan verdachten met geringe hulpbronnen, waardoor de eerste groep over meer mogelijkheden beschikt de beslissing van de rechter in een voor hen gunstige richting te beïnvloeden.

In de voorbije periode hebben zich in de vraag naar rechtshulp als ook in het aanbod de nodige ontwikkelingen voorgedaan. We gaan er om te beginnen van uit dat de toegang tot kwalitatief goede rechtshulp voor verdachten met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen in deze periode niet noemenswaardig is veranderd. We concentreren ons derhalve op de vraag hoe de toegang tot rechtshulp zich heeft ontwikkeld voor verdachten met geringe economische hulpbronnen. Onder toegang verstaan we dan de mogelijkheid om beroep te doen op gefinancierde rechtshulp en de kwaliteit hiervan.

In absolute termen is de vraag naar gefinancierde rechtshulp sterk toegenomen. In 1968 werden door de overheid per 100.000 inwoners 123 toevoegingen gefinancierd (alleen voor strafzaken). In 1993 waren dit er 469 per 100.000 inwoners. Een verviervoudiging dus (Van Leeuwen et al. 1996). De toegenomen vraag zegt echter niets over de toegang. Deze wordt bepaald door de situaties waarin een beroep kan worden gedaan op gefinancierde rechtshulp en de prijs die ervoor moet worden betaald. Tot 1993 is hierin (formeel) niet veel veranderd. In dat jaar werd de nieuwe wet op de rechtsbijstand (WRB) aangenomen. Deze wet heeft vooral voor de civiele rechtspleging grote gevolgen gehad, omdat er hogere (financiële) drempels zijn gecreëerd voor het inschakelen van rechtshulp (WODC 1995, De Koning 1998). Echter, ook voor het strafrecht is deze wet interessant voorzover het gaat om toevoegingen die niet ambtshalve plaatsvinden.⁴⁰ Tot 1993 waren alle

⁴⁰ Veel toevoegingen vinden ambtshalve plaats (bevel van rechter). Deze hebben betrekking op specifieke beslissingen in de strafrechtketen, zoals inverzekeringstelling en voorlopige hechtenis (Enschede 1995: 83-89). Ambtshalve toevoegingen zijn altijd kosteloos. Voor de voorlopig gehechte verdachte geldt de kosteloze toevoeging tot en met de behandeling van zijn zaak (in eerste aanleg) bij de rechter. Voor de verdachte die

aangevraagde toevoegingen kosteloos. Sinds de invoering van de WRB geldt een vermogenstoets en is (naar rato van het inkomen) een eigen bijdrage verschuldigd. Bovendien is voor alleenstaanden de inkomensgrens verlaagd waarbij ze kosteloos een beroep op rechtshulp kunnen doen (conform de praktijk bij civiele zaken). De eerste analyses na invoering van de WBR laten zien dat het aantal aangevraagde toevoegingen drastisch is gedaald (WODC 1995). We hebben geen recenter empirisch materiaal kunnen ontdekken (waarin de ontwikkeling van 1995 tot en met nu wordt beschreven), maar we mogen aannemen dat het aantal aangevraagde toevoegingen (ten opzichte van het aantal strafzaken) nog steeds structureel lager ligt dan vóór 1993.

Ook aan de aanbodzijde van de rechtshulp hebben zich ontwikkelingen voorgedaan die van invloed kunnen zijn op selectiviteit. We kijken in eerste instantie naar de vergoeding die advocaten ontvangen voor een toevoeging. De gemiddelde vergoeding is tussen 1970 en 1976 licht gestegen. In dat jaar vindt een structurele verhoging van de vergoeding plaats waardoor de gemiddelde vergoeding toeneemt van circa 550 tot meer dan 1200 gulden. In de jaren daarna neemt de gemiddelde vergoeding weer af tot circa 930 gulden in 1993. Na invoering van de WRB zijn de vergoedingen weer wat opgetrokken (Van Leeuwen et al. 1996).

Er zijn nog enkele interessante ontwikkelingen waar te nemen in het aanbod. Tussen 1979 en 1993 is het percentage niet-deelnemers aan de gefinancierde rechtshulp toegenomen van 5 tot 20 procent. Het percentage advocaten dat frequent deelneemt is in deze periode gedaald van 82 naar 54 procent. Het gemiddelde tijdsbestedingspercentage is gedaald van 52 naar 38 procent (dit geldt alleen voor de deelnemers). De gemiddelde tijdsbesteding per toevoeging is eveneens gedaald. De afname in participatie aan de gefinancierde rechtshulp is het grootst bij grote advocatenkantoren. In het algemeen geldt dat de kans op deelname aan de gefinancierde rechtshulp geringer is wanneer een advocaat op een groot kantoor werkt, meer ervaren is, meer gespecialiseerd is en meer uren per week werkt. Deze categorie advocaten is in steeds mindere mate beschikbaar voor gefinancierde rechtshulp (Van Leeuwen et al. 1996).

Er is een financiële drempel opgeworpen voor het verkrijgen van rechtshulp. Dit betekent dat er aan de vraagzijde sprake is van verminderde toegang. In hoeverre de hier beschreven ontwikkelingen aan de aanbodzijde van invloed zijn op de kwaliteit van de rechtshulp valt minder goed aan te geven (Van Leeuwen et al. 1996: 35). Het geheel

in verzekering is gesteld, geldt de kosteloze toevoeging alleen voor de periode van in verzekeringstelling.

overziend mogen we echter concluderen dat de signalen allesbehalve gunstig zijn voor justitiabelen met geringe economische hulpbronnen; als we de ontwikkelingen aan de vraag- en aanbodzijde tezamen bezien, moeten we vaststellen dat de toegang tot gespecialiseerde rechtshulp voor personen met geringe economische hulpbronnen in de laatste jaren hoogstwaarschijnlijk is afgenomen.

Verklaring 4: Directe selectiviteit als gevolg van culturele verschillen tussen justitie-actor en justitiabele

Hoe groter de cultuurkloof tussen justitie-actor en justitiabele, des te groter de kans op een negatieve uitkomst voor de justitiabele. Het idee is dat cultuurverschillen groter zijn wanneer de justitiabele een lage(re) sociaal-economische status heeft en/of allochtoon is. Het cultuurverschil kan op zeer uiteenlopende manieren tot uiting komen. Bijvoorbeeld in de mate waarin een justitiabele de autoriteit en de status van een justitie-actor bevestigt en de normen en waarden deelt waar deze voor staat. Het kan ook tot uiting komen in de verbale middelen waarover een justitiabele beschikt om de uitkomst gunstig te beïnvloeden (of niet ongunstig te beïnvloeden). Algemeener kan de cultuurkloof worden afgeleid uit de mate waarin onbegrip optreedt tussen beide partijen. Ook kan het cultuurverschil zich uiten in de mate waarin een justitie-actor macht toekent aan een justitiabele, et cetera. Al deze factoren kunnen de beslissing beïnvloeden.

Deze verklaring is in alle soorten en maten gepresenteerd en ook uitgewerkt voor specifieke beslissingen in de strafrechtketen.⁴¹ Uiteraard is de reikwijdte ervan beperkt tot die onderdelen van de strafrechtketen waarin contact bestaat tussen justitie-actor en justitiabele. Dit is het geval in de rechtszaal en bij het opsporingsonderzoek (als er een verdachte is gevonden), maar ook wel op andere plaatsen in de keten.

Volgens Dronkers en Ultee (1995) is de sociale ongelijkheid in de Nederlandse samenleving (uitgedrukt in verschillende maten) sinds de Tweede Wereldoorlog gestaag afgenomen. Er zijn echter aanwijzingen dat de er vanaf het midden van de jaren tachtig weer sprake is van een toename in sociale ongelijkheid. Zo zijn de inkomensverschillen tussen rijk en arm de laatste 15 jaar toegenomen (SCP 1998).

Een tweede ontwikkeling betreft de toename van het aantal immigranten in deze periode. Een relatief groot deel van deze populatie bevindt zich in de lagere sociaal-economische strata, de inkomens zijn er laag en er is veel werkloosheid. De hiervoor beschreven toename in sociale ongelijkheid staat dan ook niet helemaal los van deze ontwikkeling; het zijn vooral de immigranten en hun kinderen die in

⁴¹ Sommige van deze verklaringen zijn tautologisch (en daardoor inhoudsloos). In deze verklaringen wordt gesteld dat het verschijnsel klassenjustitie kan worden verklaard uit de sociaal-economische afstand tussen justitie-actor en justitiabele. Deze verklaringen hebben we hier zodanig geherformuleerd dat er geen sprake meer is van een tautologie.

belangrijke mate de posities aan de sociaal-economische 'onderkant' innemen.

Deze ontwikkelingen zijn niet onopgemerkt aan het strafrechtspleging voorbijgegaan. In de voorbije periode is de instroom van allochtonen sterk toegenomen. Hierbij gaat het vooral om vormen van criminaliteit die we hiervoor gemakshalve hebben aangeduid als 'onderkantcriminaliteit'. Uit deze ontwikkeling mogen we derhalve afleiden dat een eventuele cultuurkloof tussen justitie-actoren en 'justitiabelen aan de onderkant' er niet geringer op is geworden, integendeel: het lijkt zeer waarschijnlijk dat de taal- en cultuurverschillen hierdoor juist zijn toegenomen. Vanuit de optiek van de hier gepresenteerde verklaring duidt deze ontwikkeling op een toename van selectiviteit in de strafrechtspleging.

5.3 Ontwikkelingen in indirecte selectiviteit

In deze paragraaf bespreken we vier verklaringen voor indirecte selectiviteit in (verschillende onderdelen van) de strafrechtketen. Nogmaals: indirecte selectiviteit heeft betrekking op selecties ten aanzien van misdrijven in het algemeen. Het gaat hier dus om beslissingen met een wetgevend, regelgevend of beleidsmatig karakter.

Verklaring 5: Indirecte selectiviteit bij wetgeving als gevolg van selectieve strafbaarstelling

Gedragingen die door de wetgever strafbaar zijn gesteld, komen naar verhouding het meest voor bij personen met geringe economische hulpbronnen. Bovendien is de strafmaat voor deze gedragingen hoger dan voor misdrijven die in bredere lagen van de samenleving kunnen worden aangetroffen.

Ofschoon dit strikt gezien geen verklaring is (maar een beschrijving), kan ze wel worden gebruikt om iets over ontwikkelingen te zeggen. De vraag is dan of veranderingen in strafbaarstelling en veranderingen in sanctienormen in de genoemde periode een patroon vertonen dat we kunnen uitleggen in termen van toenemende of afnemende selectiviteit.

De Roos (1994: 49) geeft een opsomming van min of meer recente uitbreidingen in strafbaarstelling, zoals de aanscherping van valsheid in geschrift, nieuwe specifieke fraudebepalingen in bijzondere wetten, de verruiming van helingbepalingen, de algemene strafbaarstelling van voorbereidingshandelingen bij ernstige delicten, de invoering van ruime aansprakelijkheden in het milieu-strafrecht en de verlenging van verjaringstermijnen bij milieudelicten (door verhoging

van het strafmaximum). Daarnaast kunnen nog worden genoemd de uitbreiding in strafbaarstelling van in groepen gepleegde misdrijven, de verbreding van het artikel over vrouwenhandel naar mensenhandel, de uitbreiding van de mogelijkheden om rechtspersonen te vervolgen, de uitbreiding van pro-actieve opsporingsmethoden en de strafbaarstelling van misbruik van voorwetenschap. Ook zijn enkele veranderingen ten aanzien van zedenmisdrijven te noteren, zoals verlenging van de verjaringstermijnen en het sekseneutraal maken van verkrachtingshandelingen. Daarnaast is een (gering) aantal gedragingen verdwenen uit het strafrecht, zoals bepaalde abortushandelingen, het exploiteren van een bordeel en het organiseren van spoorwegstakingen. (Deze lijst is niet uitputtend.)

Ook in het sanctie-arsenaal hebben ingrijpende wijzingen plaatsgevonden; er zijn meer mogelijkheden voor sanctie-differentiatie gekomen. Zo vormen vermogenssancties (transacties en geldboetes)⁴² en onbetaalde arbeid een belangrijke aanvulling op de vrijheidsstraf. Daarnaast is aandacht gekomen voor het ontnemen van financieel voordeel dat met het plegen van misdrijven is verkregen. Bij een aantal misdrijven in het wetboek van strafrecht is de strafmaat verhoogd tot vier jaar om voorlopige hechtenis mogelijk te maken. Ook heeft een opwaardering plaatsgevonden van de sancties die op grond van de wet economische delicten kunnen worden opgelegd.

Het geheel levert een enigszins diffuus beeld op. Enerzijds zien we een duidelijke toename in strafbaarstelling en verzwaring van sancties ten aanzien van gedragingen die vooral kunnen worden aangetroffen bij personen met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen (hier: 'bovenkantcriminaliteit'). Andere veranderingen hebben echter betrekking op traditionele 'straatcriminaliteit', die we vaak aantreffen bij personen met geringe economische hulpbronnen (hier: 'onderkantcriminaliteit'). De eerste groep veranderingen lijkt echter, zeker in relatieve termen, omvangrijker dan de tweede.⁴³ Onze conclusie is dan ook dat in de wetgeving de verhouding tussen 'onderkant'- en

⁴² De transactie kan, strikt juridisch, niet als een sanctie worden beschouwd. In de praktijk zal hij wel als zodanig gebruikt en beleefd worden.

⁴³ Met verandering in relatieve termen doelen we op de toegenomen strafbaarstelling in relatie tot de uitgangssituatie in 1970; voor 'bovenkantcriminaliteit' geldt dat het aanvangsniveau in strafbaarstelling veel lager is, waardoor eerder sprake is van een sterke toename in strafbaarstelling dan bij 'onderkantcriminaliteit'. Om een nog zuiverder beeld te krijgen van de relatieve veranderingen in wetgeving, zouden deze moeten worden afgezet tegen de ontwikkeling van het aantal gedragingen waarop deze wetgeving betrekking heeft. Dit is empirisch echter een onhaalbare kaart, omdat het *dark number* van veel (vooral 'bovenkant'-) misdrijven onbekend is, laat staan dat we iets kunnen zeggen over de ontwikkeling hiervan.

'bovenkantcriminaliteit' in de afgelopen 30 jaar enigszins is verschoven in de richting van 'bovenkantcriminaliteit'. Dit betekent dat strafbaarstelling anno nu minder selectiviteit veroorzaakt dan 30 jaar geleden.

Verklaring 6: Indirecte selectiviteit bij opsporingsbeleid door de politie als gevolg van (1) selectief aangiftegedrag van publiek, (2) selectiviteit bij keuze van misdrijven voor opsporingsonderzoek en (3) selectiviteit bij het succesvol afronden van opsporingsonderzoek

(1) Misdrijven gepleegd door personen met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen komen naar verhouding minder vaak als *aangifte* bij de politie terecht, omdat er minder vaak sprake is van persoonlijk slachtofferschap en omdat deze personen over meer middelen beschikken om deze misdrijven verborgen te houden voor de buitenwereld. Vervolgens is het zo dat er meer misdrijven worden geregistreerd dan er door de politie kunnen worden opgehelderd. Dit betekent dat er selecties moeten worden gemaakt. (2) Eenvoudige misdrijven hebben naar verhouding een grotere kans om onderwerp van opsporingsonderzoek te worden. Hiervoor kunnen verschillende redenen worden genoemd. De aandacht van de politie is traditioneel op deze misdrijven gericht, hierdoor is veel ervaring en kennis opgebouwd, die telkens opnieuw kunnen worden ingezet bij het ophelderen van soortgelijke misdrijven. Bovendien is de kans dat het opsporingsonderzoek succesvol kan worden afgerond en leidt tot (eveneens succesvolle) vervolging en veroordeling van de daders, het grootst bij eenvoudige misdrijven. Ook dit bevordert dat de politie naar verhouding veel aandacht schenkt aan eenvoudige misdrijven. Ten slotte kan hier worden genoemd dat er vanuit het publiek druk op de politie wordt uitgeoefend om de misdrijven op te helderen waar zij persoonlijk slachtoffer van wordt. Dit zijn vooral eenvoudige misdrijven. (3) De kans dat opsporingsonderzoek succesvol wordt afgerond en leidt tot vervolging van de daders is bij eenvoudige misdrijven groter dan bij complexe misdrijven. Eenvoudige misdrijven worden naar verhouding het meest gepleegd door personen met geringe economische hulpbronnen, in tegenstelling tot complexe misdrijven, die naar verhouding vaker voorkomen bij personen met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen.

De selectiviteit die zich voordoet bij het aangiftegedrag van burgers zal in de afgelopen 30 jaar weinig veranderd zijn, omdat de parameters van deze selectiviteit niet of nauwelijks veranderd zijn. Dit geldt niet voor selectiviteit die ontstaat door differentiële succesansen van opsporingsonderzoek. Dat de kans op succes bij ingewikkelde misdrijven geringer is dan bij eenvoudige misdrijven zal in zijn algemeenheid wel altijd opgaan. Echter, onder invloed van criminaliteitsveranderingen die zich met name in de afgelopen 15 jaar hebben voorgedaan (we doelen hier met name op de toegenomen georganiseerde en grensoverschrijdende criminaliteit en de toename van complexe misdrijven in traditionele 'bovenwereldbolwerken', zoals grote bedrijven, banken, de beurs, et cetera) is bij de politie een proces van professionalisering op gang gekomen. Meer en meer wordt

opsporingsonderzoek uitgevoerd door teams waarin uiteenlopende deskundigheden en specialismen zijn vertegenwoordigd. Deze teams zijn voor een deel in de plaats gekomen van het traditionele recheduo waarin doorgaans weinig deskundigheid aanwezig was om complexe misdrijven op te helderen (Naeyé 1995:11-12). Dit betekent waarschijnlijk dat het verschil in succeskans voor ingewikkelde en eenvoudige zaken geringer is geworden.

Met name over de tweede factor, de selectiviteit die optreedt bij de keuze van zaken, valt het nodige op te merken. Met name hier hebben zich in de voorbij jaren grote veranderingen voorgedaan: de kans dat met name eenvoudige misdrijven in de opsporingsketen terechtkomen is in de afgelopen jaren (relatief) geringer geworden. Hiervoor is een aantal redenen aan te wijzen. In de eerste plaats is het 'aanbod' van criminaliteit veranderd. Er is een verschuiving waar te nemen naar 'zwaardere', veelal complexere misdrijven. Wellicht parallel hieraan zien we een belangrijke verschuiving in de opsporingsmethodiek van de politie (Naeyé 1995:15-18). Naast het traditionele opsporingsonderzoek, waarin gereageerd wordt op misdrijven die door het publiek bij de politie worden gemeld, zijn nieuwe vormen van opsporingsonderzoek ontstaan, waarbij de politie niet wacht op een melding uit het publiek, maar zelf actief op zoek gaat naar daders en misdrijven. Dit onderzoek richt zich in mindere mate op traditionele vormen van (onderkant)criminaliteit. De organisatie van het opsporingsonderzoek is ook veranderd: er wordt meer projectmatig gewerkt en steeds meer opsporingsonderzoek wordt bovenlokaal of zelfs landelijk aangestuurd (Naeyé 1995). Zowel deze organisatieveranderingen als de eerder genoemde verandering in onderzoeksmethodiek creëren een cesuur in het opsporingsonderzoek; deze ontwikkelingen leiden ertoe dat de politie in mindere mate kan en zal terugvallen op traditionele reflexen.⁴⁴ De druk van het publiek om vooral misdrijven op te helderen waar het zelf slachtoffer van wordt, zal niettemin onverminderd aanwezig zijn. Gelet op de toename van ook dit type misdrijven in de afgelopen 30 jaar, mogen we zelfs aannemen dat de publieke druk groter is dan ooit. Deze druk concurreert echter met de toename van zware, georganiseerde criminaliteit, corruptie, en dergelijke, misdrijven waarvan een grote dreiging uitgaat voor de samenleving.

⁴⁴ De toegenomen samenwerking met en aansturing door het openbaar ministerie verkleint bovendien de kans dat bepaalde zaken door de politie niet in onderzoek worden genomen vanwege negatieve terugkoppelingseffecten. Deze ontstaan wanneer voortdurend blijkt dat bepaalde zaken die wel in onderzoek zijn genomen verderop in de strafrechtketen 'struikelen', dat wil zeggen niet succesvol afgerond kunnen worden.

Al met al lijkt het gerechtvaardigd te concluderen dat de oorzaken die worden geassocieerd met indirecte selectiviteit in dit onderdeel van de strafrechtketen in deze tijd minder aanwezig zijn dan 30 jaar geleden.⁴⁵

Verklaring 7: Indirecte selectiviteit bij vervolgingsbeleid als gevolg van sepot bij complexe zaken

Complexe misdrijven worden vaker geseponeerd dan eenvoudige misdrijven omdat het doorgaans moeilijker is om de bewijslast rond te krijgen. Bovendien wordt er meer weerstand verwacht in de rechtszaal. Dit werpt een drempel op voor vervolging. Complexe misdrijven komen vaker voor bij personen met (boven)gemiddelde economische hulpbronnen.

Algemeen zal gelden dat de complexiteit van een misdrijf de kans op succesvolle vervolging negatief beïnvloedt. De vraag is echter of er in dit opzicht veranderingen zijn waar te nemen ten opzichte van 1970. We moeten hierbij een onderscheid maken tussen de ontwikkeling van technische sepoten en beleidssepoten. In de verklaring gaat het vooral om de eerste soort (sepot op grond van onvoldoende bewijslast). We zullen ook de ontwikkeling ten aanzien van beleidssepoten bespreken.

In navolging van de argumenten die hiervoor zijn genoemd bij verklaring 6, kunnen we ook hier stellen dat de verschuiving naar zware misdrijven en de hieruit voortgevloeide professionalisering van het opsporingsapparaat (inclusief de ontwikkeling van pro-actieve recherche) er waarschijnlijk voor gezorgd hebben dat het verschil in sepotpercentage tussen 'onderkant-' en 'bovenkantcriminaliteit' geringer is geworden. Met andere woorden, complexe strafzaken zullen ook anno 1999 een grotere kans hebben om geseponeerd te worden dan eenvoudige zaken, maar het verschil tussen beide sepotkansen zal kleiner zijn dan dertig jaar geleden.

De betekenis van het kale beleidssepot is in de afgelopen jaren sterk afgenomen; steeds meer van deze misdrijven worden door het openbaar ministerie met een transactie afgedaan (Berghuis 1994, WODC1996). In tabel 4.1 is te zien dat in 1994 het aantal transacties groter was dan het aantal opgelegde geldboetes door de rechter. Deze trend heeft zich in de afgelopen jaren verder voortgezet. Deze ontwikkeling is nadelig voor justitiabelen met geringe economische hulpbronnen, omdat transacties in toenemende mate zijn vastgelegd in (landelijke) richtlijnen, waarin standaardbedragen worden genoemd voor

⁴⁵ Een relativering is hier op zijn plaats. Weliswaar is opsporingsonderzoek naar 'bovenkantcriminaliteit' behoorlijk toegenomen, maar we weten niet of deze toegenomen aandacht gelijke tred houdt met de (relatieve) toename van deze criminaliteit.

specifieke misdrijven. Er wordt dus geen rekening gehouden met de financiële situatie van de verdachte. Dit betekent dat verdachten met geringe economische hulpbronnen bij transacties relatief in het nadeel zijn. Helemaal wanneer men bedenkt dat een deel van deze misdrijven vroeger door de rechter werd afgedaan met een geldboete (waarbij wel rekening werd gehouden met het inkomen van de verdachte).

Samenvattend kunnen we daarom opmerken dat het sepotbeleid van het OM in de voorbije jaren zowel selectiviteitremmende als selectiviteitbevorderende ontwikkelingen laat zien.

Verklaring 8: Indirecte selectiviteit bij straftoemeting als gevolg van selectiviteit in publieke opinie

Opvattingen over straftoemeting in de bevolking vinden hun weerslag in de straftoemetingspraktijk. Indien het publieke sentiment is dat er strenger gestraft moet worden, vertaalt dit zich (met enige vertraging) in straftoemetingsbeslissingen van rechters. De publieke opinie is echter vooral gebaseerd op misdrijven waarvan individuele personen slachtoffer worden. Hierbij gaat het in de meeste gevallen om eenvoudige misdrijven gepleegd door personen met geringe economische hulpbronnen. Deze eenzijdigheid in de publieke opinie vertaalt zich aldus in selectiviteit bij de straftoemeting.

Met deze verklaring stuiten we op een interessant conflict tussen twee beginselen van het strafrechtstelsel, namelijk gelijke behandeling en legitimiteit. In een democratische samenleving kan de legitimiteit van het strafrechtstelsel worden afgeleid uit de mate waarin dit stelsel wordt gedragen door een publiek geloof in de rechtmatigheid en rechtvaardigheid van het stelsel. Met andere woorden, het stelsel is legitiem zolang het zich -binnen een zekere bandbreedte- gedraagt overeenkomstig de opvattingen in de bevolking. Deze opstelling staat echter op gespannen voet met het beginsel van de gelijke behandeling.

Sinds 1970 is sprake van toenemende punitiviteit in de opvattingen van de bevolking (Moerings 1994, De Konink & Scheepers 1998). Tegelijkertijd zien we dat rechters voor vergelijkbare misdrijven langere vrijheidsstraffen opleggen. Deze trend is niet voor alle misdrijven gelijk. Vooral de opgelegde straffen voor verschillende typen 'onderkantcriminaliteit' zijn fors toegenomen (Berghuis 1994).

De hier gesignaleerde ontwikkelingen indiceren dan ook een toename van selectiviteit.

5.4 Conclusie

In schema 5.1 hebben we het besprokene nog eens samengevat door per verklaring aan te geven of de gesignaleerde ontwikkelingen een positieve (+), een negatieve (-) of géén (o) invloed hebben op de ontwikkeling van het verschijnsel klassenjustitie in de voorbije periode. Dit levert een gemengd beeld op. Enerzijds signaleren we diverse ontwikkelingen die de kans op selectiviteit in de voorbije periode hebben doen afnemen. Deze ontwikkelingen doen zich met name voor aan de voorkant van de keten, bij wetgeving en opsporing. Naarmate we verder in de keten komen, lijken er meer aanwijzingen te zijn voor toegenomen selectiviteit. Hier staat weer tegenover dat bij empirische studies van recente datum minder selectiviteit is aangetroffen dan bij studies van oudere datum, terwijl deze studies vooral betrekking hebben op de vervolgings- en berechtingsfase. Helaas kunnen we op basis van het huidige materiaal geen uitsluitsel geven over deze discrepantie.

Uiteraard moeten we ons bedenken dat het hier om grove indicaties gaat en dat de ontwikkelingen die we ten aanzien van diverse beslissingen hebben geschetst vatbaar zijn voor discussie, zoals overigens ook de verklaringen zelf vatbaar zijn voor discussie. Van belang is daarom dat we de verschillende verklaringen en ontwikkelingen alleen in hun samenhang beschouwen. Dit hebben we gedaan bij het formuleren van onze conclusie in de vorige alinea. Overigens heeft de door ons gevolgde benadering ook een belangrijk voordeel: door selectiviteit niet als een algemeen verschijnsel te benaderen, maar het op te splitsen naar specifieke beslissingen in de keten, kunnen we betere hypothesen ontwikkelen over het ontstaan van selectiviteit. Deze hypothesen zullen ook beter toetsbaar zijn dan algemene hypothesen over selectiviteit. In dat opzicht kunnen we dus vooruitgang boeken.

Ten slotte moeten we in het achterhoofd houden dat niet alle hier beschreven ontwikkelingen endogeen zijn, dat wil zeggen binnen de strafrechtketen plaatsvinden. Ook exogene ontwikkelingen, zoals veranderingen in de publieke opinie, de toename van criminaliteit, het toegenomen aantal immigranten in de samenleving, et cetera, zijn van invloed op beslissingen in de keten. In een aantal opzichten zijn deze ontwikkelingen op een vooralsnog onduidelijke wijze met elkaar verbonden. Zo doet de toegenomen aandacht voor 'grote' zaken in het opsporingsonderzoek van de politie vermoeden dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden van 'onderkantcriminaliteit' naar

Schema 5.1 Ontwikkeling van klassenjustitie in Nederland tussen 1970 en 1999 op basis van een analyse van verklarende factoren

<i>beschreven ontwikkeling tussen 1970 en 1999 van:</i>	<i>verondersteld effect op ontwikkeling van klassenjustitie</i>
<i>directe selectiviteit</i>	
1. selectiviteit door beeldvorming over daders bij de politie	-
2. selectiviteit door individualisering van zaken door OM/rechter	-/+
3. selectiviteit door variërende toegang tot rechtshulp	+
4. selectiviteit door cultuurkloof tussen justitieactor en justitiabele	+
<i>indirecte selectiviteit</i>	
5. selectiviteit door strafbaarstelling	-
6a. selectiviteit door aangiftegedrag van publiek	0
6b. selectiviteit door input van opsporingsonderzoek	-
6c. selectiviteit door output van opsporingsonderzoek	-
7. selectiviteit door seponeren van complexe zaken door OM	-/+
8. selectiviteit door invloed van publieke opinie op straftoemeting	+

‘bovenkantcriminaliteit’. Om deze endogene ontwikkeling op waarde te kunnen schatten (in termen van selectiviteit) moeten we echter ook de exogene ontwikkeling kennen (ontwikkeling van deze criminaliteit), opdat we kunnen vaststellen of de verschuiving in het opsporingsonderzoek gelijke tred houdt met de verschuiving in criminaliteit (of dat deze hierop vooruitloopt dan wel hierbij achterblijft).

Hoofdstuk 6

Overzicht van ontbrekende kennis

6.1 Inleiding

De in hoofdstuk 5 beschreven ontwikkelingen maken duidelijk dat onderzoek naar klassenjustitie altijd actueel is, omdat kennis snel verouderd. Er vinden immers telkens nieuwe ontwikkelingen plaats die bestaande of nieuwe mechanismen van selectiviteit in gang (kunnen) zetten. In de laatste jaren is er zeer veel veranderd in (de toepassing van) het strafrecht. Het effect van al deze veranderingen op mogelijke selectiviteit is in de meeste gevallen volstrekt onbekend. Alleen al deze overweging maakt het relevant enige opmerkingen te maken over ontbrekende kennis. Nu we in de voorgaande drie hoofdstukken geïnventariseerd hebben wat er aan empirisch onderzoek in Nederland voorhanden is en wat dit aan kennis heeft opgeleverd, zijn we ook in staat een antwoord te formuleren op de derde onderzoeksvraag: welke kennis ontbreekt? In dit hoofdstuk geven we derhalve een overzicht van de *white spots* in het onderzoek.

6.2 Ontbrekende kennis

Onderdelen van de strafrechtketen en beslissingen

Het valt op dat zeer veel is geschreven over mogelijke selectiviteit bij opsporingsbeslissingen. Het empirisch onderzoek hiernaar is echter marginaal en beperkt zich bovendien tot activiteiten van de politie. Over selectiviteit bij bijzondere opsporingsdiensten is zo goed als niets bekend. Niettemin is dit onderdeel van de strafrechtspleging (de opsporing) zeer interessant, omdat processen van directe en indirecte selectiviteit hier op een niet altijd doorzichtige wijze door elkaar (kunnen) lopen. Bovendien zijn de organisatie en de methodiek van het opsporingsonderzoek sterk in beweging. In kwantitatieve termen doen zich hier de belangrijkste selecties ten aanzien van personen voor, omdat door de opsporing wordt bepaald wie wel en wie niet in de strafrechtketen terechtkomen. Meer dan andere justitie-actoren beschikken opsporingsambtenaren ook over uitgebreide discretionaire bevoegdheden (ten aanzien van het selecteren van misdrijven en

verdachten). Dit alles maakt de opsporingsfase tot een belangrijke en interessante fase voor onderzoek naar selectiviteit.

Een ander onderdeel dat onderbelicht is gebleven, is de executie van sancties. De output in termen van aantallen sancties en sanctiemodaliteiten is sterk toegenomen. Ook bij het ten uitvoer brengen van deze sancties worden tal van beslissingen genomen die strafrechtelijke consequenties hebben voor de betrokkenen. Deze beslissingen kunnen betrekking hebben op de implementatie van de straf, de beëindiging en alles wat daartussen ligt. Naar mogelijke selectiviteit bij deze beslissingen is voorzover wij weten nog nooit onderzoek gedaan.

Binnen de onderdelen van de strafrechtketen waar het meeste onderzoek gedaan is, zijn het vooral bepaalde beslissingen die de aandacht hebben gekregen, met name de wijze van afdoening van strafzaken door de officier van justitie (inclusief de inhoud van de vordering) en de straftoemeting door de rechter. Ofschoon het hier gaat om zeer belangrijke beslissingen, moeten we niet uit het oog verliezen dat ook bij andere beslissingen selectiviteit kan optreden, zoals bij beslissingen tot veroordeling van verdachten, beslissingen omtrent in verzekeringstelling en voorlopige hechtenis, et cetera. Bovendien veranderen beslissingen in de loop van de tijd van karakter en komen er 'nieuwe' beslissingen bij. Zo is in het verleden veel onderzoek gedaan naar het beleidssepot van de officier van justitie. Het aantal kale beleidssepots is echter belangrijk afgenomen. In plaats daarvan worden nu meer schikkingen getroffen. Ook wordt vaker onbetaalde arbeid geëist als sanctie voor een misdrijf. Over mogelijke selectiviteit bij deze 'nieuwe' beslissingen is nog weinig bekend.

Ofschoon onderzoek naar directe selectiviteit de meeste aandacht heeft gekregen en dit wellicht ook verdient, moeten we het belang van mechanismen van indirecte selectiviteit niet onderschatten. In de Nederlandse strafrechtspleging wordt in toenemende mate gebruik gemaakt van richtlijnen. Deze werken wellicht remmend op mechanismen van directe selectiviteit, omdat er minder ruimte is om rekening te houden met persoonlijke omstandigheden van justitiabelen, maar het valt niet uit te sluiten dat via deze richtlijnen nieuwe vormen van indirecte selectiviteit worden geïntroduceerd.⁴⁶ Naar deze vormen van indirecte selectiviteit is nog weinig onderzoek gedaan.

⁴⁶ Zoals bleek uit het voorbeeld van Timmerman en Van der Zee (1990), genoemd in de inleiding van hoofdstuk 4: werklozen slaan vaker dan werkenden een transactie-aanbod van de officier van justitie af, waarschijnlijk omdat de kosten voor hen een onoverkomelijke factor zijn. Daardoor komen ze vaker voor een rechter en krijgen vaker een vrijheidsstraf opgelegd.

De inhoud van het onderzoek

De nadruk in het onderzoek heeft gelegen op de vraag *of* er sprake is van selectiviteit. Concrete toetsingen van de verklaringen die zijn gegeven voor dit verschijnsel hebben nauwelijks plaatsgevonden. Dit zou meer aandacht moeten krijgen, al is het maar omdat beleid dat is gericht op het tegengaan van ongewenste selectiviteit alleen effectief kan zijn wanneer de oorzaken van de selectiviteit goed in kaart gebracht zijn.

De bronnen waarop veel onderzoek is gebaseerd zijn beperkt. Of het nu gaat om de kwantitatieve gegevens uit CBS-statistieken of om observaties in de rechtszaal. Toekomstig onderzoek zou meer gebruik moeten maken van combinaties van bronnen. Overigens lijken hiervoor wel (praktische) mogelijkheden aanwezig. De toegenomen automatisering heeft de verzameling van kwantitatieve gegevens aanzienlijk vereenvoudigd en efficiënter gemaakt. De tijd die hiermee kan worden bespaard kan worden gebruikt om deze gegevens aan te vullen met kwalitatieve informatie.

Het onderzoek laat zien dat selectiviteit niet een alom tegenwoordig verschijnsel is. Het doet zich voor bij bepaalde beslissingen en ten aanzien van bepaalde misdrijven en justitiabelen. Onderzoekers zouden met dit gegeven rekening moeten houden en het onderzoek hier ook op moeten richten, zodat er meer verfijnde beschrijvingen komen. Op basis hiervan kunnen weer betere hypothesen worden geformuleerd over het ontstaan van deze selectiviteit.

Een belangrijke omissie in het onderzoek is dat er nauwelijks aandacht is besteed aan ontwikkelingen in de tijd. In hoofdstuk 5 hebben we hiertoe een aanzet gegeven, maar ook niet meer dan dat. De analyses in dat hoofdstuk maken wel duidelijk dat er mogelijkheden zijn om op basis van bestaand empirisch materiaal onderzoek te doen naar specifieke ontwikkelingen en hun effect op selectiviteit in de strafrechtketen.

Welk onderzoek verrichten?

Hiervoor zijn we al ingegaan op de aandacht voor verschillende onderdelen van de strafrechtketen en daarbinnen weer de aandacht voor bepaalde beslissingen. Ook over de inhoud van het onderzoek hebben we het een en ander opgemerkt. Rest ons nog een opmerking te maken over

hoe toekomstig onderzoek er naar ons idee zou moeten uitzien om de genoemde *white spots* adequaat in te kunnen kleuren.

Het onderzoek zou moeten bestaan uit opeenvolgende kwantitatieve en kwalitatieve stappen. In de eerste stap, het kwantitatieve onderzoek, wordt op kritische wijze vastgesteld of er sprake is van selectiviteit. Indien dit het geval blijkt, volgt de tweede stap, het kwalitatieve onderzoek. In dit onderzoek wordt gespeurd naar mogelijke verklaringen voor de gesignaleerde selectiviteit. Deze vormen weer de input van kwantitatief onderzoek waarin de naar voren gebrachte hypothesen kritisch worden getoetst. Bij weerlegging volgt weer kwalitatief onderzoek, waarin geprobeerd wordt een verklaring te vinden voor de weerlegging, waarna weer nieuwe hypothesen worden geformuleerd, die vervolgens weer in kwantitatief onderzoek worden getoetst, et cetera. Het voordeel van een dergelijke, cyclische benadering is, dat zowel de beschrijvingen als de verklaringen in kwaliteit toenemen, omdat ze elkaar voortdurend bevruchten.

Hoofdstuk 7

Normatief kader; absolute of relatieve gelijkheid?

7.1 Inleiding

Dit korte hoofdstuk is gewijd aan een beschouwing van theoretische aard. Zoals gemeld in de inleiding ligt de nadruk in dit rapport op de analyse van empirisch materiaal. Echter, om dit materiaal te kunnen interpreteren ontkomen we niet aan een discussie over theoretische (lees: normatieve) kwesties. Nu zijn er veel normatieve standpunten denkbaar die van invloed zijn op de wijze waarop iemand het onderhavige empirisch materiaal beoordeelt. Het is niet de bedoeling hier een volledig overzicht te schetsen van deze standpunten noch is het de bedoeling uitgebreid in te gaan op alle mogelijke discussies over normatieve thema's. Er is genoeg literatuur voor handen waarin deze thema's op een adequate manier aan de orde worden gesteld. Het doel van dit hoofdstuk reikt niet verder dan de lezer gevoelig te maken voor de onvermijdelijke normativiteit die schuilgaat achter het interpreteren van de empirische onderzoeksresultaten. We proberen dit te doen door één aspect van deze discussie in het kort te belichten: de vraag of gelijkheid in behandeling een absoluut of relatief karakter moet hebben.

7.2 Absolute of relatieve gelijkheid in behandeling?

In de hoofdstukken 3, 4 en 5 hebben we geprobeerd een zo compleet mogelijk beeld te schetsen van de resultaten van het Nederlandse onderzoek naar klassenjustitie. We sluiten niet uit dat lezers hier zeer uiteenlopende conclusies aan zullen verbinden. Afhankelijk van hun normatieve uitgangspunten zullen ze de gevonden selectiviteit beschouwen als een marginaal en derhalve niet-problematisch verschijnsel of ze zullen geneigd zijn deze als substantieel, ongewenst en problematisch te definiëren. In deze paragraaf gaan we in op één specifieke discussie. Deze discussie heeft betrekking op de vraag of gelijkheid in behandeling een absoluut of relatief karakter moet hebben. Het standpunt dat iemand inneemt in deze discussie zal zijn interpretatie van het hiervoor gepresenteerde empirisch materiaal beïnvloeden.⁴⁷

⁴⁷ Volledigheidshalve moeten we opmerken dat het standpunt dat iemand inneemt in deze discussie (relatieve of absolute gelijkheid) weer zal afhangen van zijn standpunt inzake

Er is sprake van *absolute gelijkheid* in behandeling indien justitie-actoren géén rekening houden met de persoonlijke omstandigheden van een justitiabele, maar hun beslissingen louter baseren op de kenmerken van het misdrijf (en de omstandigheden waaronder dit misdrijf is begaan). Van *relatieve gelijkheid* in behandeling is sprake wanneer justitie-actoren bij hun beslissingen wél rekening houden met persoonlijke omstandigheden, opdat de uitkomst van de beslissing voor verschillende justitiabelen *relatief* gelijk is.

De discussie over de vraag of bij het opleggen van straffen -maar ook bij andere beslissingen in de strafrechtketen- rekening moet worden gehouden met de persoonlijke omstandigheden van de justitiabele (individualisering), is zo oud als het strafrecht (Blad en Mevis 1997). Twee deelvragen kunnen hierbij worden onderscheiden. De eerste deelvraag is of individualisering als zodanig rechtvaardig is. Als deze vraag positief wordt beantwoord, luidt de vervolgvraag op welke wijze de individualisering vorm moet krijgen, zodat relatieve gelijkheid gegarandeerd is.

De persoonlijke omstandigheden van justitiabelen kunnen zeer uiteenlopend zijn. Wanneer hiermee geen rekening wordt gehouden, kunnen evidente onrechtvaardigheden ontstaan. Neem het voorbeeld van de uitkeringsontvanger en de miljonair, die beiden worden veroordeeld voor hetzelfde feit en allebei een boete krijgen opgelegd van vijfduizend gulden. Het is duidelijk dat de *impact* van deze sanctie voor de eerste persoon aanzienlijk groter is dan voor de tweede persoon. Het lijkt dan ook rechtvaardig op enigerlei wijze rekening te houden met de persoonlijke omstandigheden en de boetes te relateren aan het inkomen, zodat sprake is van relatieve gelijkheid.⁴⁸

Met het beginsel van de relatieve gelijkheid is dus weinig mis. Maar laten we eens enkele voorbeelden uit de praktijk bekijken. In het voorgaande hebben we vastgesteld dat werkloze verdachten ten opzichte van werkende verdachten een grotere kans hebben om door het OM gedagvaard te worden en vervolgens door een rechter veroordeeld te worden tot een onvoorwaardelijke vrijheidstraf. Uit het onderzoek van Kannegieter & Strikwerda (1988) komt naar voren dat veel rechters bij het vellen van hun vonnis rekening houden met de arbeidsstatus van de verdachte. Wanneer deze werk heeft, wordt er minder snel een

de strafdoelen die het strafrecht moet nastreven. Het voert echter te ver om ook die discussie hier weer te geven.

⁴⁸ Zo is het ook geregeld in de wet (WSr art. 24). Overigens kun je zelfs in dit geval discussiëren over de vraag of hiermee gelijkheid in behandeling wordt bereikt, omdat vijf procent van een minimuminkomen een andere aanslag op iemands budget oplevert dan vijf procent van een topinkomen.

onvoorwaardelijke vrijheidsstraf opgelegd, omdat, zo wordt geredeneerd, de verdachte dan dubbel wordt gestraft: hij krijgt niet alleen een gevangenisstraf, maar raakt daardoor ook zijn baan kwijt. Een ander bekend voorbeeld in dit verband betreft overtreders van de wegenverkeerswet (rijden onder invloed). Personen die hiervoor zijn veroordeeld zullen minder snel hun rijbewijs kwijtraken wanneer zij beroepsmatig van hun auto gebruik maken. Net als bij het voorbeeld van de uitkeringsontvanger en de miljonair is bij deze twee voorbeelden sprake van 'geïndividualiseerde gelijkheid', althans in de intentie van de straftoemeting. Of ook sprake is van relatieve gelijkheid in de uitkomst, is echter de vraag. Immers, tegen het argument dat bijvoorbeeld werkenden dubbel worden benadeeld wanneer ze een vrijheidsstraf krijgen opgelegd, kan worden aangevoerd dat de praktijk nu een dubbele benadeling de andere kant op laat zien: personen in een marginale sociaal-economische positie zijn al niet in het voordeel in de samenleving en hebben in de rechtszaal ook nog eens een grotere kans (dan werkenden) om een onvoorwaardelijke vrijheidsstraf opgelegd te krijgen.

Een belangrijk verschil tussen het eerste voorbeeld en de laatste twee voorbeelden is dat de relatieve gelijkheid bij het eerste voorbeeld gemakkelijker te definiëren en te kwantificeren is, namelijk een boete uitgedrukt als een vast percentage van het inkomen.⁴⁹ Bij de laatste twee voorbeelden is het criterium veel minder helder en bovendien aanvechtbaar, want de rechter beslist op onduidelijke gronden dat de gevolgen van bijvoorbeeld het verliezen van een baan groter zijn dan de gevolgen van het langer werkloos blijven als gevolg van een vrijheidsstraf. De 'relatieve gelijkheid' die hier wordt gecreëerd is dus aanzienlijk minder evident dan in het eerste voorbeeld en komt er in de praktijk vooral op neer dat iemand met economisch succes ook eerder met (relatief) voordeel uit de strafrechtketen zal komen.

Er zijn twee mogelijkheden om deze ongelijkheid uit het systeem te halen. Eén mogelijkheid is om bij de genoemde beslissingen minder rekening te houden met persoonlijke, sociaal-economische omstandigheden. De andere is om hiermee wel rekening te houden, maar dan op een geformaliseerde wijze, zoals bij de geldboetes het geval is. Dit laatste vereist uiteraard een discussie over de vraag hoe de relatieve gelijkheid in deze gevallen moet worden gedefinieerd, dat is geen eenvoudige opgave.

Concluderend kunnen we stellen dat zowel het absolute als het relatieve gelijkheidsbeginsel in de praktijk niet zonder

⁴⁹ Zie nuancering in vorige noot.

‘rechtvaardigheidsproblemen’ is. De resultaten van het hiervoor besproken empirisch onderzoek zullen vooral verontrustend zijn voor personen die naar het absolute gelijkheidsbeginsel neigen. Zij die naar het relatieve gelijkheidsbeginsel neigen, zullen de resultaten minder verontrustend vinden. Hoewel ook zij vraagtekens kunnen zetten bij concrete toepassingen van het relatieve-gelijkheidsbeginsel zoals hier besproken.

Literatuuroverzicht Nederland

(inclusief aangehaalde literatuur)

- Aalberts, M. M. J., & Kamminga, E. M. (1983). *Politie en allochtonen. Verslag van een onderzoek naar de relatie tussen gemeentepolitie en allochtonen in Nederland*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Aalberts, M. M. J. (1990). *Politie tussen discretie en discriminatie. Operationeel vreemdelingtoezicht in Nederland*. Arnhem: Gouda Quint bv.
- Andriessen, M. (1976). *Kijken bij de kinderpolitie. Een onderzoek naar het afhandelingsbeleid van de kinderpolitie*. Groningen: Verenigde Reproductie Bedrijven.
- Beijers, W. M. E. H., Hille, H., & Leng, A. W., de. (1994). *Selectiviteit nader bekeken. Een onderzoek naar de OM-afdoening van strafzaken tegen verdachten behorende tot etnische minderheidsgroepen*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Bemmelen, J. M. v. (1958). *Criminologie; leerboek der misdadkunde*. (4th ed.). Zwolle: Tjeenk-Willink.
- Berghuis, A. C., & Tigges, L. C. M. (1981). *Voorlopige hechtenis: toepassing, schorsing en zaken met lange duur*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Berghuis, A. C. (1992). De harde en zachte hand: een statistische analyse van verschillen in sanctiebeleid. *Trema*, 15(3), 84-92.
- Berghuis, A. C. (1994). Punitiviteitsfeiten. In M. Moerings (Ed.), *Hoe punitief is Nederland?* (pp. 299 - 311). Arnhem: Gouda Quint bv.
- Bergsma, R. L. (1978). Rechtsbijstand en selectiviteit. In L. Gunther moor & E. Leuw (Eds.), *Beslissingsmomenten in het strafrechtelijke systeem*. (pp. 125 - 142). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Beune, H. H. M., & Hessels, A. J. J. (1983). *Minderheid - Minder recht? Een inventarisatie van bepalingen in de Nederlandse wet- en regelgeving waarin onderscheid wordt gemaakt tussen allochtonen en autochtonen*. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Bianchi, H. e. a. (Ed.). (1967). *Misdaad en straf*. Kampen [etc.]: Kok [etc.].
- Bianchi, H. (1980). *Basismodellen in de Kriminologie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Blad, J.R. & Mevis, P.A.M. (1997). *Het gelijkheidsbeginsel; prententie en werkelijkheid*. Deenter: Gouda Quint.
- Blomme, J. (1981). Het vervolgings- en afhandelingsbeleid in jeugdzaken. Een multivariate analyse. *Tijdschrift voor Criminologie*, 23(2), 87 - 100.
- Blomme, J. (1983). Sociale klasse en jeugdmisdadigheid. Een secundaire analyse van de empirische onderzoeksliteratuur. *Tijdschrift voor Criminologie*, 25(4), 173 - 188.
- Bockwinkel, A. (1972). Een recht, twee averecht. In A. G. G. d. Groot, E. P. d. Jong, & J. M. L. v. Wanroij (Eds.), *Recht als instrument van behoud en verandering. Opstellen aangeboden aan Prof. mr. J.J.M. van der Ven*. (pp. 11 - 20). Deventer: Kluwer.
- Bonger, W. A. (1954). *Inleiding tot de criminologie*. (3th ed.). Haarlem: Bohn.
- Bosma, J. J. (1985). *Allochtonen en straffoemeting. Straffoemeting aan allochtonen en Nederlanders voor het delict eenvoudige diefstal*. Groningen: Rijksuniversiteit, Criminologisch Instituut.
- Bosma, J. J. (1993). Minderheden in de rechtsgang. In R. W. Jongman (Ed.), *De armen van Vrouwe Justitia: sociale positie, criminaliteit en justitiële reacties*. (pp. 63 - 72). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Bovenkerk, F., & Luning, M. (1979). Surinamers en grote auto's: een levensecht experiment om rassendiscriminatie op te sporen. *Intermediair*, 59 - 63.
- Bovenkerk, F., Haan, W. d., & Yesilgoz, Y. (1991). Over selectiviteit gesproken! (Non-

-)discriminatie in opsporingspraktijken van de politie in Nederland. *Tijdschrift voor Criminologie*, 33(3), 309 - 321.
- Bovenkerk, F. (1992). Discriminatie bij de surveillance van zwarten? In F. Bovenkerk (Ed.), *Hedendaags kwaad*. (pp. 70 - 79). Amsterdam: Meulenhoff.
- Bruinsma, G. J. N., & Grinsven, V. L. H. M. v. (1990). Een reconstructie van besluitvorming: De procesmethode geïllustreerd aan straftoemingsbeslissingen van de politierechter. *Beleidswetenschap*, 4(2), 131 - 148.
- Brusten, M. (1977). Sociologische aspecten van de discretionaire bevoegdheid van de politie. In J. Fiselier (Ed.), *Tegen de regels; een inleiding in de criminologie* (pp. 391 - 410). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Buikhuisen, W. (1977). *Rechterlijke macht en klassejustitie. Een beschouwing naar aanleiding van het onderzoek van het Criminologisch Instituut te Groningen*. 's-Gravenhage: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Buikhuisen, W. (1977a). Klassejustitie: gelet op de werkwijze van de onderzoeker. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(3), 113 - 128.
- Buikhuisen, W. (1977b). Kanttekeningen bij de Groningse kritiek. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(4), 189 - 192.
- Bunt, H. G. v. d., & Overbeek, H. (1982). Twee officieren van justitie over twee artikelen van Jongman. *Tijdschrift voor Criminologie*, 24(2), 100 - 107.
- Bunt, H. G. v. d. (1985). *Officieren van Justitie. Verslag van een participierend observatieonderzoek*. Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Bunt, H. G. v. d. (1986). Officieren van Justitie. *Proces*(1), 10 - 14.
- Bunt, H. v. d. (1990). De revanche van Bovenkerk. *Tijdschrift voor Criminologie*, 32(3), 234 - 238.
- Bunt, H. G. v. d. (1993). De Groninger onderzoeken naar selectiviteit. In J. A. Nijboer (Ed.), *Criminaliteit als politiek probleem*. (pp. 121 - 133). Arnhem: Gouda Quint bv.
- Buruma, Y., Louman, P. M. A., Meyboom, M. L., Tjoen Tak Sen, K. G., & Willemse, H. (1978). Uiterlijke kenmerken van 'verdachten' en bejegening door de politie: een straatexperiment. In L. Gunther Moor & E. Leuw (Eds.), *Beslissingsmomenten in het strafrechtelijke systeem*. (pp. 93 - 108). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Cnoop Koopmans, A. J. (1969). Vormen van klassejustitie. *Nederlands Juristenblad*, 421 - 423.
- Crombag, H., Koppen, P., & Wagenaar, W. (1992). *Dubieuze zaken: de psychologie van strafrechtelijk bewijs*. Amsterdam: Contact.
- De Konink, M., & Scheepers, P. (1998). De publieke opinie over resocialisatie van misdadigers. *Tijdschrift voor Criminologie*, 40(3), 257 - 273.
- Dijk, J. J. M. v., Toornvliet, L. G., & Sagel-Grande, H. I. (1995). *Actuele criminologie*. Lelystad: Koninklijke Vermande Documentatiecentrum), W. W. O.-e. (1995). *Met recht bijstand. Eerste verkenningen van de gevolgen van de Wet op de rechtsbijstand voor het beroep op de gefinancierde rechtsbijstand*. 's-Hertogenbosch: Hecht b.v.
- Documentatiecentrum), W. W. O.-e. (1996). *Criminaliteit en handhaving: over slachtoffers, daders en strafrecht*. 's-Gravenhage: Sdu.
- Draisma, S. (1998). De (on)wenselijkheid van specifieke onderzoeksmethoden voor fenomeenstudies. In G. v. d. Heuvel & R. v. Swaaningen (Eds.), *Criminaliteit en sociale rechtvaardigheid*. (pp. 221 - 234). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Droesen, H. (1986). Wallraff binnen het O.M.. H.G. van de Bunt: officieren van justitie, verslag van een participierend observatie-onderzoek. *Proces*(3), 69 - 76.
- Dronkers, J., & Ultee, W. C. r. (1995). *Verschuivende ongelijkheid; sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Drost, T., Jongman, R. W., & Schilt, T. (1977a). Gelet op de kritiek op het Groninger

- strafstoemingsonderzoek... Een nadere beschouwing van het klasse-effect naar aanleiding van de reactie van Leuw en Lissenberg. *Nederlands tijdschrift voor Criminologie*, 19(1), 65 - 80.
- Drost, T., Jongman, R. W., & Schilt, T. (1977b). Slotopmerking bij de door Leuw en Lissenberg geleverde kritiek. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(3), 130 - 132.
- Drost, T. (1993). Een gokje waard. In R. W. Jongman (Ed.), *De armen van Vrouwe Justitia; sociale positie, criminaliteit en justitiële reacties*. (pp. 73 - 94). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Duyne, P. C. v. (1983). *Beslissen in eenvoud. Hoe officieren van justitie over strafzaken beslissen*. Arnhem: Gouda Quint bv.
- Duyne, P. C. v., & Verwoerd, J. R. A. (1985). *Gelet op de persoon van de rechter. Een observatie-onderzoek naar het strafrechtelijk beslissen in de raadkamer*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Eck, J. v. (1978). Strafrechtelijke conflictbeheersing. In L. Gunther Moor & E. Leuw (Eds.), *Beslissingsmomenten in het strafrechtelijke systeem*. (pp. 173 - 189). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Enschede, C. J. (1995). *Beginselen van strafrecht*. (8e ed.). Deventer: Kluwer.
- Esmeijer, L., & Luning, M. (1978). Surinamers in de ogen van de Amsterdamse politie. In F. Bovenkerk (Ed.), *Omdat zij anders zijn. Patronen van rasdiscriminatie in Nederland*. (pp. 136 - 165). Amsterdam: Boom Meppel.
- Fijnaut, C. (1971). *De selectiviteit van het justitiële politieoptreden*. Leuven: Katholieke Universiteit, School voor Criminologie.
- Fijnaut, c. [et al.] (1996). *Inzake opsporing*. Eindrapport Enquêtecommissie opsporingsmethoden. Den Haag: SDU.
- Fiselier, J. P. S. (1991). Afstemming van de strafstoeming. *Trema*, 18(4), 105-117.
- Franken, H. (1973). *Vervolgingsbeleid. Een jurimetrisch onderzoek betreffende het vervolgingsbeleid van het Openbaar Ministerie inzake artikel 26 Wegenverkeerswet*. Arnhem: S. Gouda Quint - D. Brouwer en Zoon.
- Frid, A., Maas, C., & Stuyling de Lange, J. (1986). Alle verdachten zijn gelijk, maar sommige zijn meer gelijk dan andere. Over de rechtsgang van allochtonen in Nederland. *Proces*(11), 290 - 298.
- Frid, A., Maas, C., & Stuyling de Lange, J. (1986). *Allochtonen in ons strafproces*. Amsterdam: Stichting Onderzoek Recht en Beleid.
- Gunther Moor, L., & Leuw, E. (Eds.). (1978). *Beslissingsmomenten in het strafrechtelijke systeem*. Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Harryvan, R. (1987). *Strafstoeming aan rijders onder invloed*. Groningen: Criminologisch Instituut.
- Hart, A. C. t. (1994). *Openbaar Ministerie en rechtshandhaving. Een verkenning*. Arnhem: Gouda Quint bv.
- Haveman, R.H. (1998). *Voorwaarden voor strafbaarstelling van vrouwenhandel*. Deventer: Gouda Quint.
- Heijder, A. (1975). Justitieel beleid. In J. v. d. Doel & A. Hoogerwerf (Eds.), *Gelijkheid en ongelijkheid in Nederland*. (pp. 201 - 217). Alphen aan den Rijn: Samson uitgeverij.
- Hezewijk, R. v., & Bruinsma, G. (1978). Over beslissingen in de rechtsgang. *Delikt en Delinkwent*, 8(6), 374 - 383.
- Hoefnagels, G. P. (1969). *Beginselen van criminologie*. Deventer: Kluwer.
- Hoekema, A. J. (1977). Klassejustitie. Een verwijzing naar enige literatuur. In J. Fiselier (Ed.), *Tegen de regels; een inleiding in de criminologie*. (pp. 411 - 418). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Hoeven, E. v. d. (1986a). *Allochtone en autochtone jongeren bij de jeugdpolitie. Deel 2*. 's-Gravenhage: Coördinatiecommissie Wetenschappelijk Onderzoek Kinderbescherming.

- Hoeven, E. v. d. (1986b). *De jeugdpolitie: een observatieonderzoek. Deel 3.* 's-Gravenhage: Coördinatiecommissie Wetenschappelijk Onderzoek Kinderbescherming.
- Hulsman, L. H. C. (1965). *Handhaving van het recht*. Deventer: Kluwer.
- Jongman, R. W. (1971). Verborgene criminaliteit en sociale klasse. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 13(3), 141 - 153.
- Jongman, R. W., & Smale, G. J. A. (1972a). Redenen voor seponering per sociale klasse. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 14(6), 272 - 274.
- Jongman, R. W., & Smale, G. J. A. (1972b). De invloed van leeftijd, recidive en sociale klasse op het seponeringsbeleid. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 14(1), 30 - 35.
- Jongman, R. W., & Smale, G. J. A. (1973). Factoren die samenhangen met het seponeringsbeleid van de officier van justitie. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 15(2), 55 - 65.
- Jongman, R. W., & Smale, G. J. A. (1974). De invloed van leeftijd en sociale klasse op het seponeringsbeleid inzake lichte en zwaardere delikten. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 16(1), 17 - 22.
- Jongman, R. W., Smale, G. J. A., & Jong, J. d. (1974). Zwaarte van de diefstal als beslissingsfactor in het seponeringsbeleid. *Nederlands Tijdschrift voor criminologie*, 16(5), 224 - 233.
- Jongman, R. W., & Schilt, T. (1976). Gelet op de persoon van de verdachte. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 18(6), 273 - 287.
- Jongman, R. W., Drost, T., & Schilt, T. (1977a). Het klasse-effect: verschuiving van de discussie naar methodologische strijdpunten. Antwoord op de kritiek van Buikhuisen, met illustraties uit het seponerings- en straftoemingsonderzoek van het WODC. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(4), 165 - 182.
- Jongman, R. W., Drost, T., & Schilt, T. (1977b). Kort commentaar op de WODC-reactie. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(4), 187 - 188.
- Jongman, R. W., Drost, T., & Schilt, T. (1977c). Enige opmerkingen bij Buikhuisens reactie. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(4), 193 - 194.
- Jongman, R. W. (1978). Ongelijke kansen in de rechtsgang. In R. W. Jongman (Ed.), *Klasse-elementen in de rechtsgang* (pp. 1 - 22). Groningen: Kriminologisch Instituut.
- Jongman, R. W., & Veendrick, L. (1978). Mee op surveillance. In R. W. Jongman (Ed.), *Klasse-elementen in de rechtsgang*. Groningen: Kriminologisch Instituut.
- Jongman, R. (1978). Vrouwe Justitia is ook maar een mens. Over sociale (on)gelijkheid voor justitie. In L. Gunther Moor & E. Leuw (Eds.), *Beslissingsmomenten in het strafrechtelijke systeem*. (pp. 11 - 30). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Jongman, R. W. (1981). Justitiële afhandeling als symbool van de ongelijkheid. In H. Bianchi (Ed.), *Tussen misdaad en straf* (pp. 55 - 70). Nijkerk: G.F. Callenbach bv.
- Jongman, R. W., Timmerman, H., & Kannegieter, G. (1984). Werklozen voor de rechter. *Tijdschrift voor Criminologie*, 26(5), 245 - 255.
- Jongman, R. W., Weerman, F., & Kroes, L. (1991). Maatschappelijke tweedeling en criminaliteit. *Tijdschrift voor Criminologie*, 33(1), 29 - 41.
- Jongman, R. W. (1992). Klassejustitie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 34(1), 13 - 16.
- Jongman, R. W. (1993). Klassejustitie in Nederland. In R. W. Jongman (Ed.), *De armen van Vrouwe Justitia; sociale positie, criminaliteit en justitiële reacties*. (pp. 19 - 40). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Junger, M., & Zeilstra, M. (1989). *Deviant gedrag en slachtofferschap onder jongens uit etnische minderheden I*. Arnhem: Gouda Quint bv.
- Junger, M. (1990). *Delinquency and Ethnicity. An investigation on social factors relating to delinquency among Moroccan, Turkish, Surinamese and Dutch boys*. Deventer-Boston: Kluwer Law and taxation publishers.

- Junger, M. (1991). Weerwoord. *Tijdschrift voor criminologie*, 33(3), 322 - 325.
- Junger-Tas, J. (1977). *Een observatie-onderzoek naar het werk van de politie surveillance*. 's-Gravenhage: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Justitie.
- Junger-Tas, J., & Zee-Nefkens, A. A. v. d. (1978). *Publiek en politie. Ervaringen, houdingen en wensen. Een onderzoek onder de Nederlandse bevolking*. 's-Gravenhage: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Justitie.
- Junger-Tas, J., & Zee-Nefkens, A. A. v. d. (1980). *Preventieve hechtenis minderjarigen*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Kannegieter, G., & Strikwerda, J. (1987). *Werkenden en werklozen voor de rechter. Een dossier- en observatieonderzoek naar straftoemeting door de politierechter*. Groningen.
- Kannegieter, G., & Strikwerda, J. (1988). *Straffen op maat. Rechters en Officieren van Justitie over strafbepalende factoren en ongelijkheid in de straftoemeting in lichtere strafzaken*. Groningen: Criminologisch Instituut.
- Kannegieter, G. (1992). Werk als straftoematingsfactor. *Justitiele Verkenningen*, 18(8), 72 - 102.
- Kannegieter, G. (1993). Een passende straf: over verschillen in straftoemeting aan werkende en werkloze verdachten. In R. W. Jongman (Ed.), *De armen van Vrouwe Justitia; sociale positie, criminaliteit en justitiele reacties*. (pp. 41 - 61). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Kannegieter, G. (1994). *Ongelijkheid in de straftoemeting. De invloed van de sociale positie van de verdachte op strafrechtelijke beslissingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff bv.
- Kempe, G. T. (1967). *Inleiding tot de criminologie*. Haarlem: Bohn.
- Kerckvoorde, J. v. (1978). Het Openbaar Ministerie en de vervolgingsbeslissing bij winkeldiefstal. Een onderzoek naar de afhandeling van ten parkette geregistreerde winkeldiefstallen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 20(5), 225 - 237.
- Kerckvoorde, J. v. (1979). O.M.-optreden ten aanzien van de rijder onder invloed. Een onderzoek naar de hantering van een aantal afhandelingsmodaliteiten op parketniveau. *Tijdschrift voor Criminologie*, 21(1), 29 - 43.
- Komter, M. L. (1991). Discriminatie en interactie. Macht, culturele verschillen en spreekstijl als mogelijke bronnen van discriminatie in de rechtszaal. *Tijdschrift voor Criminologie*, 33(3), 295 - 308.
- Koning, P. d. (1998). Doorzetten of niet...? De afweging van cliënten en rechtsbijstandverleners na de Wet op de rechtsbijstand. In M. v. d. Broeke & E. E. Koudijs (Eds.), *Observaties van de rechtshulp. Beschouwingen over de voortdurende noodzaak van laagdrempelige juridische hulpverlening*. (pp. 93 - 111). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Koppen, P. J. v. (1994). Groninger Zwanevang. *Tijdschrift voor Criminologie*, 36(3), 264 - 271.
- Lange, O. R. d. (1977). *De rol van de rechter in de samenleving. Een aanvullend literatuurrapport*. 's-Gravenhage: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Leeuwen, P. v., & Oomen, C. P. C. M. (1974). *Een poenametrisch onderzoek bij enkele fiscale en daarmee vergelijkbare commune delicten*. Deventer: Kluwer.
- Leeuwen, S. v., Klijn, A., & Paulides, G. (1996). *De toegevoegde kwaliteit. een ex ante evaluatie van de werking van inschrijffvoorwaarden in de Wet op de rechtsbijstand*. s.l.: Gouda Quint.
- Leng, A. d., & Hille, H. (1991). Een onderzoek naar selectiviteit in de afdoening van winkeldiefstalzaken. *Tijdschrift voor Criminologie*, 33(2), 174 - 191.
- Leuw, E., & Lissenberg, E. (1977a). Jongman en Schilt's klassejustitie. Conclusie of

- uitgangspunt? Kanttekeningen bij 'Gelet op de persoon van de verdachte'. *Nederlands Tijdschrift voor criminologie*, 19(1), 42 - 47.
- Leuw, E., & Lissenberg, E. (1977b). Slotopmerkingen bij Jongman en Schilts 'Klassejustitie'. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(3), 129 - 130.
- Liebkecht, K. (1907). Rechtsstaat und Klassenjustiz, *Gesammelte Reden und Aufsätze* (Vol. Bd II, pp. 33 e.v.). Berlin.
- Maas, C. J., & Stuyling de Lange, J. (1989). Selectiviteit in de rechtsgang van buitenlandse verdachten en verdachten behorende tot etnische groepen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 31(1), 1 - 13.
- Maas-de Waal, C. J. (1991). Wetenschappelijk onderzoek naar criminaliteit van allochtonen; een taboe doorbroken? *Tijdschrift voor Criminologie*, 33(2), 87 - 100.
- Malsch, M. (1996). *Uniformity of sentencing: The situation in a number of West-European countries*. (Report NSCR WD). Leiden: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving.
- Marx, K., & Engels, F. (1988 [1848]). *Het communistisch manifest*. (18th ed.). Amsterdam: Pegasus.
- Meesters, P., & Niemeijer, B. (1998). De CID's: Risico-denkers avant-la-lettre. In G. v. d. Heuvel & R. Swaaningen (Eds.), *Criminaliteit en sociale rechtvaardigheid*. (pp. 235 - 247). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Meijer-Wichmann, C. (1930). Klassejustitie, *Misdaad, straf en maatschappij* (pp. 95-99). Utrecht: Bijleveld.
- Meijer-Wichmann, C. (1977 [1920]). Klassejustitie. In J. Fiselier (Ed.), *Tegen de regels; een inleiding in de criminologie*. (pp. 387 - 390). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Mevis, P. A. M. (1997). *Capita strafrecht*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Moerings, L. M. (1975). Diskriminatie bij aangifte en opsporing., *Dilemma's in het hedendaagse strafrecht* (pp. 23 - 42). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Moerings, M. (Ed.). (1994). *Hoe punitief is Nederland?* Arnhem: Gouda Quint bv.
- Mooijaart, A., & Leeden, M. v. d. (1983). De sepotbeslissing van de officier van justitie: een beslissingsmodel. *Tijdschrift voor Criminologie*, 25(5-6), 293 - 302.
- Moor-Smeets, H. C. M. (1975). 244 havendiefstallen. In C. J. Enschede, H. C. M. Moor-Smeets, & A. H. J. Swart (Eds.), *Strafvorming*. (pp. 25 - 58). Arnhem: Gouda Quint bv.
- Naeye, J. (1995). *Het politieel vooronderzoek in strafzaken. Over sturing en toetsing van de pro-actieve opsporing*. Arnhem: Gouda Quint.
- Oomen, C. P. C. M. (1970). *Voorlopige hechtenis en vrijheidsbenemende straffen. Een poenametrisch onderzoek bij enkele vermogensdelicten*. Deventer: Kluwer.
- Oskamp, E. W. (1998). *Computerondersteuning bij straftoemeting: de ontwikkeling van een databank*. Deventer: Gouda Quint.
- Punch, M. (1983). *De Warmoesstraat. Politiewerk in de binnenstad. Een etnografische studie van politiewerk in Amsterdam*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Rombouts, B. (1977). Inleiding: de selectiviteit van strafrechtelijke reacties. In J. Fiselier (Ed.), *Tegen de regels; een inleiding in de criminologie*. (pp. 375 - 386). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Roos, Th.A. d. (1987). *strafbaarstelling van economische delicten: een crimineel-politieke studie*. Arnhem: Gouda Quint.
- Roos, Th. A. d. (1994). Beheerste reactie of overkill? Hedendaagse punitiviteit in de strafrechtspolitik. In M. Moerings (Ed.), *Hoe punitief is Nederland?* (pp. 45 - 58). Arnhem: Gouda Quint bv.
- Rovers, G. B. (1997). *De buurt een broeinest? Een onderzoek naar de invloed van woonomgeving op jeugdcriminaliteit*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Schild, T., & Jongman, R. W. (1976). Het seponeringsbeleid opnieuw bekeken. *Nederlands tijdschrift voor Criminologie*, 18(5), 238 - 244.

- Schmidt, A. H. J. (1992). Een databank voor straftoemeting. *Justitiele Verkenningen*, 18(8), 23 - 41.
- Schuyt, C. J. M. (1977). Meten met twee maten: redeneerpatronen en klassejustitie. In J. Fiselier (Ed.), *Tegen de regels; een inleiding in de criminologie*. (pp. 419 - 433). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- SCP. (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Snel, B. (1977). *Kijken in de rechtszaal. Een observatieonderzoek naar buiten-juridische factoren die ter zitting het vonnis van de politierechter beïnvloeden*. Alphen aan den Rijn: Samson Uitgeverij.
- Soetenhorst-De Savornin-Lohman, J. (1986). *Seksueel geweld zal de wetgever een zorg zijn: herziening van de zedelijkheidswetgeving in Denemarken, Zweden en Nederland*. Arnhem: Gouda Quint.
- Steenhuis, W. (1972). *Rijden onder invloed. Een onderzoek naar de relatie tussen strafmaat en recidive*. Assen: Van Gorcum & Comp. nv.
- Straelen, F. W. M. v., & Werff, C. v. d. (1977). Reactie op de kritiek van Jongman, Drost en Schilt. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(4), 183 - 186.
- Straelen, F. W. M., & Werff, C. v. d. (1977). Gelet op de ernst van het gepleegde feit. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 19(1), 3 - 17.
- Straelen, F. W. M. v. (1978). Het seponerings- en strafvorderingsbeleid van het Openbaar Ministerie. In L. Gunther Moor & E. Leuw (Eds.), *Beslissingsmomenten in het strafrechtelijke systeem*. (pp. 191 - 210). Utrecht: Ars Aequi Libri.
- Straelen, F. W. M., & Dijk, J. J. M. v. (1981). *Rechtsgelijkheid en sepotpraktijk. Verslag van een onderzoek naar het sepotbeleid in het Hofressort 's-Gravenhage*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Strikwerda, J., Timmerman, H., & Jongman, R. W. (1983). Werkloosheid en opgelegde gevangenisstraffen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 25(4), 201 - 208.
- Timmerman, H., & Breembroek, G. (1985). Sekse en straftoemeting. *Tijdschrift voor criminologie*, 27(2), 88-97.
- Timmerman, H., Bosma, J. J., & Jongman, R. W. (1986). Minderheden voor de rechter. *Tijdschrift voor Criminologie*, 28(2), 57 - 72.
- Timmerman, P. (1987). *Selectiviteit in de rechtsgang*. Groningen: Criminologisch Instituut.
- Timmerman, H., & Zee, T. v. d. (1990). Worden werklozen eerder gedagvaard? *Mens en Maatschappij*, 65(1), 27 - 42.
- Tulder, F. v. (1985). *Criminaliteit, pakkans en politie*. 's-Gravenhage: Distributiecentrum Overheidspublicaties.
- Veendrick, L., & Jongman, R. W. (1976). *Met de politie op pad. Een onderzoek naar het aanhoudingsbeleid van de politie op straat*. Groningen.
- Werff, C. v. d. (1971). *Straftoemeting overtreders artikel 26 der Wegenverkeerswet en hun recidive*. Den Haag: Wetenschappelijk Voorlichtings- en Documentatiecentrum, Ministerie van Justitie.
- Werff, C. v. d., & Zee-Nefkens, A. A. v. d. (1978). *Strafrechtelijke vervolging en bestraffing van Nederlanders en buitenlanders*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Weringh, J. v. (1986). *De afstand tot de horizon; verwachting en werkelijkheid in de Nederlandse criminologie*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Willemse, H., Tjoen Tak Sen, K., & Meijs, B. (1984). Huidkleur en politieke bejegening. *Nieuwsbrief voor Nederlandstalige Rechtssociologen, Rechtsantropologen en Rechtspsychologen*, 5(1), 3 - 22.
- WODC. (1973). *De rol van de rechter in de samenleving. Een beschrijvend literatuurrapport*. 's-Gravenhage: Ministerie van Justitie.
- Wostmann, M. (1989). Onderzoek bij de politie: de fuik van het begrip discriminatie.

Tijdschrift voor Criminologie, 31(1), 14 - 25.

Wostmann, M. (1990). Discriminatie en onverschilligheid. Over verschillende manieren van rekening houden met de cultuur. *Tijdschrift voor Criminologie*, 32(3), 179 - 189.

WRR. (1996). *Tweedeling in perspectief*. Den Haag: SDU.

Zoomer, O. J. (1981). *De strafvordering en straftoemeting in gevallen van zware criminaliteit. Een overzicht van de jaren 1973 - 1976 en een analyse van de beslissingen van officieren van justitie*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.

Literatuuroverzicht Buitenland

- Aguirre jr., A., & Baker, D. V. (1990). Empirical research on racial discrimination in the imposition of the death penalty. *Criminal justice abstracts*, 22(1), 135-153.
- Albrecht, H. J. (1987). Foreign minorities and the criminal justice system in the Federal Republic of Germany. *Howard journal of criminal justice*, 6, 272-286.
- Albrecht, H. (1991). Ethnic minorities. Crime and criminal justice in Europe. In F. Heidensohn & M. Farrel (Eds.), *Crime in Europe*. (pp. 84-100). London and New York: Routledge.
- Bayley, D. H., & Mendelsohn, H. (1969). *Minorities and the police*. New York: Free Press.
- Benson, M. L., & Walker, E. (1988). Sentencing the white-collar offender. *American sociological review*, 53(2), 294-302.
- Benson, M. L. (1989). The influence of class position on the formal and informal sanctioning of white-collar offenders. *The sociological quarterly*, 30(3), 465-479.
- Bernard, J. L. (1979). Interaction between the race of the defendant and that of jurors in determining verdicts. *Law and Psychology Review*(5), 103-111.
- Bishop, D., & Frazer, C. E. (1988). The difference of race in juvenile justice processing. *Journal of research in crime and delinquency*, 25, 242-263.
- Bishop, D. M., & Frazier, C. E. (1996). Race effects in juvenile justice decision-making; findings of a statewide analysis. *Journal of criminal law and criminology*, 86(2), 392-414.
- Black, D. (1989). *Sociological justice*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Block, R. (1974). Why notify the police: the victim's decision to notify the police of an assault. *Criminology*(11), 555-569.
- Box, S. (1981). *Deviance, reality and society*. (second ed.). London: Holt, Rinehart and Winston.
- Box, S., & Hale, C. (1982). Economic crises and the rising prisoner population in England and Wales. *Crime and social justice*.(summer), 20 - 35.
- Box, S., & Hale, C. (1986). Unemployment, crime and imprisonment and the enduring problem of prison overcrowding. In R. Matthews & J. Young (Eds.), *Confronting crime*. London: Sage.
- Box, S. (1987). *Recession, crime and punishment*. London: Macmillan.
- Braithwaite, J., Fisse, B., & Geis, G. (1987). Covert facilitation and crime: restoring balance to the entrapment debate. *Journal of social issues*, 43(3), 5-41.
- Brown, S. (1991). *Magistrates at work: sentencing and social structure*. Milton Keynes: Open University Press.
- Brown, I., & Hullin, R. (1992). A study of sentencing in the Leeds Magistrates' courts. The treatment of ethnic minority and white offenders. *British Journal of Criminology*, 32(1), 41-53.
- Browning, S. L., Cullen, F. T., Cao, L., Kopache, R., & Stevenson, T. J. (1994). Race and getting hassled by the police: a research note. *Police Studies*, 17(1), 1-11.
- Bynum, T. S., & Paternoster, R. (1984). Discrimination revisited: an exploration of frontstage and backstage criminal justice decision making. *Sociology and Social research*, 69, 90-108.
- Chambliss, W., & Seidman, R. B. (1971). *Law, order and power*. Reading: Addison-Wesley.

- Chiricos, T. G., & Waldo, G. P. (1975). Socioeconomic status and criminal sentencing: an empirical assessment of a conflict proposition. *American Sociological Review*, 40, 753-772.
- Chiricos, T. G., & Bales, W. D. (1991). Unemployment and punishment: an empirical assessment. *Criminology*, 29(4), 710-724.
- Clarke, S., & Koch, G. C. (1976). The influence of income and other factors on whether criminal defendants go to prison. *Law and society review*(11), 57 - 92.
- Clayton, O. (1983). A reconsideration of the effects of race on criminal sentencing. *Criminal justice review*, 8, 15-20.
- Cohen, L. E., & Klugel, R. J. (1978). Determinants of juvenile court dispositions. *American sociological review*(43), 162 - 176.
- Could, N. (1991). Race and sentencing. *Probation journal*, 38(4), 195-197.
- Crow, I., & Cove, J. (1984). Ethnic minorities and the courts. *Criminal Law Review*, 413-417.
- Crow, I. (1987). Black people and criminal justice in the UK. *Howard journal of criminal justice*, 26, 303-314.
- Crow, I., Richardson, P., Riddington, C., & Simon, F. (Eds.). (1989). *Unemployment, crime and offenders*. London: Routledge.
- D'Alessio, S. J., & Stolzenberg, L. (1993). Socioeconomic status and the sentencing of the traditional offender. *Journal of criminal justice*, 21(1), 61-77.
- Dawson, R. O. (1969). *Sentencing; the decision as to type, length and conditions of sentence*. Boston: Little brown and company.
- De Wit, J. Ongelijke straffoemeting? Oorzaken en remedies. In R. De Corte (Ed.), *Automatisering van de juridische besluitvorming*. (pp. 27-40). Gent: Mys & Breesch.
- Emmelman, D. (1994). The effect of social class on the adjudication of criminal cases: Class-linked behavior tendencies, common sense, and the interpretative procedures of court appointed defense attorneys. *Symbolic Interaction*, 17(1), 1-20.
- Franzke, B. (1993). Polizei und Auslander: Beschreibung, Erklarung und Abbau gegenseitiger Vorbehalte. *Kriminalistik*, 47(10), 615-619.
- Frazier, C. E., & Bock, E. W. (1982). Effects of court officials on sentence severity; Do judges make a difference? *Criminology*, 20(2), 257- 272.
- Fukurai, H. (1996). Race, social class, and jury participation: new dimensions for evaluating discrimination in jury service and jury selection. *Journal of criminal justice*, 24(1), 71-88.
- Garber, S., Klepper, S., & Nagin, D. (1983). Discrimination in the criminal justice system, a critical appraisal of the literature. In A. Blumstein, J. Cohen, S. E. Martin, & M. H. Tonry (Eds.), *Research on sentencing. The search for reform*. .
- Genser-Dittman, U. (1975). Ungeregelte Lebensfuhrung als Strafzumessungsgrund? *Kriminologisches Journal*(1).
- Gibbons, D. C. (1997). Review essay: race, ethnicity, crime, and social policy. *Crime and delinquency*, 43(3), 358-380.
- Gibson, J. (1978). Race as a determinant of criminal sentences: a methodological critique and a case study. *Law and Society Review*, 12, 455-478.
- Goethals, J. (1984). De rechter berecht: straffoemeting en persoonlijkheid. *Panopticon*, 5(1), 44-55.
- Goetz, B. (1997). Organization as class bias in local law enforcement: Arson-for-Profit as a "Nonissue". *Law and society review*, 31(3), 557-588.
- Gottfredson, S. D., & Jarjoura, G. R. (1996). Race, gender, and guidelines-based decision making. *Journal of research in crime and delinquency*, 33(1), 49-69.
- Hagan, J., & Bumiller, K. (1983). Making sense of sentencing and critique of sentencing research. In A. Blumstein, J. Cohen, S. E. Martin, & M. H. Tonry (Eds.), *Research on*

sentencing. *The search for reform.* .

- Hale, C. (1989). Unemployment, imprisonment, and the stability of punishment hypothesis: Some results using cointegration and error correction models. *Journal of quantitative Criminology*(2), 169-186.
- Halevy, T. (1995). Racial discrimination in sentencing? A study with dubious conclusions. *Criminal Law Review*, 267-271.
- Hepburn, J. R. (1978). race and the decision to arrest: an analysis of Warrants Issues. *Journal of research in crime and delinquency*, 54-73.
- Hirsch, A. v., & Roberts, J. V. (1997). Racial disparity in sentencing: reflections on the Hood study. *Howard journal of criminal justice*, 36(3), 227-236.
- Hogarth, J. (1971). *Sentencing as a human process*. Toronto: University of Toronto Press.
- Hollinger, R. C. (1984). Race, occupational status and pro-active police arrest for drinking and driving. *Journal of criminal justice*, 12, 433-446.
- Hood, R. (1992). *Race and sentencing*. Oxford: Clarendon Press.
- Hudson, B. (1989). The influence of race on sentencing. *New Community*, 16(1), 23-34.
- Humphry, D. (1972). *Police power and black people*. London: Panther.
- Israel, M. (1998). Ethnic bias in jury selection in Australia and New Zealand. *International journal of the sociology of law*, 26(1), 35-54.
- Jancovic, J. (1978). Social class and criminal sentencing. *Crime and social justice*(Fall-Winter), 9-16.
- Jankovic, I. (1977). Labor market and imprisonment. *Crime and social justice*(8), 17-31.
- Jefferson, T., & Walker, M. (1992). Ethnic minorities in the criminal justice system. *Criminal Law Review*, 83-95.
- Jendrek, M. P. (1984). Sentence length: interaction with race and court. *Journal of criminal justice*, 12, 567-578.
- Katz, M. S. (1984). Race, ethnicity and determinate sentencing. *Criminology*(22), 147-171.
- Katz, M. S. (1987). The changing forms of racial/ethnic biases in sentencing. *Journal of research in crime and delinquency*(24), 69-92.
- Kempf, K. L., & Austin, R. L. (1986). Older and more recent evidence on racial discrimination in sentencing. *Journal of quantitative criminology*, 22, 29-48.
- Kleck, G. (1981). Racial discrimination in criminal sentencing: a critical evaluation of the evidence with additional evidence on the death penalty. *American Sociological Review*, 46, 783-805.
- Klein, S., Petersilia, J., & Turner, S. (1990). Race and imprisonment decisions in California. *Science*(247), 812-816.
- Kramer, J., & Steffensmeier, D. (1993). Race and imprisonment decisions. *The sociological quarterly*, 34(2), 357-376.
- Kruttschnitt, C. (1980/1981). Social status and sentences of female offenders. *Law and Society Review*, 15(2), 247-265.
- Laffargue, B., & Godefroy, T. (1989). Economic cycles and punishment: unemployment and imprisonment; a times series study, France, 1920-1985. *Contemporary crises*, 13(4), 371-404.
- Lawrence, J. A. (1984). Magisterial decision-making. In D. J. Mueller, D. E. Blackman, & A. J. Chapman (Eds.), *Psychology and law: topics from an international conference.* . New York: Wiley.
- Leiber, M. J., Woodrick, A. C., & Roudebush, E. M. (1995). Religion, discriminatory attitudes and the orientations of juvenile justice personnel: a research note. *Criminology*, 33(3), 431-447.
- Lotz, R., & Hewitt, J. D. (1977). The influence of legally irrelevant factors on felony

- sentencing. *Sociological Inquiry*(50), 65-74.
- Mair, G. (1986). Ethnic minorities, probation and magistrates' courts. *British Journal of Criminology*(26), 147-155.
- McBarnet, D. J. (1981). *Conviction: Law, the state and the construction of justice*. London: MacMillan.
- McConville, M., & Baldwin, J. (1982). The influence of race on sentencing in England. *Criminal Law Review*, 652-658.
- Meyers, S. L. (1985). Statistical tests of discrimination in punishment. *Journal of quantitative criminology*, 1, 191-218.
- Miethe, T. D., & Moore, C. A. (1985). Socioeconomic disparities under determinate sentencing systems: a comparison of preguideline and postguideline practices in Minnesota. *Criminology*, 23(2), 337-363.
- Mileski, M. (1971). Courtroom encounters: an observation study of a lower criminal court. *Law and society review*(may), 473 - 538.
- Morris, N. (1988). Race and crime: What evidence is there that race influences results in the criminal justice system? *Judicature*, 72(2), 111-113.
- Murphy, P. (1994). The invisible minority: Irish offenders and the English criminal justice system. *Probation Journal*, 41(1), 2-7.
- Myers, M. A., & Talarico, S. M. (1986). The social contexts of racial discrimination in sentencing. *Social Problems*, 33, 236-251.
- Myers, M. A., & Talarico, S. M. (1988). Social background and the sentencing behaviour of judges. *Criminology*, 26(4), 649-675.
- Myers, L. B., & Reid, S. T. (1995). The importance of county context in the measurement of sentence disparity: the search for routinization. *Journal of criminal justice*, 23(3), 223-241.
- Opp, K. D., & Peukert, R. (1971). *Ideologie und Fakten in der Rechtsprechung. Eine Soziologische Untersuchung über das Urteil im Strafprozess*. München: Wilhelm Goldman Verlag.
- Owens, C. E., & Bell, J. (Eds.). (1977). *Blacks and criminal justice*. Lexington Mass: D.C. Heath and Comp.
- Parker, N. S., & Horowitz, A. V. (1986). Unemployment, crime and imprisonment; a panel-approach. *Criminology*, 24(4), 751 - 779.
- Peters, D. (1973). *Richter im Dienst der Macht: zur gesellschaftlichen Verteilung der Kriminalität*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Petersilia, J. (1983). *Racial disparities in the criminal justice system*.: Rand Corporation.
- Petersilia, J. (1985). Racial disparities in the criminal justice system: a summary. *Crime and Delinquency*, 35, 15-34.
- Peterson, R., & Hagan, J. (1984). Changing conceptions of race: Towards an account of anomalous findings in sentencing research. *American Sociological Review*, 49(1), 56-70.
- Piliavin, I., & Briar, S. (1964). Police encounter with juveniles. *American journal of sociology*, 70, 206-215.
- Pope, C. E. (1978). Sentence dispositions accorded assault and burglary offenders: an exploratory study in twelve California counties. *Journal of criminal justice*, 6, 151-165.
- Pope, C. E., & Feyerherm, W. (1990). Minority status and juvenile justice processing. Part I. *Criminal Justice Abstracts*, 22(2), 327-336.
- Pope, C. E., & Feyerherm, W. (1990). Minority status and juvenile justice processing. Part II. *Criminal Justice Abstracts*, 22(3), 527-542.
- Pope, C. E., & Feyerherm, W. (1993). *Minorities and the juvenile justice system*. Washington D.C.: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Radelet, M. L., & Pierce, G. L. (1985). Race and procedural discretion in homicide cases. *Law and Society Review*, 19(4), 587-621.

- Rees, T., Stevens, P., & Willis, C. F. (1979). Race, crime and arrests. *Home Office, Research Bulletin, nr. 8*.
- Reiner, R. (1989). Race and criminal justice. *New Community, 16*, 5-21.
- Review, H. L. (1988). Race and the criminal process. *Harvard Law Review, 101*, 1472-1641.
- Rimpl, L. (1980). *Einschuchterung im Gerichtsverfahren*. Freiburg: Lambertus Verlag.
- Schumann, K. F., & Winter, G. (1973). Zur Analyse der Hauptverhandlung im Strafprozess. In J. Friedrichs (Ed.), *Teilnehmende Beobachtung abweichenden Verhaltens*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Shallice, A., & Gordon, P. (1990). *Black people, white justice?*: Runnymede Trust.
- Smith, D. A., Visher, C. A., & Davidson, L. A. (1984). Equity and discretionary justice: the influence of race on police arrest decisions. *Journal of criminal law and criminology, 75*, 234-250.
- Smith, S. M. (1987). Patterns of discrimination in assessments of death penalties. *Journal of criminal justice, 15*, 279-286.
- Smith, C. E. (1991). *Courts and the poor*. Chicago: Nelson-Hall.
- Spohn, C., Gruhl, J., & Welch, S. (1981-1982). The effect of race on sentencing. A re-examination of an unsettled question. *Law and Society Review, 16*, 71-88.
- Spohn, C. J., & Gruhl, S. (1987). The impact of the ethnicity and gender of defendants on the decision to reject of dismiss felony charges. *Criminology, 25*, 175-191.
- Spohn, C., & Cederblom, J. (1991). Race and disparities in sentencing: a test of the liberation hypothesis. *Justice quarterly, 8*(3), 305-327.
- Steinhilper, G. (1976). Arbeitslosigkeit und Kriminalität: lässt sich ein Zusammenhang statistisch belegen? *Kriminalistik*(9).
- Thornberry, T. P. (1973). Race, socioeconomic status and sentencing in the juvenile justice system. *The journal of criminal law and criminology, 64*, 90-98.
- Unnever, J. D., Frazier, C. E., & Henretta, J. C. (1980). Race differences in criminal sentencing. *Sociological quarterly*(21), 197-205.
- Unnever, J. D., & Hembroff, L. A. (1988). The prediction of racial/ethnic sentencing disparities: An expectation states approach. *Journal of research in crime and delinquency, 25*, 53-82.
- Walker, M. (1982). Interpreting race and crime statistics. *Journal of royal statistical society series A (general), 150*, Part 1, 39-56.
- Walker, M. (1989). The court disposal and remands of white, Afro-Caribbean and South Asian men. *British Journal of Criminology, 29*, 353-367.
- Walsh, A. (1991). Race and discretionary sentencing: an analysis of "Obvious" and "Nonobvious" cases. *International journal of offender therapy and comparative criminology, 35*(1), 7-19.
- Waters, R. (1990). *Ethnic minorities and the criminal justice system*. Aldershot: Avebury.
- Weisburd, D., Waring, E., & Wheeler, S. (1990). Class, status, and the punishment of white-collar criminals. *Law and social inquiry, 15*(2), 223-243.
- Weisburd, D., Wheeler, S., Waring, E., & Bode, N. (1991). *Crimes of the middle classes: white-collar offenders in the federal courts*. New Haven: Yale University Press.
- Weitzer, R. (1996). Racial discrimination in the criminal justice system: findings and problems in the literature. *Journal of criminal justice., 24*(4), 309-322.
- Yeager, M. G. (1979). Unemployment and imprisonment. *Journal of criminal law and criminology*(4), 586 - 588.

Is er in Nederland sprake van klassenjustitie en zo ja, in welke mate en in welke onderdelen van de strafrechtketen? Hoe heeft dit verschijnsel zich in de afgelopen dertig jaar ontwikkeld? Welke kennis ontbreekt? Op deze vragen probeert dit rapport een antwoord te formuleren.

De eerste vraag wordt beantwoord door een overzicht te geven van het empirisch onderzoek dat vanaf 1970 in Nederland is verricht. De tweede vraag wordt beantwoord door een inventarisatie te maken van verklaringen die zijn genoemd voor het verschijnsel klassenjustitie. Vervolgens wordt aan de hand van bestaand empirisch onderzoek nagegaan in hoeverre de omstandigheden en processen die in deze verklaringen worden genoemd zich in de voorbije jaren hebben ontwikkeld.

De resultaten wijzen uit dat bij verschillende beslissingen in de strafrechtketen selectiviteit optreedt ten aanzien van de sociaal-economische achtergrond van (potentiële) verdachten of veroordeelden: personen met geringe sociaal-economische hulpbronnen worden anders behandeld dan personen met (boven)gemiddelde sociaal-economische hulpbronnen. Veranderingen in wetgeving en strafrechtspleging geven aanleiding te veronderstellen dat verschijnselen van klassenjustitie in de voorbije jaren tegelijkertijd zijn toegenomen en afgenomen.

Dr Ben Rovers is criminoloog en als onderzoeker verbonden aan de sectie Strafrecht & Criminologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam.